

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.2.2021

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить чотири рази на рік

Заснований 2001 року

Випуск 2 (24)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2021

Включено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886).

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 14 від 17.11.2021 р.).

Т33 **Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. — Вип. 2 (24). — 192 с.**

Редакційна колегія, укладаючи двадцять четвертий випуск, намагалася застосувати формат і наповнення збірника відповідно до вимог, прийнятих у міжнародній науковій спільноті. До нього увійшли актуальні матеріали з криміналістики, теорії судової експертизи, а також роботи з практичних проблем різних класів, родів, видів і підвидів судових експертиз.

Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України та інших країн.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).
Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори.

Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ,
у яких вони працюють.

Розсилається до наукових бібліотек України й зарубіжжя та державних установ.
Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *WorldCat*, *Index Copernicus International*, *Polska Bibliografia Naukowa*, *ResearchBib*, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021
© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2021

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

<i>Олександр Ключев.</i> Підвищення якості наукових публікацій — вимога часу	5
--	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

<i>Віктор Шевчук.</i> Інноваційні напрями оптимізації слідчої (детективної) діяльності у сучасних умовах	8
<i>Антон Полянський, Габрієле Юодкайте-Гранскієнє.</i> Зарубіжний досвід взаємодії судово-експертних установ між собою та з правоохоронними органами й можливості його використання в Україні	26
<i>Іван Яценко, Елла Сімакова-Єфремян, Лариса Дереча.</i> Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях	52
<i>Рубен Агузумцян, Гаяне Шахвердян.</i> Особенности судебно-психологической экспертизы психологического насилия	77
<i>Хосе Мануель Колодрас, Катерина Силенок.</i> Застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин	92

НАУКОВІ НОТАТКИ

<i>Влада Гусєва.</i> Проблеми ідентифікації особи за ознаками зовнішності під час розслідування кримінальних правопорушень	109
<i>Сергій Науменко, Світлана Брюхань, Ольга Катарага.</i> Деякі аспекти експертного дослідження текстів малого обсягу	123
<i>Олексій Горлачук.</i> До питання про спеціальні знання судового експерта-економіста	136
<i>Олег Мешков.</i> Проблемні аспекти використання висновку експерта за результатами судової експертизи нещасних випадків електротравмування	152
<i>Едгар Григорян, Анжела Стацак, Німа Резай.</i> Особливості оцінювання посмертного інтервалу для розслідування злочинів	165
<i>Інесса Овсянникова.</i> Ефективне адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності в умовах євроінтеграції	171

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Участь співробітників Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» у програмі обміну CEPOL	186
---	-----

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головний редактор

Проф. Олександр Ключев, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патвакан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, д-р юрид. наук,
Судово-експертний центр (Чорногорія).

Ольга Катарага, Національний центр судових
експертиз (Молдова).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, доктор права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мазурайтіс, доктор права, Центр судової
експертизи (Литва).

Проф. Гендрик Малевскі, доктор права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Ніколаос Цатіс, PhD, Афінський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габріеле Юодкайте-Гранскіене, доктор права,
член Верховного суду Литовської Республіки
(Литва).

Консультативна колегія

Ігор Богданюк, канд. юрид. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-р юрид. наук, Націо-
нальний юридичний університет (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Михайло Можаяв, канд. техн. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Олександр Свідерський, канд. юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз.-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук та Міністерства
освіти і науки України (Україна).

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Вадим Хоша, канд. юрид. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін

Ігор Лущик

Тетяна Кіпушева

Мовні редактори

Андрій Бубліков

Дарина Духненко

Тетяна Дрощенко

Адреса редакційної колегії: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» 61117 м. Харків, вул. Золочівська, 8-А.

Тел: +38 (057) 372-20-01, e-mail: zbirnyk_nscfsi@hniise.gov.ua

Підвищення якості наукових публікацій — вимога часу

Олександр Ключев *

* Д-р юрид. наук, професор, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8722-4781>

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.01 УДК 343.98
Надійшло 02.11.2021 / Прийнято до друку 17.11.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Наукова діяльність у всьому світі є рушійною силою до розвитку різних сфер людського життя. Високі стандарти до оприлюднення результатів наукових досліджень стають запорукою їх якості та новизни. З огляду на тенденцію до глобалізації науки та з метою напрацювання єдиних європейських підходів, редакційна колегія ухвалила рішення про ребрендинг журналу та в подальше видання друком статей із дотриманням світових стандартів. Випуск збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» № 24 суттєво відрізняється від попередніх видань не лише зовнішньо, а й наповненням, форматом та обсягом.

Збірник наукових праць індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *WorldCat*, *Index Copernicus International*, *Polska Bibliografia Naukowa*, *ResearchBib*, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

Збірник змінив свій традиційний розподіл матеріалів із аналізом сучасних проблем криміналістики, загальних положень судової експертизи та актуальних питань науково-методичного забезпечення різних класів, родів, видів і підвидів судових експертиз. Редакційна колегія розглядає кожну статтю з позицій її дослідницького, презентаційного, оцінного чи комунікативного наповнення.

Зважаючи на заведені в міжнародній науковій спільноті правила, ураховуючи європейський досвід і прагнучи відповідати стандартам *Scopus* та *Web of Science*, відтепер до друку

приймаються статті: власне наукові (дослідницькі, у яких автор висвітлює основні результати роботи); науково-методичні (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); науково-теоретичні (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів вирішення проблеми); науково-практичні (у яких автор викладає власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); оглядові наукові (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізуванню оприлюдненої раніше інформації).

Редакційна колегія зацікавлена також у дискусійних статтях, де наведено наукові ідеї або повідомлення про результати експерименту, власного досвіду тощо. Науковий стиль викладу матеріалу загальноприйнятий — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Статті, що пройшли подвійне сліпе зовнішнє рецензування, розподілено за двома розділами: дослідницька робота — *Research article* та наукові нотатки — *Case note*. Розділ із дослідницькими статтями розпочинається роботою з теорії криміналістики — Віктора Шевчука (Україна) «Інноваційні напрями оптимізації слідчої (детективної) діяльності у сучасних умовах». У статті визначено та розглянуто найважливіші інноваційні напрями розвитку криміналістичної науки на сучасному етапі, які спрямовані на оптимізацію слідчої (детективної) діяльності в умовах трансформування злочинності, інформаційних та епідеміологічних загроз суспільству. Убачається, що подальше дослідження порушених проблем сприятиме вирішенню спірних позицій науковців щодо цієї проблематики.

У статті Івана Яценка, Елли Сімакової-Єфремян та Лариси Деречі (усі —

Україна) «Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях» наведено класифікацію методів, якими послуговуються в судовій ветеринарній експертизі, наголошено на необхідності дотримання певних вимог до їх застосовування.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» повсякчас розширює географію статей та взаємодіє з колегами-науковцями України й зарубіжжя.

Наступна стаття — за авторства Антона Полянського (Україна) та Габріеле Юодкайте-Гранскіене (Литва) «Зарубіжний досвід взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами та можливості його використання в Україні». Автори звертають увагу на те, що правоохоронний сектор держави є окремим механізмом, кожен елемент якого виконує чітко окреслену функційну роль, що забезпечує соціальну справедливість, захист та безпеку населення, територіальну цілісність держави. Названі чинники є неповним переліком особливостей, які пояснюють значення державної діяльності за правоохоронним або правозахисним напрямом.

У статті Рубена Агузумцяна та Гаяне Шахвердян (обидва — Вірменія) «Особливості судово-психологічної експертизи психологічного насильства» звернено увагу на те, що різні види насильницьких дій по-різному впливають на психіку людини, і вторинність у процесі експертизи не завжди дає змогу виявити сутність та результати психологічного насильства, що невиправдано звужує реальну сферу проявів насильства у соціумі.

Збільшенням кількості наркозлочинів зумовлено зростання вимог до застосування спеціальних знань, що, зі

свого боку, спричиняє нагальну потребу в законодавчому розв'язанні низки проблемних питань. У статті Хосе Мануеля Колодраса (Іспанія) та Катерини Силенок (Україна) розглянуто деякі питання застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин.

Розділ з науковими нотатками розпочинається статтею Влади Гусевої (Україна), яка визначає типові проблеми під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності та пропонує рекомендації щодо їх усунення й запобігання їм.

Сергій Науменко, Світлана Брюхань (обидва — Україна) та Ольга Катаррага (Молдова) проаналізували експертну практику з метою теоретичного обґрунтування провідних аспектів дослідження текстів малого обсягу, розгляду їх класифікації та причин, що зумовлюють складність завдань цього дослідження. Автори визначають перелік чинників, від яких залежить різний ступінь інформативності об'єктів.

Олексій Горлачук (Україна) у статті «Щодо спеціальних знань судового експерта-економіста» розглядає основні системні елементи, які відображають сутність спеціальних економічних знань, — їх форми, структуру, характерні особливості.

Олег Мешков (Україна) присвятив свою статтю актуальній та водночас дискусійній темі використання висновку експерта за результатами судової експертизи нещасних випадків електротравмування.

Едгар Григорян, Анжела Стацак (обидва — Україна) та Німа Резаї (Іран)

у статті «Особливості оцінювання по-смертного інтервалу для розслідування злочинів» надають рекомендації щодо використання методів оцінювання по-смертних змін за даними судово-медичної експертизи відповідно до стану тіла, особливостей навколишнього середовища місця події й решти чинників, які необхідно зафіксувати на місці знаходження трупа. Методичні рекомендації, уміщені у цьому матеріалі, складено відповідно до вимог чинного законодавства, яке визначає правила й порядок проведення судово-медичних експертиз.

Стаття за авторства Інесси Овсянникової (Україна) присвячена адміністративно-правовому регулюванню судово-експертної діяльності в умовах євроінтеграції. Авторка звертає увагу на зобов'язання України розбудовувати розвинуту і сталу демократію та ринкову економіку, що вимагає орієнтування національної системи права на такі європейські цінності, як демократія, повага до людини та її основоположних прав і свобод, верховенство права.

На завершення у збірнику також наведено інформацію про участь співробітників Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» та зарубіжних установ судових експертиз у програмі обміну CEPOL.

Редакційна колегія видання висловлює щиру вдячність усім авторам, які надали матеріали для оприлюднення, а також фахівцям, які взяли участь у його виданні, та запрошує всіх зацікавлених до підготовки статей у чергових випусках.

Інноваційні напрями оптимізації слідчої (детективної) діяльності у сучасних умовах

Віктор Шевчук *

* Д-р юрид. наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8058-3071>, e-mail: kafkrim@nlu.edu.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.02 УДК 343.98

Надійшло 04.10.2021 / Рецензовано 12.10.2021 / Прийнято до друку 25.10.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Статтю присвячено проблемам оптимізації слідчої (детективної) діяльності шляхом застосування інноваційних підходів до вирішення завдань кримінального судочинства й запровадження їх положень і рекомендацій у правозастосовну практику. Визначено та розглянуто найважливіші інноваційні напрями розвитку сучасної криміналістичної науки, спрямовані на оптимізацію слідчої (детективної) діяльності в умовах трансформації злочинності, інформаційних та епідеміологічних загроз суспільству. Обґрунтовано, що в реаліях сьогодення застосування інноваційних підходів сприяє результативності розслідування, оптимізує слідчу (детективну) діяльність і забезпечує ефективність кримінального провадження й судочинства. Зазначено, що сьогодні одним із найперспективніших напрямів удосконалення боротьби зі злочинністю є розроблення, впровадження та застосування криміналістичних інновацій.

Виокремлено й розглянуто три напрями виявлення, розроблення та запровадження криміналістичних інновацій — техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний і забезпечення криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Визначено основні завдання й очікувані результати впровадження інновацій у правозастосовну практику. Сформульовано теоретико-методологічні засади розроблення та формування концепції інноваційних засад криміналістичного забезпечення оптимізації слідчої (детективної) діяльності. Обґрунтовано нові наукові підходи до вирішення спірних питань і визначено перспективні напрями досліджень у цій царині.

Ключові слова: ефективність і якість досудового розслідування; оптимізація слідчої (детективної) діяльності; інновації у криміналістиці; криміналістична інноватика; інновації у криміналістичній техніці, тактиці та методиці.

Постановка наукової проблеми

Інноваційний шлях розвитку криміналістики обумовлений передусім новітніми науковими розробками, запровадженням інформаційних технологій, високотехнологічного обладнання, науково-технічних засобів нового покоління, комп'ютеризацією й автоматизацією процесу розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. До того ж необхідність вибору криміналістичною наукою інноваційного шляху розвитку обумовлено низкою об'єктивних причин, які пов'язані із нагальними потребами практики та спрямовані на пошук адекватних інноваційних засобів, прийомів і методів протидії сучасним викликам злочинності¹. Саме тому створення та впровадження криміналістичних інноваційних продуктів завжди було й до сьогодні залишається одним із пріоритетних завдань криміналістики².

Інтегруючи новітні досягнення науки та техніки, криміналістика розробляє (створює) для правоохоронних органів інноваційні засоби, прийоми й методи протидії сучасній злочинності, застосування яких спрямоване на оптимізацію діяльності суб'єктів кримінального провадження та підвищення ефективності їх роботи. У таких реаліях криміналістичні дослідження мають бути спрямовані на активізацію розроблення прогностичної та прикладної функцій криміналістики, які мають забезпечити процес кримінального провадження криміналістичними рекомендаціями щодо ефективного застосування інноваційних технологій у досудовому розслідуванні й судовому розгляді матеріалів кримінальних проваджень³. Як убачається, комплексний підхід може максимально повно забезпечити планування та реалізацію інноваційного процесу, який передбачає створення, запровадження, поширення

- 1 Шепітько В. Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження. *Результати роботи науковців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментальними темами у 2018 р.* : мат-ли наук. конф. (Харків, 26.03.2019). Харків, 2019. С. 144—147 ; Ackermann V. R., Kurapka V. E., Malewski H., Shepitko V. Schaffung eines einheitlichen europaischen Kriminallistischen Raumes: Die Tatigkeit offentlicher Organisationen zur Starkung der internationalen Beziehungen. *Kriminalistik*. 2020. Iss. 6. P. 355—363.
- 2 Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків, 2021. С. 6—7 ; Шепітько В. Ю. Завдання криміналістики в умовах глобальних загроз та еволюційних перетворень злочинності. *Криміналістика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика* : мат-ли наук.-практ. конф. Міжнар. конгр. криміналіст. (13—15.09.2018). У 2 т. Т. 1. Одеса, 2018. С. 14—26.
- 3 Шевчук В. М. Інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності: проблеми формування концепції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2021. Вип. 23. С. 7—23. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.01 (дата звернення: 03.10.2021).

й застосування інновацій⁴, спрямованих на оптимізацію слідчої (детективної) діяльності.

Як новий науковий напрям у криміналістиці криміналістична інноватика має прикладний характер і є науковим підґрунтям для створення (формування), запровадження й активного застосування інноваційних криміналістичних засобів кримінального провадження, судового розгляду, різних видів судочинства та юридичної практики (слідчої, судової, експертної, прокурорської, адвокатської, нотаріальної тощо), із метою їх оптимізації, підвищення ефективності й результативності. У зв'язку із цим поміж перспективних наукових напрямів досліджень у криміналістиці особливих актуальності та значення набувають проблеми розроблення інноваційних підходів до оптимізації слідчої (детективної) діяльності як одного із найбільш перспективних напрямів сучасних досліджень у криміналістиці.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Наукове підґрунтя дослідження склали праці вчених-криміналістів, присвячені вирішенню проблем інноваційного забезпечення оптимізації

слідчої (детективної) діяльності й інноваційних напрямів розвитку криміналістичної науки та розв'язанню окремих її дискусійних питань, пов'язаних із підвищенням ефективності й оптимізацією діяльності органів досудового розслідування: Г. К. Авдєєвої, П. В. Берназа, М. В. Жижини, В. А. Журавля, В. О. Коновалової, І. І. Когутича, М. В. Салтєвського, Н. І. Долженко, Д. К. Таряника, Н. Б. Нечаєвої, Ю. В. Чорноус, В. Ю. Шепітька та ін.⁵

Водночас досі залишаються дискусійними концептуальні засади оптимізації слідчої діяльності шляхом застосування інноваційних підходів для вирішення завдань кримінального судочинства й запровадження їх положень і рекомендацій у правозастосовну практику.

Аналіз криміналістичної літератури свідчить про те, що лише в деяких наукових працях окреслено певні підходи до дослідження цієї проблематики та порушено окремі питання шляхів оптимізації діяльності органів досудового розслідування й застосування новітніх методів підвищення ефективності слідчої (детективної) діяльності (Д. В. Бірюков, О. Ю. Булукув, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, І. О. Крицька, В. В. Навроцька, О. Г. Шило та ін.)⁶. Тому, на нашу думку, спеціального та глибокого вивчення,

4 Волынский А. Ф. Еще раз о криминалистическом обеспечении и инновациях (письмо ответственному редактору по поводу «Заметок на полях»). *Вестник криминалистики*. 2012. Вып. 1 (41). С. 25–27.

5 Берназ П. В. Інновації — основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 4. С. 50 ; Долженко Н. И., Таряник Д. К. Инновации в криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений: некоторые проблемы внедрения и пути их решения. *Научный альманах*. 2017. № 5-1 (31). С. 274 ; Жижина М. В. Инновации в криминалистике и судебной экспертизе. *Судебная экспертиза: российский и международный опыт* : сб. междунар. науч.-практ. конф. (Волгоград, 23–24.05.2012). Волгоград, 2012. С. 22–27 ; Нечаева Н. Б. Инновации в криминалистике. *Ленинградский юридический журнал*. 2013. № 2 (32). С. 158 ; Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця, 2017. С. 11–15 та ін.

6 Бірюков Д. В. Оптимізація розслідування злочинів з використанням потенціалу

аналізу й подальших фундаментальних наукових розробок потребують проблеми розроблення та формування інноваційного забезпечення оптимізації слідчої (детективної) діяльності й інноваційних напрямів розвитку криміналістичної науки у цій галузі знань.

Мета статті

Дослідити інноваційні засади криміналістичного забезпечення оптимізації слідчої (детективної) діяльності в сучасних умовах і проблеми запровадження їх положень та рекомендацій у діяльність органів досудового розслідування. Сформулювати концептуальні засади криміналістичного забезпечення оптимізації діяльності слідчого (детектива) шляхом широкого запровадження сучасних інноваційних підходів, окреслити й розглянути найбільш перспективні напрями криміналістичних досліджень означеної проблеми.

Викладення основного матеріалу дослідження

У сучасній криміналістичній доктрині оптимізація слідчої (детективної) діяльності тісно пов'язана із застосуванням інноваційних підходів: вона сприяє результативності розслідування і є однією з передумов ефективності

кримінального провадження та судочинства. При цьому важливо зауважити, що без інноваційних технологій і засобів вирішення правових, організаційних та науково-технічних проблем розроблення й запровадження криміналістичних методів, засобів і рекомендацій забезпечення діяльності органів правопорядку не відповідатиме вимогам ефективності й оптимальності⁷. Недарма суттєвими ознаками криміналістичних інновацій у спеціальній літературі названо *спрямованість інноваційних засобів на ефективне вирішення криміналістичних завдань, забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики і подальшого розвитку криміналістики*.

Важливим чинником ефективності слідчої (детективної) діяльності є її оптимальність, що виявляється у знаходженні й використанні продуктивних шляхів для вирішення завдань досудового розслідування, а також удосконалення рекомендацій щодо прийняття необхідних тактичних і процесуальних рішень. При цьому оптимізація тактичних рішень під час розслідування кримінальних правопорушень є складовою оптимальності слідчої (детективної) діяльності. Проблема вдосконалення останньої, її оптимізація завжди були об'єктом уваги науковців і практиків, що здійснюють теоретичні дослідження

комп'ютерних технологій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 140—143 ; Булукув О. Ю. Оптимізація тактичних рішень — умова ефективності слідчої діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. 2016. Вип. 32. С. 107—124 ; Серкевич І., Устрицька Н., Навроцька В. та ін. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні : кол. монограф. ; за ред.: І. Гловюк, Н. Лашук. Львів, 2021. 388 с. ; Крицька І. О. Ефективне досудове розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22.09.2021). Харків, 2021. С. 173—177 ; Шило О., Глинська Н. Якість кримінального процесуального законодавства України в аспекті відповідності стандартам попередження вторинної віктимізації потерпілого. *Там само*. С. 297—303 та ін.

7 Волынский А. Ф. Инновационная сущность криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Вестник криминалистики*. 2011. Вып. 3 (39). С. 26—29.

у цій галузі знань, і органів правопорядку, на які покладено функцію розкриття й розслідування кримінальних правопорушень⁸.

У сучасних умовах трансформації злочинності та глобальних загроз суспільству важливим напрямом протидії кримінальним проявам є створення (розроблення) і застосування інноваційних криміналістичних продуктів у правозастосовній діяльності з метою підвищення її ефективності й результативності, тому створення криміналістичних інновацій і активне їх запровадження й використання нині є пріоритетним завданням криміналістики та нагальною потребою практики: адже своєчасне формування й розвиток криміналістичних знань є своєрідною відповіддю на появу нових способів, форм і механізмів злочинної діяльності під впливом сучасних тенденцій розвитку науки, техніки й суспільства⁹.

Сьогодні перед криміналістикою постають доволі важливі завдання, вирішення яких має бути спрямовано на дослідження й урахування сучасних інноваційних досягнень науки і техніки, впливу науково-технічного прогресу на формування сучасних криміналістичних знань, які повинні мати практичне спрямування та забезпечувати ефективними криміналістичними рекомендаціями нагальні потреби слідчої, детективної й судової практики.

У сучасній криміналістиці існує ціла низка дискусійних питань щодо дослідження криміналістичних інновацій і проблем їх запровадження у правозастосовну практику. Так, окремого поглибленого вивчення, критичного аналізу й подальшого наукового розроблення потребують проблеми: дослі-

дження теоретичних засад інновацій у криміналістиці, визначення їх місця та ролі у системі криміналістичних знань; розроблення поняття й ознак криміналістичних інновацій; виокремлення та дослідження видів інновацій у криміналістиці, їх характеристика; проблеми й напрями створення інноваційних криміналістичних продуктів і технологій; дослідження й аналіз упровадження інновацій у діяльність протидії злочинності; ефективність і практична цінність запропонованих інновацій у криміналістиці; визначення й дослідження перспективних напрямів інноваційного розвитку криміналістики (зокрема, застосування інноваційних засобів і технологій, розроблення їх теоретико-методологічних основ та проблем запровадження і використання криміналістичних інновацій у практичній діяльності).

На нашу думку, основними ознаками криміналістичної інновації є такі: 1) *новизна* розроблених, запропонованих і впроваджених у практику продуктів (продукції), технологій, послуг, рішень виявляється у тому, що вони пов'язані зі створенням та виникненням нових властивостей, які значно поліпшують параметри й характеристики вихідного продукту, тому вони є новоствореними, або новозастосованими, або вдосконаленими; 2) *розроблені, запропоновані та впроваджені у практику* новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби (інноваційні криміналістичні засоби) є *затребуваними й застосовуваними* в постійному режимі у практичній діяльності у вигляді нової продукції (продукту), технології, послуги, рішення; 3) *розроблені, запропоновані та впроваджені у практику* новітні

8 Булулуков О. Ю. Зазнач. твір.

9 Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. ; упоряд. Н. А. Чмутова. Харків, 2020. С. 18—65.

техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби є *результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, затребуваними та застосовуваними на практиці, формами реалізації (застосування) таких криміналістичних засобів є нова продукція (продукти), нові технології, послуги, рішення*; 4) застосовує такі інновації *спеціальний суб'єкт (слідчий, суддя та ін.)*, що забезпечує кваліфікованість та ефективність використання розроблених і впроваджених у практику інноваційних засобів; 5) *спрямованість* інноваційних засобів на ефективне вирішення криміналістичних завдань, забезпечення оптимізації, підвищення якості й результативності правозастосовної практики і подальшого розвитку криміналістики.

Отже, *криміналістична інновація* — це розроблені, впроваджені та застосовані на практиці новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, утілених у вигляді нового продукту (продукції), нової технології, послуги, рішення, які кваліфіковані спеціальні суб'єкти застосовують у практичній діяльності та які спрямовані на ефективне вирішення криміналістичних завдань, забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики і подальшого інноваційного розвитку криміналістичної науки.

У криміналістиці традиційно виокремлюють три напрями виявлення, розроблення та запровадження інновацій — техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний і напрям забезпечення методики розслідування окремих видів кримінальних правопо-

рушень¹⁰. На нашу думку, в інноваційному плані найбільш активно розвинутий техніко-криміналістичний напрям, проте в його дослідженні досі багато дискусійних питань, що потребують вивчення та розв'язання. Зокрема, вивчення й аналіз криміналістичних джерел, судово-слідчої практики дають змогу виявити низку суттєвих проблем під час використання засобів і методів криміналістичної техніки практичними працівниками, що негативно впливає на ефективність застосування окремих запропонованих інновацій, які залишаються незатребуваними на практиці. Здебільшого причиною не запровадження інновацій є неналежний рівень криміналістичного забезпечення такої діяльності, що нерідко пов'язано із низьким рівнем підготовки відповідних фахівців: зокрема, відсутністю у них необхідних знань, умінь і практичних навичок роботи із новітніми науково-технічними засобами, методами, інноваційними технологіями під час виявлення й розслідування кримінальних правопорушень.

Як слушно зазначав А. В. Іщенко, необхідно спрямувати криміналістику в більш практичне річище, реалізуючи її практико-прикладну функцію на базі впровадження відповідного науково-методичного забезпечення та використання сучасних засобів і методів криміналістичної техніки в повсякденній практиці¹¹. Крім того, на сучасному етапі розвитку України особливої актуальності набуває адаптація українського кримінального процесуального законодавства до європейських стандартів. Одним із таких напрямів є впровадження новітніх техніко-криміналістичних методів, засобів виявлення, фіксування

10 Берназ П. В. Зазнач. твір.

11 Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія ; за ред. І. П. Красюка. Київ, 2003. 359 с.

й вилучення слідів. Вітчизняні науковці та працівники правоохоронних органів мають бути обізнаними із перспективними, інноваційними розробками у криміналістичній техніці провідних країн світу¹².

У сучасних реаліях в галузі криміналістичної техніки простежується тенденція активних пошуків щодо розроблення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, спрямованих на оптимізацію розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду. Як зазначено у криміналістичній літературі, такими інноваційними продуктами можна вважати нові розроблені або прилаштовані до потреб слідчої (судової) практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксування, аналізу й оцінювання доказової інформації та ін.¹³

Серед інноваційних методів і засобів, на думку В. Д. Берназа, вагома роль належить *біометричним*, тобто таким, які дають змогу виміряти фізичні й поведінкові характеристики особи з метою її ідентифікації або вирішення діагностичних завдань. Оригінальними спробами знайти нові шляхи вирішення завдань ідентифікації особи є використання інструментальних засобів, зокрема: ідентифікація людини за її зовнішніми ознаками за допомогою відеосистем, із використанням тепловізійної

техніки; за голосом, артикуляцією під час вимовляння окремих звуків і слів. Неповною мірою також використано можливості поліграфа для визначення придатності до слідчої та детективної діяльності й наявності професійної деформації, діагностування правдивості свідчень, виявлення причетності до кримінальних правопорушень тощо¹⁴.

У цьому плані наукового та практичного значення набуває *використання нанотехнологій у криміналістичних цілях*, зокрема, розроблення інноваційних методів і технологій, які розширюють можливості ідентифікації людини під час проведення генотипоскопічної експертизи. Сьогодні розроблено біочип, який із імовірністю 99,6 % дає змогу встановити особистість суб'єкта за мізерними слідами ДНК: ідентифікувати особу в разі виявлення на місці події, скажімо, зібганої серветки або недопалка з малою кількістю слини, що було неможливо раніше¹⁵.

Крім того, розвиток криміналістичної техніки передбачає розроблення *автоматизованих робочих місць* (далі — АРМ) за принципом *інформаційно-довідкових систем*. Прикладами таких АРМів є: АРМ слідчого «Інсайт», АРМ судових експертів різних експертних спеціальностей (трасолога, баліста, економіста, фоноскописта, поліграфолога тощо). У цьому контексті актуальними є застосування техніко-криміналістичних засобів: комп'ютерного поліграфа;

12 Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Новітні зарубіжні розробки та перспективні дослідження у галузі техніко-криміналістичного забезпечення протидії злочинності. *Право і безпека*. 2017. Вип. 2 (65). С. 96–101.

13 Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдеева Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 40.

14 Берназ В. Д. Інтеграція досягнень сучасної науки в слідчу діяльність. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. Вип. 4. С. 188.

15 Жижина М. В. Инновационное развитие криминалистики на современном этапе. *Lex Russica*. 2012. № 1. С. 121.

«Фоторобота»; цифрової фото-, звуко- і відеотехніки; спектрографа; безпілотних літальних апаратів (далі — БПЛА); систем спостереження й відеоконтролю тощо. Тому ми вважаємо перспективним для діагностування інформаційного стану особистості застосування технічних засобів — наприклад, комп'ютерного поліграфа¹⁶, а для підвищення ефективності цього напрямку діяльності — використання геодезичних супутникових систем та аерофотофільмування, здійснюване за допомогою безпілотних літальних апаратів¹⁷.

Останнім часом (поряд із традиційними засобами виявлення, фіксування, вилучення, а також дослідження матеріально-фіксованих слідів та обстановки місця події) інноваційним і доволі перспективним стає застосування сучасних тривимірних цифрових технологій і штучного інтелекту, які візуалізують і реконструюють обставини й картину злочину або окремі його епізоди (деталі) за допомогою 3D-моделей. Практика свідчить, що правоохоронці все частіше потребують дослідження і фіксування матеріальних об'єктів, розташованих на значних територіях, — наслідків кримінальних вибухів, пожеж, аварій і катастроф (на різних видах транспорту та техногенних).

Використання технології лазерного сканування місцевості й об'єктів,

результатом якого стає 3D-модель, дає змогу у кілька разів збільшити інформативність зібраних на місці події даних, забезпечуючи наочну та зручну тривимірну візуалізацію й ілюстративність¹⁸. Цілком можливо, що в недалекому майбутньому судові експерти матимуть розробити судово-експертні методики із діагностичного й ідентифікаційного дослідження 3D-принтерів і виготовлених за їх допомогою 3D-моделей¹⁹.

Серед перспективних напрямів, що мають важливе криміналістичне значення під час розслідування кримінальних правопорушень, — використання технологій BIG DATA. Висловлюючись технічною мовою, *big data* — це різноманітні інструменти, підходи й методи оброблення як структурованих, так і неструктурованих даних для їх використання у вирішенні конкретних завдань і досягнення певних цілей. У криміналістиці також можна застосовувати різні засоби здобуття й оброблення інформації за допомогою таких технологій. На практиці цим методом послуговуються під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, у методиці розслідування окремих видів злочинів (зокрема, у криміналістичній техніці). При цьому технології мережевого аналізу й тактичного профілювання дають змогу успішно

16 Когутич І. І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійсненні судочинства. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 57. С. 338.

17 Білоус В. В. Напрями розвитку юридичних наук у царині впровадження безпілотних технологій. *The development of legal sciences: problems and solutions* : Internat. scient.-pract. conf. Conf. Proc., April 27—28. Kaunas, 2018. С. 109—112.

18 Павлюк Н. В. Фіксація доказової інформації за допомогою систем 3D-візуалізації. *Результати роботи науковців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сталіна НАПрН України за фундаментальними темами у 2018 р.* : мат.-літ. наук. конф. (Харків, 26.03.2019). Харків, 2019. С. 158—160.

19 Семенов В. В. Перспективні технічні засоби та методи в розслідуванні злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річ. від дня народж. проф. М. В. Салтєвського (Харків, 08.11.2017 р.). Харків, 2017. С. 192—194.

розкривати та розслідувати кримінальні правопорушення²⁰.

Як слушно зазначає І. І. Когутич, ситуація зі злочинністю в Україні по-всякчас вимагає якісно нових, інтенсивних наукових досліджень у всіх прикладних аспектах криміналістичної науки. У галузі криміналістичної техніки — це створення, розроблення та впровадження нових способів ідентифікації особистості за слідами, які виявляють під час розслідування злочинів: від створення банків запахів до генної дактилоскопії, нових і раціональних методик експертних досліджень криміналістичних об'єктів, які раніше не були поширеними, — саморобних вибухових пристроїв; голосів осіб, зафіксованих в аудіо- та відеозаписах тощо. У криміналістиці вже постала проблема розпізнавання штучних папілярних візерунків. Перспективними є дослідження у галузі використання для діагностування інформаційного стану особистості технічних засобів на зразок поліграфа. Актуальне також теоретичне та практичне розроблення різноманітних інформаційно-пошукових систем (далі — ІПС) на основі комп'ютерних технологій. В ідеалі вони мають скласти єдину державну мережу, а деякі з них — мати змогу безперешкодно обмінюватися інформацією з аналогічними ІПС інших держав і міждержавних криміналістичних установ (зокрема, Інтерполу та Європолу)²¹.

На сучасному етапі для вирішення практичних завдань боротьби зі злочинністю та для оптимізації слідчої діяльності необхідно активніше застосовувати новітні науково-технічні засоби й технології, зокрема: засоби аудіо- та відеоконтролю, системи спостереження, цифрову фото- та відеотехніку, електронних контролерів, геодезичні супутникові системи й аерофільмування за допомогою БПЛА²², а також штучний інтелект²³.

Вважаємо перспективним використання інноваційних засобів і технологій криміналістичної техніки у різних сферах правозастосування. Ідеться про застосування криміналістичної техніки та криміналістичних знань у різних видах юридичної практики: у судовому розгляді, у кримінальному й цивільному судочинстві, в адміністративному провадженні, у прокурорській, адвокатській і нотаріальній діяльності²⁴ та ін. Убачаємо у цьому ще одну тенденцію розвитку сучасної криміналістики — розширення меж застосування криміналістичних знань: від сфери протидії злочинності — до правозастосовної й інших видів діяльності.

З огляду на викладене можемо підсумувати, що підвищення ефективності та якості розслідування нерозривно пов'язано з активним впровадженням у слідчу практику сучасних досягнень науки й техніки. Криміналістика, інтегруючи новітні досягнення науки

20 Саморока В. А., Прохорова Е. А. Перспективы использования «BIG DATA» при раскрытии и расследовании преступлений. *Академическая мысль*. 2019. № 1 (6). С. 74.

21 Когутич І. І. Зазнач. твір.

22 Шепітько В. Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення ...

23 Білоус В. В. Класифікація безпілотних літальних апаратів та її значення для криміналістичної практики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2016. Вип. 16. С. 47—57.

24 Шепітько В. Ю. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. *Современное состояние и развитие криминалистики* : сб. науч. тр. ; под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепітько. Харьков, 2012. С. 43.

й техніки, створює для правоохоронних органів відповідні сучасним загрозам інноваційні засоби, прийоми та методи боротьби зі злочинністю²⁵. Науково-технічний прогрес безпосередньо впливає на прискорення темпів розвитку криміналістичної науки й окремих її складових. Це повною мірою стосується також криміналістичної техніки як системи криміналістичних знань і різновиду практичної діяльності. Тому успішне та вдале застосування інноваційних засобів криміналістичної техніки забезпечує повноту, точність, ефективність і результативність розслідування й судового розгляду, сприяє оптимізації цієї діяльності та вирішенню завдань кримінального судочинства.

Перспективним для оптимізації слідчої діяльності й удосконалення застосування засобів криміналістичної тактики, на нашу думку, також має стати розроблення та використання тактико-криміналістичних рекомендацій з урахуванням сучасних умов. Подібні дослідження можуть бути пов'язані із розробленням специфіки тактики проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій в умовах соціальної ізоляції й карантинних обмежень громадян, чим зумовлено потребу в розробленні нових тактичних прийомів, у перегляді можливостей тактичних комбінацій і тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових) дій із урахуванням специфіки їх реалізації.

Важливим напрямом таких досліджень у криміналістичній тактиці є розроблення тактики проведення дій і заходів, участь у яких брали особи (підозрювані, свідки, потерпілі та ін.) у ме-

дичних масках, спеціальних захисних костюмах тощо.

Інноваційними напрямками розвитку криміналістичної тактики й оптимізації слідчої діяльності слід уважати проблеми взаємодії слідчого (детектива) і прокурора з рештою учасників кримінального провадження, що потребує активізації криміналістичних досліджень окремих питань тактики професійного захисту, прокурора та судді (суду). На слушну думку В. Ю. Шепітька, положення Конституції України про принципи судочинства (рівність усіх учасників процесу перед законом і судом, змагальність сторін і свобода в поданні суду своїх доказів) якісно змінюють тактику здійснення певних судових дій (таких, як: допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (очна ставка), пред'явлення для впізнання, огляд на місці події та ін.), що свідчить про доцільність запровадження положень змагальної криміналістики і необхідність розроблення тактики суду (судді), тактики державного обвинувачення й тактики професійного захисту²⁶.

Крім цього, реформування судової системи й органів правопорядку зумовило появу нових суб'єктів, які послуговуються тактико-криміналістичними знаннями (сторони кримінального провадження, процесуальний керівник, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя та ін.) і нових інституцій, а також нових специфічних службових осіб, зокрема детективів (особи, які поєднують слідчу й оперативну діяльність). У процесі розроблення також перебувають правові підстави

25 Жижина М. В. Инновационный путь развития криминалистики на современном этапе. *Вестник криминалистики*. 2012. Вып. 1 (41). С. 20.

26 Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А., Шевчук В. М. та ін. Криміналістика : підручник. У 2 т. Т. 1 ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2019. С. 217.

для створення розшукових служб — приватних детективних агенцій (приватних детективів)²⁷.

Інноваційним напрямом досліджень проблем судової тактики є розроблення й реалізація тактичних операцій у судовому провадженні, тому у структурі судової тактики необхідно також розглядати тактичні основи організації та проведення тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій) як ефективних та дієвих засобів вирішення тактичних завдань у судовому розгляді. Проблеми судової тактики — доволі перспективний напрям розвитку криміналістичної науки, однак у теоретико-методологічному аспекті їх до сьогодні недостатньо вивчено, що зумовлює потребу в подальших наукових розвідках у цьому напрямі.

На нашу думку, інноваційними напрямками досліджень криміналістичної тактики в реаліях сьогодення, поряд зі слідчою і судовою тактикою, також є інші її підгалузі (зокрема, тактики: державного обвинувачення, професійного захисту, розшукової діяльності, злочинної діяльності). Тому вважаємо, що подальшого наукового розроблення потребують: наукові теорії тактичних операцій, слідчої ситуації, прийняття тактичного рішення, систематизації тактичних прийомів та ін.); тактики провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій; а також учення про криміналістичну версію²⁸. При цьому особливого значен-

ня набуває дослідження питань тактики організації та проведення тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій) у слідчій, детективній, прокурорській та судовій діяльності²⁹.

Отже, сучасні тенденції і перспективи розвитку криміналістичної тактики суттєво впливають на оптимізацію досудового розслідування та судового розгляду й потребують розширення меж і кордонів дослідження, інноваційних підходів до розв'язання означеної проблематики, зумовлюючи потребу в подальшому розробленні її теоретико-методологічних засад та активізації практичної спрямованості досліджень оптимізації й підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження.

Інноваційні напрями наукових досліджень у криміналістичній методиці, спрямовані на оптимізацію слідчої (детективної) діяльності, тісно пов'язані зі зміною кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки такі зміни вимагають удосконалення наявних методик розслідування кримінальних правопорушень і розроблення нових криміналістичних методик розслідування (В. А. Журавель, 2013; В. О. Коновалова, 2016; В. В. Тищенко, 2007; Б. В. Щур, 2010; та ін.). Інновації у цій галузі криміналістики спрямовані на якнайшвидше розроблення нових і вдосконалення наявних методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень, тактичних операцій,

27 Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 17. С. 8, 9.

28 Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Там само*. 2019. Вип. 19. С. 8—20. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.01 (дата звернення: 03.10.2021).

29 Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики. *Там само*. 2006. Вип. 6. С. 11—16.

алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень та ін.³⁰ Поширення інформаційних і комп'ютерних технологій сприяє самому процесу досудового розслідування та судового розгляду.

Отже, сучасні вітчизняні реалії вимагають від криміналістики вдосконалення, розроблення та впровадження методик розслідування: кримінальних правопорушень, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій, проти основ національної безпеки України у сфері охорони здоров'я, пов'язаних із переміщенням через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення (медичних масок та інших товарів протиепідемічного призначення); організованої злочинної діяльності; торгівлі людьми; наркозлочинності; кіберзлочинності; нелегального обігу зброї; транснаціональної злочинної діяльності тощо. Крім цього, сучасні потреби правозастосовної практики зумовлюють необхідність розроблення й реалізації методик здійснення професійного захисту від кримінального переслідування і методик підтримання державного обвинувачення за різними видами кримінальних правопорушень.

Сучасні перспективні напрями формування й реалізації ефективних криміналістичних методик розслідування втілено у так званих мікрометодиках, де запропоновано схеми голов-

них методів розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Монографічні дослідження підтвердили наукову новизну, непересічне значення та практичну користь таких мікрометодик, особливо щодо розслідування вбивств, зокрема: учинених організованими злочинними групами; прихованих інсценуванням; без трупа; із розчленуванням трупа та ін.³¹

Інновації у криміналістичній методиці охоплюють різні її аспекти й обумовлені змінами в політичній, економічній та інших сферах держави. Основні інновації полягають у зміні традиційних поглядів на структуру методики розслідування й акцентуванні уваги на виокремленні та формуванні в ній нових напрямів розкриття і розслідування кримінальних правопорушень певного виду. Іншим напрямом інновацій є адаптування нових мікрометодик до вже наявних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, що дає змогу застосовувати апробовані практикою рекомендації шляхом їх інтерпретування у створювані окремі методики розслідування. Важливим для розвитку криміналістичної методики є впровадження сучасних криміналістичних знань у слідчу й експертну практику³².

Розглядаючи актуальність сучасних досліджень питань криміналістичної методики, Б. В. Щур слушно зауважує, що сьогодні подібні наукові розробки

30 Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків, 2012. С. 138—155.

31 Коновалова В. О., Мишков Я. Є. Інновації в методиці розслідування злочинів. *Право та інновації* : наук.-практ. журн. 2016. № 2 (14). С. 34—40.

32 Konovalova V. O., Shevchuk V. M. Prospective directions of research of innovations of separate criminalistic methodics. *Scientific practice: modern and classical research methods* : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference (Vol. 1), Boston, February 26, 2021. Boston-Vinnytsia: Primedia eLaunch & European Scientific Platform, 2021. Pp. 81—85. DOI: 10.36074/logos-26.02.2021.v1.23 (дата звернення: 03.10.2021).

слід провадити за такими напрямками: 1) подальше формування методологічних засад криміналістичної методики — її загальних положень (концептуальних підходів, принципів, функцій, структури тощо); 2) створення окремих криміналістичних методик (за категоріями, видами, підвидами злочинів тощо); 3) розроблення криміналістичних методик за різними видами діяльності (слідчою, судовою, прокурорською, адвокатською); 4) пропонування окремих засобів криміналістичної методики — методичних рекомендацій, методів, прийомів, технологій тощо³³. Як бачимо, методико-криміналістичне забезпечення процесу розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, судового розгляду було і залишається одним із пріоритетних напрямів розвитку криміналістики. Розроблені нею методико-криміналістичні рекомендації є важливим інструментарієм слідчого, детектива, судді, своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих і судових ситуаціях.

Для оптимізації слідчої (детективної) діяльності окремі криміналістичні методики мають бути розраховані на конкретного адресата — слідчого, детектива. Сучасна криміналістична література також містить пропозиції щодо необхідності розроблення подібних криміналістичних методик окремо для прокурора або суду. Оскільки окремі криміналістичні методики потребують певних стандартизації й уніфікації, варто зважити на пропозиції щодо розроблення Реєстру таких

методик і порядку його формування та функціонування³⁴.

Для вдосконалення слідчої діяльності важливе значення має автоматизація процесу розслідування кримінальних правопорушень, передусім пов'язана із розробленням і використанням ІПС. Нині існує нагальна потреба у створенні АРМ і централізованих ІПС з реєстрами ДПА, Пенсійного фонду, ДАІ, Реєстраційної палати, арештованого рухомого й нерухомого майна, телефонною базою певних регіонів, ідентифікаційними номерами та кодами ЄДРПОУ тощо³⁵, поміж яких чільне місце посідає АРМ слідчого.

Потреба в оптимізації процесу розслідування стимулювала науковців і практиків звернутися до проблеми формалізації цього різновиду кримінально-процесуальної діяльності. Станом на сьогодні існує об'єктивна можливість реалізувати ідеї алгоритмізації та програмування засобами комп'ютерної техніки, що зумовлює потребу в активізації спільних досліджень криміналістів і математиків-програмістів щодо формалізації розслідування, результатом яких може стати розроблення електронного довідково-консультаційного посібника для слідчих. Зокрема, ідеться про можливість розроблення та запровадження спеціальних комп'ютерних програм, які дали б змогу здійснювати математичні розрахунки ймовірних місць резиденції злочинців і можливих місць учинення ними нових злочинів. Звернення до цих джерел стало б тим необхідним засобом оперативного здобуття управлінської

33 Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків, 2010. С. 25.

34 Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : мат-ли міжнар. «круглого столу» (Харків, 12.12.2019). Харків, 2019. С. 150.

35 Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдеева Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження С. 42.

інформації, яка реально сприятиме підвищенню рівня ефективності здійснення кримінального провадження³⁶.

Одним із інноваційних напрямів оптимізації слідчої діяльності та пропонованих науковцями окремих криміналістичних методик, які можуть суттєво підвищити ефективність суб'єктів кримінального провадження, є наукові розробки з формування й реалізації тактичних операцій із використанням сучасних інформаційних технологій. Із метою подальшого вдосконалення розроблюваних інформаційних систем і створення належних умов для їх успішної реалізації пропонуємо доповнити інформаційно-технологічний програмний комплекс «АРМ слідчого “Інсайт”» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». Створення такого модуля сприятиме вдосконаленню «АРМ слідчого “Інсайт”», допоможе ухвалювати правильні рішення відповідно до ситуацій розслідування окремих видів злочинів, розширить межі реалізації сучасних інноваційних проєктів у практичній діяльності слідчого, зменшить імовірність помилок, підвищить ефективність праці³⁷.

Висновки

З огляду на викладене можна дійти висновку, що розроблення проблем оптимізації слідчої (детективної) діяльності шляхом запровадження інноваційних підходів є актуальним як у теоретичному, так і в практичному сенсі. Як свідчить практика, криміналіс-

тика є інноваційною й прикладною наукою, що перебуває в постійному розвитку та пов'язана зі створенням і впровадженням інноваційних засобів, методів та технологій³⁸. Вчасно вжиті заходи у відповідь на політико-економічні зміни, що відбуваються у світі й суспільстві, сприяють швидкому реагуванню криміналістики на всі нововведення, застосовані злочинцями для вчинення кримінальних правопорушень. Розроблення дієвих практичних рекомендацій досудового розслідування, спрямоване на оптимізацію слідчої (детективної) діяльності, передусім зумовлене новими кримінальними проявами, які є наслідком економічних і соціальних перетворень та змін у законодавстві. Уважаємо, що подальше дослідження окреслених наукових проблем сприятиме вирішенню спірних питань щодо інноваційних напрямів удосконалення й підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження, розробленню теоретико-методологічних засад криміналістичної інноватики, збагаченню загальної теорії криміналістики, підвищенню ефективності самого процесу розслідування кримінальних правопорушень.

Инновационные направления оптимизации следственной (детективной) деятельности в современных условиях

Виктор Шевчук

Статья посвящена проблемам оптимизации следственной (детективной) деятельности путём применения инновационных подходов к решению задач уголовного судопроизводства и внедрения их положений и рекомендаций в правоприменительную практику.

36 Журавель В. А. Формалізація як інноваційний засіб оптимізації досудового розслідування. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : мат-ли міжнар. «круглого столу» (Харків, 12.12.2019). Харків, 2019. С. 59—62.

37 Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків, 2013. С. 350—370.

38 Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення ...

Определены и рассмотрены важнейшие инновационные направления развития современной криминалистической науки, направленные на оптимизацию следственной (детективной) деятельности в условиях трансформации преступности, информационных и эпидемиологических угроз обществу. Обосновано, что в современных реалиях применение инновационных подходов способствует результативности расследования, оптимизирует следственную (детективную) деятельность и обеспечивает эффективность уголовного производства и судопроизводства.

Отмечено, что в настоящее время одно из наиболее перспективных направлений усовершенствования борьбы с преступностью — это разработка, внедрение и применение криминалистических инноваций.

Выделены и рассмотрены три направления выявления, разработки и внедрения криминалистических инноваций — технико-криминалистический, тактико-криминалистический и обеспечение криминалистической методики расследования отдельных видов уголовных правонарушений. Определены основные задачи и ожидаемые результаты внедрения инноваций в правоприменительную практику. Сформулированы теоретико-методологические основы разработки и формирования концепции инновационных принципов криминалистического обеспечения оптимизации следственной (детективной) деятельности. Обоснованы новые научные подходы к решению спорных вопросов и определены перспективные направления исследований в этой области.

Ключевые слова: эффективность и качество досудебного расследования; оптимизация следственной (детективной) деятельности; инновации в криминалистике; криминалистическая инноватика; инновации в криминалистической технике, тактике и методике.

Innovative optimization directions of investigative (detective) activity in modern conditions

Viktor Shevchuk

This article is devoted to optimization issues of investigative (detective) activity by introducing innovative approaches in solving issues of criminal proceedings and introducing their provisions and recommendations into law enforcement practice. The

most important innovative development directions of criminalistics at the present stage directed on optimization of investigative (detective) activity in the conditions of crime transformation, information and epidemiological threats to a society are defined and considered. It is substantiated that issue of optimization of investigative (detective) activities is closely related to the use of innovative approaches, it contributes to investigation effectiveness and is one of the conditions for effectiveness of criminal proceedings and judiciary in general. It is noted that without taking into account innovative technologies and means of solving organizational, legal, scientific and technical issues, actual development and implementation of forensic methods, tools and recommendations to ensure activities of law enforcement agencies will not meet requirements of efficiency and optimality.

It is noted that in modern realities one of the most promising areas in the fight against crime is the development, implementation and application of forensic innovations in law enforcement in order to increase its efficiency, effectiveness and optimization. Therefore, creation and introduction of innovative forensic products, their active practical use, currently is considered a priority of criminalistics at the present stage and the urgent need for law enforcement practice. It is substantiated that current trends and prospects for development of criminalistics now significantly affect optimization of pre-trial investigation and trial and require expansion of its boundaries and research boundaries, require innovative approaches to solving this issue that necessitate further development of its theoretical and methodological bases and intensification of the practical orientation of research optimization and increase of efficiency activity subjects of criminal proceedings.

Three directions of development detection and introduction of forensic innovations are singled out and considered: technical-forensic, tactical-forensic and the direction of providing forensic methods of investigation of separate types of criminal offenses. The main tasks of issues under research and prospects of introduction of its provisions in law enforcement practice are defined, perspective directions of their researches are outlined. Theoretical and methodological principles of development and formation of the concept of innovative principles of forensic support for optimization of investigative (detective) activities in current realities are

studied. New scientific approaches to the solution of researched debatable issues are substantiated and perspective directions of researches on specified issues are defined.

Keywords: efficiency and quality of pre-trial investigation, optimization of investigative (detective) activity, innovations in criminalistics, forensic innovation, innovations in forensic techniques, tactics and methods.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Хоча автор належить до складу консультативної колегії журналу (що може спричинити потенційний конфлікт інтересів або сприйматися упереджено), остаточне рішення щодо видання друком цієї статті ухвалили інші редактори, зважаючи на рекомендації рецензентів.

References

- Ackermann, V. R., Kurapka, V. E., Malewski, H., Shepitko, V. (2020). Schaffung eines einheitlichen europaischen Kriniinalistischen Raumes: Die Tatigkeit offentlicher Organisationen zur Starkung der internationalen Beziehungen. *Kriminalistik*. Iss. 6.
- Bernaz, P. V. (2015). Innovatsii — osnova kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti z rozsliduvannia zlochyniv [Innovations are the Basis of Forensic Support of Crime Investigation Activities]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. № 4 [in Ukrainian].
- Bernaz, V. D. (2008). Intehratsiia dosiahnen suchasnoi nauky v slidchu diialnist [Integration of Current Science Achievements into Investigative Activity]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. Vyp. 4 [in Ukrainian].
- Bilous, V. V. (2016). Klasyfikatsiia bezpilotnykh litalnykh aparativ ta yii znachennia dlia kryminalistychnoi praktyky [Classification of Unmanned Aerial Vehicles and its Significance for Forensic Practice]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 16 [in Ukrainian].
- Bilous, V. V. (2018). Napriamy rozvytku yurydychnykh nauk u tsaryni vprovadzhenia bezpilotnykh tekhnolohii [Directions of Development of Legal Sciences in introduction field of pilotless technologies]. *The development of legal sciences: problems and solutions* : Internat. scient.-pract. conf. Conf. Proc., April 27—28. Kaunas [in Ukrainian].
- Biriukov, D. V. (2016). Optymizatsiia rozsliduvannia zlochyniv z vykorystanniam potentsialu kompiuternykh tekhnolohii [Optimizing Crime Investigations using Potential of Computer Technology]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. № 2 [in Ukrainian].
- Bululukov, O. Yu. (2016). Optymizatsiia taktychnykh rishen — umova efektyvnosti slidchoi diialnosti [Optimization of Tactical Decisions is a Condition for Effectiveness of Investigative Activities]. *Pytannia borotby zi zlochymnistiu*. Vyp. 32 [in Ukrainian].
- Chornous, Yu. M. (2017). *Kryminalistychnе zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv* [Forensic support of crime investigation] : monohrafiia. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Dolzhenko, N. I., Tarianik, D. K. (2017). Innovatsii v kriminalisticheskom obespechenii raskrytiia i rassledovaniia prestuplenii: nekotorye problemy vnedreniia i puti ikh resheniia [Innovations in Forensic Crime Detection and Investigation: some Implementation Issues and Ways for their Solving]. *Nauchnyi almanakh*. № 5-1 (31) [in Russian].
- Ishchenko, A. V. (2003). *Metodolohichni problemy kryminalistychnykh naukovykh doslidzhen* [Methodological issues of Forensic Researches] : monohrafiia ; za red. I. P. Krasiluka. Kyiv [in Ukrainian].
- Kohutych, I. I. (2013). Tendentsii prystosuvannia kryminalistychnykh znan u zdiisnenni sudochynstva [Trends in Adaptation of Forensic Knowledge in Administration of Legal Proceedings]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna*. Vyp. 57 [in Ukrainian].
- Konovalova, V. E. (2006). Novye tendentsii razvitiia kriminalistiki [New Trends in Development of Criminalistics]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vip. 6 [in Russian].
- Konovalova, V. O., Myshkov, Ya. Ye. (2016). Innovatsii v metodytsi rozsliduvannia zlochyniv [Innovations

- in Methodology of Crime Investigation]. *Pravo ta innovatsii*. № 2 (14) [in Ukrainian].
- Konovalova, V. O., Shevchuk, V. M. (2021). Prospective directions of research of innovations of separate criminalistic methodics. *Scientific practice: modern and classical research methods* : Collection of scientific papers «ΔΙΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference (Vol. 1), Boston, February 26, 2021. Boston ; Vinnytsia : Primedia eLaunch & European Scientific Platform. DOI: 10.36074/logos-26.02.2021.v1.23.
- Krytska, I. O. (2021). Efektyvne dosudove rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti [Effective Pre-trial Investigation of Criminal Offenses in the Field of Economic Activity]. *Protydiia zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy* : zb. tez mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 22.09.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Nechaeva, N. B. (2013). Innovatsii v kriminalistike [Innovations in Criminalistics]. *Leningradskii iuridicheskii zhurnal*. № 2 (32) [in Russian].
- Pavliuk, N. V. (2019). Fiksatsiia dokazovoi informatsii za dopomohoiu system 3D-vizualizatsii [Fixation of Evidence Using 3D-visualization Systems]. *Rezultaty roboty naukovtsiv NDI vyvchennia problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAprN Ukrainy za fundamentalnymi temamy u 2018 r.* : mat-ly nauk. konf. (Kharkiv, 26.03.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Samoroka, V. A., Prokhorova, E. A. (2019). Perspektivy ispolzovaniia «BIG DATA» pri raskrytii i rassledovanii prestuplenii [Prospects for BIG DATA Use while Crime Detection and Investigation]. *Akademicheskaiia mysl*. № 1 (6) [in Russian].
- Semenov, V. V. (2017). Perspektivni tekhnichni zasoby ta metody v rozsliduvanni zlochyniv zlochiniv [Promising Technical Means and Methods in Crime Investigation]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnogo protsesu* : tezy dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 100-rich. vid dnia narodzh. prof. M. V. Saltevs'koho (Kharkiv, 08.11.2017 r.). Kharkiv [in Ukrainian].
- Serkevych, I., Ustrytska, N., Navrotska, V. ta in. (2021). *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalnoi yustytzii v Ukraïni* [Current Trends in the Development of Criminal Justice in Ukraine] : kol. monohraf. ; za red.: I. Hloviuk, N. Lashchuk. Lviv [in Ukrainian].
- Shchur, B. V. (2010). *Teoretychni osnovy formuvannia ta zastosuvannia kryminalistychnykh metodyk* [Theoretical Bases of Formation and Application of Forensic Methods] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2017). Tsilove pryznachennia kryminalistychnykh znan i prahnennia yevropeïskykh standartiv u protydiï zlochynnosti [Purpose of Forensic Knowledge and Striving for European Standards in Combating Crime]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 17 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2018). Zavdannia kryminalistyky v umovakh hlobalnykh zahroz ta evoliutsiinykh peretvoren zlochynnosti [Task of criminalistics in the Context of Global Threats and Evolutionary Crime Transformations. Criminalistics and Forensic Science]. *Krymynalytyka y sudebnaia ekspertyza: nauka, obuchenye, praktyka* : mat-ly nauk.-prakt. konf. Mizhnar. konhr. kryminalist. (13–15.09.2018) ; u 2 t. T. 1. Odesa [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2019). Innovatsii v kryminalistytsi yak viddzerkalennia rozvytku nauky [Innovations in Criminalistics as Reflection of Science Development]. *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnolohii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi* : mat-ly mizhnar. «kruhloho stolu» (Kharkiv, 12.12.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2019). Predmet kryminalistychnoi taktiky: istoriia formuvannia, zmist ta tendentsii [Subject of Forensic Tactics: History of Formation, Content and Trends]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.01 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2019). Problemy optymizatsii naukovo-tekhnichnogo zabezpechennia slidchoi diialnosti v umovakh zmahal'nogo kryminal'nogo provadzhennia [Optimization Issues of Scientific and Technical Support of Investigative Activity in Conditions of Adversarial Criminal Proceedings]. *Rezultaty roboty naukovtsiv NDI vyvchennia problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAprN Ukrainy za fundamentalnymi temamy u 2018 r.* : mat-ly nauk. konf. (Kharkiv, 26.03.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A., Shevchuk, V. M. ta in. (2019). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk : u 2 t. T. 1 ; za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Avdieieva, H. K. (2011). Innovatsii v kryminalistytsi ta ikh vprovadzhennia v diialnist orhaniv dosudovoho slidstva [Innovations in Criminalistics and their Introduction into Activities of Pre-trial Investigation Bodies]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 21 [in Ukrainian].
- Shepytko, V. Yu. (2012). Krymynalytyka XXI veka: predmet poznanyia, zadachy y tendentsyy v novykh usloviakh [Criminalistics of the XXI Century: Subject of Knowledge, Tasks and Trends in New Conditions]. *Sovremennoe sostoianye y razvytye krymynalytyky* ; pod red. N. P. Yablokova y V. Yu. Shepytko. Kharkov [in Ukrainian].

- Shevchuk, V. M. (2013). *Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannia ta praktyka realizatsii* [Tactical Operations in Criminology: Theoretical Formation Principles and Implementation Practice] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2020). *Kryminalistyka: tradytsii, novatsii, perspektyvy* [Criminalistics: Traditions, Innovations, Prospects]: dobirka nauk. pr. ; uporiad. N. A. Chmutova. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2021). *Innovatsiini zasady kryminalistychnoho zabezpechennia pravozastosovnoi diialnosti: problemy formuvannia kontseptsii* [Innovative Principles of Forensic Support of Law Enforcement Activity: Issues of Formation Concept]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 23. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.01 [in Ukrainian].
- Shylo, O., Hlynska, N. (2021). *Yakist kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva Ukrainy v aspekti vidpovidnosti standartam poperedzhennia vtorynnoi viktyimizatsii poterpiloho* [Quality of Criminal Procedure Legislation of Ukraine in Terms of Compliance with the Standards of Prevention of Secondary Victimization]. *Protydiia zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy* : zb. tez mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 22.09.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L., Lapta, S. P. (2017). *Novitni zarubizhni rozrobky ta perspektyvni doslidzhennia u haluzi tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti* [Latest Foreign Developments and Promising Researches in the Field of Technical and Forensic Support for Crime Prevention]. *Pravo i bezpeka*. Vyp. 2 (65) [in Ukrainian].
- Volynskii, A. F. (2011). *Innovatsionnaia sushchnost kriminalisticheskogo obespecheniia rassledovaniia prestuplenii* [Innovative Essence of Forensic Support of Crime Investigation]. *Vestnik kriminalistiki*. Vyp. 3 (39) [in Russian].
- Volynskii, A. F. (2012). *Eshche raz o kriminalisticheskomo obespechenii i innovatsiakh* (pismo otvetstvennomu redaktoru po povodu «Zametok na poliakh») [Once again about Forensic Support and Innovation (Letter to the Editor-in-chief about “Notes in the Margins”)]. *Vestnik kriminalistiki*. Vyp. 1 (41) [in Russian].
- Zhizhina, M. V. (2012). *Innovatsii v kriminalistike i sudebnoĭ ehkspertize* [Innovations in Criminalistics and Forensic science]. *Sudebnaia ehkspertiza: rossiĭskii i mezhdunarodnyi opyt* : sb. mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Volograd, 23—24.05.2012). Volgograd [in Russian].
- Zhizhina, M. V. (2012). *Innovatsionnoe razvitie kriminalistiki na sovremennom eh tape* [Innovative Development of Criminalistics at the Current Stage]. *Lex Russica*. № 1 [in Russian].
- Zhizhina, M. V. (2012). *Innovatsionnyi put razvitiia kriminalistiki na sovremennom eh tape* [Innovative Development Way of Criminalistics at the Current Stage]. *Vestnik kriminalistiki*. Vyp. 1 (41) [in Russian].
- Zhuravel, V. A. (2012). *Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii* [Forensic Methods: Modern Scientific Concepts] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A. (2019). *Formalizatsiia yak innovatsiinyĭ zasib optymizatsii dosudovoho rozsliduvannia* [Formalization as Innovative Means of Optimizing Pre-trial Investigation]. *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnologii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi* : mat-ly mizhnar. «kruhloho stolu» (Kharkiv, 12.12.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A. (2021). *Zahalna teoriia kryminalistyky: heneza ta suchasnyi stan* [General Theory of Criminalistics: Genesis and Current State] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].

Шевчук, В. (2021). Інноваційні напрями оптимізації слідчої (детективної) діяльності у сучасних умовах. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 8—25. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.02.

Зарубіжний досвід взаємодії судово-експертних установ між собою та з правоохоронними органами й можливості його використання в Україні

Антон Полянський * ^a, Габріеле Юодкайте-Гранскіене ** ^b

* Д-р юрид. наук, доцент, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1684-7567>, e-mail: theoreticlab@hniise.gov.ua

** Д-р права, доцент, член Верховного Суду Литовської Республіки, м. Вільнюс, Литовська Республіка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5335-1811>, e-mail: gabriele.juodkaite-granskiene@tf.vu.lt

^a Методологія, концепція, написання оригінального проекту.

^b Кураторство даними, формальний аналіз.

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03 УДК 343.98

Надійшло 11.08.2021 / Рецензовано 26.08.2021 / Прийнято до друку 07.09.2021 /

Доступно онлайн 10.12.2021

Правоохоронний сектор будь-якої держави є окремим механізмом, кожний елемент якого виконує чітко визначену функційну роль, забезпечуючи соціальну справедливість, захист і безпеку населення, територіальну цілісність держави. Ці чинники пояснюють значення державної діяльності за правоохоронним або ж правозахисним напрямом. Останній об'єднує значний масив різноманітних суб'єктів, на кожного з яких покладено частину владних повноважень або суспільно-значущих завдань.

Водночас, здійснюючи правоохоронну діяльність, уповноважені суб'єкти не завжди мають змогу вирішувати складні питання, які потребують специфічних професійних знань, умінь і навичок: задля їх вирішення правоохоронні органи взаємодіють зі спеціальними суб'єктами, до повноважень яких належить проведення судових експертиз (зокрема, ідеться про судово-експертні установи). У цьому контексті варто підкреслити, що забезпечення ефективної взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних органів є фактично неможливим без створення належних адміністративно-правових засад реалізації прововідносин у цьому напрямі.

Останнім часом законодавці й науковці приділяють дедалі більше уваги діяльності судово-експертних установ і правоохоронних органів. Однак зазначене не виключає наявності низки проблем організаційного та правового характеру під час здійснення цими суб'єктами їх спільної діяльності.

Саме тому ми мали на меті з'ясувати сутність, зміст та особливості адміністративно-правових засад взаємодії судово-експертних установ із правоохоронними органами, максимально використати досвід зарубіжних країн, а також розробити пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення законодавства у цій сфері.

Ключові слова: взаємодія; асоціація; координація; інтеграція; судово-експертні установи; правоохоронні органи; ENFSI.

Постановка наукової проблеми

Загалом явище взаємодії є доволі складним і різноплановим, у різних аспектах в багатьох моментах воно визначає особливості взаємодії між правоохоронними органами та судово-експертними установами. У загальному значенні «взаємодія» — це взаємний зв'язок явищ, взаємна підтримка; процес взаємного впливу об'єктів один на одного, найбільш загальна, універсальна форма зміни їх стану тощо¹. Значення та зміст взаємодії неодноразово розглядали у філософській науці. Особливості цієї категорії свого часу досліджував видатний німецький філософ Г. В. Ф. Гегель. Науковець у своїх роздумах стосовно сутності зазначеної категорії дійшов висновку, що взаємодія є взаємопричиною передбачень, субстанцій, які зумовлюють одна одну, і кожна водночас і активна, і пасивна щодо другої. «Загалом, представники класичної німецької ідеалістичної філософії відстоювали необхідність вироблення системного розуміння детермінант розвитку. У своїх концепціях німецькі іде-

алісти, насамперед Гегель, відобразили уявлення про внутрішню активність, обумовленість дій зовнішніх причин внутрішньою організацією, відстоювали взаємозв'язок частин і примат цілого над частинами, ієрархію в структурі причинних зв'язків»². Подальший етап осмислення поняття «взаємодія» пов'язаний із діалектичним матеріалізмом, у межах якого досліджуваний феномен був універсальним діалектичним законом, властивістю матерії, іманентно притаманної всім її формам. На думку Ф. Енгельса: «Взаємодія — перше, що виступає перед нами, коли ми розглядаємо матерію, що рухається, взаємодія є істиною *«causa finalis»* (кінцевою причиною) речей. Ми не можемо піти далі пізнання цієї взаємодії саме тому, що позаду немає чого більше пізнавати». Натомість в енциклопедичній літературі 1975–2001-го років категорія взаємодії перетворюється на інтеграційний елемент. Так, 1975 року філософський словник трактував взаємодію як «процес взаємного впливу об'єктів один на одного, всякий зв'язок і стосунки між матеріальними

-
- 1 Трофімова Л. В. Організаційно-правове забезпечення діяльності юридичних підрозділів органів державної податкової служби України : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2005. С. 97 ; Юхно О. О. Діяльність транспортної міліції щодо попередження крадіжок приватного майна громадян на пасажирському залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. С. 123 ; Ковальська В. В. Міліція в системі правоохоронних органів держави (адміністративно-правові аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. С. 15.
 - 2 Кваша О. О. Зміст і значення поняття «взаємодія» та «система» у філософських і правових дослідженнях. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 34.

об'єктами і явищами», зазначаючи, що у будь-якій цілісній системі «взаємодія виступає як таке відношення, у якому причина і наслідок постійно міняються місцями». Словник 1998 року визначав цей феномен як процес безпосереднього та опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує взаємну зумовленість і взаємозв'язок. За текстом зазначеного джерела: «Взаємодія виступає інтегруючим фактором, що сприяє утворенню структур. Її особливістю є причинна обумовленість. Кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина щодо іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що зумовлено розвитком об'єктів та їх структур». У філософському словнику 2002 року взаємодія з'являється як універсальна форма розвитку об'єктивного світу, що визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Взаємодія як матеріальний процес супроводжується передаванням інформації, проте, імовірно, реалізується з певною швидкістю в певному просторі та часі. Як результат у правовій сфері взаємодію здійснюють завдяки конституціональним суспільним відносинам ³.

Проблематика змісту взаємодії посідає важливе місце у психологічній науці. У найбільш загальному та спрощеному розумінні «взаємодія» — це

передусім процес прямого і/або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, який породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок. У своєму дослідженні О. О. Бодальов та Н. С. Дежнікова визначають категорію взаємодії «як процес сприйняття та розуміння людиною людини і розмежовуючи поняття діяльності та міжособистісної взаємодії, О. О. Бодальов обґрунтовує специфіку кожного з них в умовах контакту, а поняття «спілкування» та «взаємодія» розглядає як синонімічні» ⁴.

Варто також звернути увагу на соціологічні дослідження. Дж. Хоманс переконливо довів, що «соціальна взаємодія — це складна система обмінів, обумовлених способами урівноваження винагород та витрат» ⁵. Деякі науковці (зокрема, Є. В. Коротаєва та Л. В. Кальченко) вважають, що соціальна взаємодія — це «інтеракція», тобто процес, у якому індивіди і групи під час комунікації своєю поведінкою впливають на інших індивідів та інші групи, викликаючи зворотні реакції. Реактивність (тобто прямий і зворотний зв'язок), безумовно, сприяє ефективності соціальної взаємодії та дає змогу послідовно коригувати процес отримання кінцевого результату ⁶.

В. П. Андрущенко вважає, що з точки зору соціології взаємодію слід тлумачити як «систематичні достатньо

3 Кожушко С. Взаємодія як філософське й психологічне поняття. *Освіта регіону*. 2013. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1221> (дата звернення: 10.08.2021).

4 Шаршов И. А., Старцев М. В. Педагогическое взаимодействие и общение: категориальный анализ и соотношение. *Научно-методическое обеспечение профессионального воспитания будущего специалиста* : мат-лы Всерос. науч.-практ. Internet-конф. (Тамбов, 25—31.05.2004). Тамбов, 2004. С. 64—67 ; Ярмук О. М. Поняття, сутність взаємодії та її роль у розвитку соціальної системи. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 47.

5 Хоманс Дж. Социальное поведение как обмен // Современная зарубежная социальная психология. Москва, 1984. С. 134 ; Заброда Д. Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 47.

6 Коротаева Е. В. Психологические основы педагогического взаимодействия. Москва, 2007. С. 11 ; Кальченко Л. В. Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у придуках для неповнолітніх : дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2009. С. 125—126.

регулярні соціальні дії суб'єкта, спрямовані одна на одну, які мають на меті викликати певну відповідну реакцію, а відповідна реакція породжує нову реакцію того, хто впливає. Усі соціальні дії, усі соціальні процеси скоординовані взаємодією. Соціологи також виділяють структуру соціальної взаємодії: по-перше, це суб'єкти взаємодії (індивіди, соціальні спільноти та ін.), по-друге, предмет взаємодії (те, з приводу чого здійснюється взаємодія) та механізму свідомого регулювання взаємовідносин між суб'єктами (правила гри)»⁷.

Теорія управління визначає взаємодію як погоджену у часі й місці спільну діяльність, спрямовану на досягнення загальної мети. Взаємодію як управлінське поняття можна розглядати як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи загалом. Причому необхідно мати на увазі, що взаємодія як управлінська категорія виявляється не тільки у внутрішньо-організаційній діяльності системи, а й у зовнішніх її функціях. Отже, як слушно зазначає Є. Ю. Бараш: «взаємодія проявляється в процесі взаємовпливу і використанні можливостей один одного для досягнення власних цілей. Таким чином, взаємодія виникає там і тоді, де взаємозв'язок між суб'єктами об'єднаний спільною метою. По-друге, взаємодія полягає не тільки в безперервному впливі один на одного, а також і під час використання взаємодіючими сторонами можливостей один одного для досягнення власних цілей»⁸.

Аналіз загальноетимологічних визначень, а також положень філософ-

ської, соціологічної та психологічної науки свідчить, що взаємодія — це полізмістовна категорія, яка має різні прояви, проте характеризується низкою спільних особливостей, характерних для взаємодії, зокрема, правоохоронних органів із судово-експертними установами, а саме:

- 1) взаємодія — це завжди певна спільність суб'єктів, іншими словами вона в будь-якому разі виникає між двома та більше елементами якоїсь реальності;
- 2) взаємодія обумовлює спільну діяльність відповідних суб'єктів, тобто характеризує загальний для них вектор руху, спрямований на досягнення певної, заздалегідь визначеної, мети;
- 3) взаємодія має організаційну основу, адже спільність та узгодженість дій суб'єктів потребує проведення роботи із забезпечення цих дій та особистого контролю кожним суб'єктом процесу їх реалізації;
- 4) взаємодія завжди має добровільний характер і відзначається цілковитою незалежністю суб'єктів, що беруть участь у взаємодії; на першому плані опиняється не примус до співпраці, а акумулювання можливостей кожного суб'єкта для ефективного та швидкого досягнення якоїсь мети.

Водночас подібними аспектами зумовлено загальний формат взаємодії. У контексті роботи органів державної влади та суб'єктів правоохоронного сектору (зокрема, правоохоронних органів і судово-експертних установ) її зміст та особливості ускладнені й навіть при- множені.

7 Социология. Наука об обществе : учеб. пособ. ; под общ. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. Н. И. Горлача. Харьков, 1996. С. 244, 246 ; Заброда Д. Г. Знач. твір. С. 47—48.

8 Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. С. 131—132.

Щодо цього існує декілька позицій науковців. М. М. Биргеу встановлено, що взаємодія — це міжгалузеві відносини, загальний принцип діяльності державних органів. У результаті взаємодії утворюється нова якість або єдність, сплав, що виражається в комплексності виконання державних функцій. Погоджена діяльність різнотипних органів у спільній для них сфері будується на засадах паритету, рівноправного партнерства.

Будь-який керівний тон і стиль тут неприпустимі, жодну з непідпорядкованих сторін у взаємодії не наділено повноваженнями постійного організатора узгодженої діяльності. Співробітництво тут здійснюється за провідної ролі то одного, то іншого органу, який виявляє ініціативу в постановці питань, вирішення яких потребує спільних об'єднаних зусиль. Тобто взаємодія — це універсальний метод, який дає змогу максимально використовувати функційні можливості та переваги різних суб'єктів, поєднувати їх зусилля та досягати збільшення ефекту у виконанні функцій держави⁹. І. М. Гуткін та С. С. Охріменко зазначають, що взаємодія — це заснована на законі й відомчих актах співпраця самостійних, непідпорядкованих (незалежних) одне одному органів (суб'єктів), за якої вони діють узгоджено, ефективно використовуючи та поєднуючи характерні для

них повноваження, форми та методи діяльності¹⁰.

Деякі науковці присвятили свої дослідження особливостям взаємодії в контексті діяльності правоохоронних органів. При цьому в кожному окремому випадку вони наділяли категорію «взаємодія» різними тлумаченнями. Так, наприклад, В. Ю. Кікінчук зазначає, що взаємодія — це суто правовідносини двох видів:

- у яких сторони посідають рівноправне становище (відсутні зв'язки на кшталт «влада — підпорядкування»);
- у яких одна зі сторін посідає керівне, а інша — підпорядковане положення¹¹.

Схожу позицію поділяє І. А. Малютін, який вважає, що взаємодія — це взаємний зв'язок та узгодженість дій працівників правоохоронних органів, спрямованих на виконання покладених на них повноважень.

При цьому науковець зауважує, що подібна взаємодія є соціальними відносинами, які виникають через необхідність використання спеціальних знань і допомоги спеціалістів різних галузей знань у процесі виконання функцій держави¹².

Досліджуючи питання взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних органів, В. В. Ковальов дійшов висновку, що це заснована на нормах

- 9 Биргеу М. М. Організація діяльності поліції Республіки Молдова з профілактики злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2004. С. 23.
- 10 Белозеров Ю. Н., Гуткін І. М., Чувилов А. А., Чугунов В. Е. Органи дознания и предварительного следствия системы МВД и их взаимодействие. Москва, 1973. С. 128 ; Охріменко С. С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. С. 101.
- 11 Кікінчук В. Ю. Форми взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки та порядку в державі. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 82.
- 12 Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем ; под общ. ред. Е. Б. Кубко. Киев, 1997. С. 80—81 ; Малютін І. А. Зупинення досудового розслідування : навч.-метод. посіб. Київ, 2003. С. 70 ; Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. С. 101.

закону та підзаконних нормативних актів спільна діяльність невідпорядкованих організаційно суб'єктів із різною компетенцією та спеціалізацією, узгоджена за часом, місцем, засобами й методами реалізації, для вирішення конкретних завдань, що обумовлено характером слідчої ситуації, для розв'язання якої її здійснюють, із метою розкриття, розслідування та запобіганням злочинам, установлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону¹³.

Отже, у межах різних наукових трактувань взаємодію наділено значеннями «сукупності суспільних відносин», «форми співпраці», «форми координації» і т. ін. Окремі науковці розглядають взаємодію правоохоронних органів і судово-експертних установ винятково як інститут процесуальний, який має місце у роботі правоохоронних органів, пов'язаний із протидією кримінальним правопорушенням. На нашу думку, трактування вчених хоча й мають в окремих випадках раціональне зерно, часто не повною мірою розкривають зміст і значення взаємодії правоохоронних органів та судово-експертних установ. Для того щоб розглянути зазначену проблему докладніше, звернімо увагу на положення законодавства.

Зокрема, у Законі України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-XII термін «взаємодія» не фігурує взагалі. Натомість у положеннях цього нормативно-правового акта регламентовано «підстави проведення судових експертиз». Так, згідно зі ст. 7 зазначеного Закону «підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом

чи експертною установою — якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб. Підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків»¹⁴. Тобто взаємодія між судово-експертними установами та правоохоронними органами має вигляд відносин, пов'язаних із проведенням судово-експертних досліджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Магістральним шляхом розвитку України визначено вступ до Європейського співтовариства. Звідси така зацікавленість судових, правоохоронних, експертних установ держави в опануванні зарубіжного досвіду взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами й застосуванні його в Україні. У різний час цієї проблемою опікувалося чимало дослідників, поміж яких W. Wallace, Г. Авдеева, М. М. Биргеу, П. М. Бірюков, А. І. Білас, М. Гузела, В. Канцір, В. С. Гуславський, К. С. Дмитрієва, І. О. Завидняк, Н. І. Клименко, О. А. Купрієвич, В. М. Коротаєв, О. В. Линник, Л. В. Омельчук, О. А. Лопата, С. М. Науменко, С. О. Любченко, Ю. Ю. Нізовцев, О. А. Парфіло,

¹³ Ковальов В. В. Зазнач. твір. 227 с.

¹⁴ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

М. Скрипник, Р. Тополя, Ш. Н. Хазієв, В. Ю. Шепітько, Г. Юодкайте-Гранскієне та ін.¹⁵

Мета статті

Виокремлення важливих, на нашу думку, для врахування та реалізації в українському правовому просторі аспектів зарубіжного досвіду з метою покращення стану взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних органів.

Методологія дослідження

У дослідженні використано методи емпіричного (спостереження, порівняння) і теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкрет-

ного, формалізацію, аксіоматичний або дедуктивно-аксіоматичний метод); загальні методи, застосовані як на емпіричному, так і на теоретичному рівні (абстрагування й конкретизацію, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, абдукцію, моделювання, аналогію, історичний і логічний методи).

Викладення основного матеріалу дослідження

Окремим і важливим напрямом взаємодії судово-експертних установ із правоохоронними органами є вивчення відповідного зарубіжного досвіду та визначення можливості його використання в Україні. Про необхідність і доцільність здійснення низки

15 Wellace H., Wallace W. Policy-Making in the European Union. 4 ed. Oxford: Oxford University Press, 2005. 272 p.; Биргрей М. М. Знач. твір. С. 23; Бирюков П. Н. Полиция Федеративной Республики Германия. *Евразийский юридический журнал*. 2009. № 11. URL: http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=911:2010-07-27-07-00-37&catid=122:2010-07-27-06-55-50 (дата звернення: 10.08.2021); Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 227 с.; Божьев В. П. Правоохранительные органы Российской Федерации. Москва, 1996. 286 с.; Гуславський В. С. Управління співробітництвом ОВС України з правоохоронними органами країн СНД: організаційно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2006. 444 с.; Раевский П. А., Пархоменко С. А. Доклад Комитета гражданских инициатив и Фонда ИНДЕМ «Организация правоохранительной системы в некоторых федеративных странах мира». URL: <https://komitetgi.ru/upload/iblock/538/538b9dcf40eca849375fa5f15da10d26.pdf> (дата звернення: 10.08.2021); Дуфенюк О. М. Досвід Польщі стосовно участі судового експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Вип. 1. С. 247—248; Клименко Н. І. Правовий статус експертів в США, Великобританії та деяких країнах Північної Європи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 584. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_64 (дата звернення: 10.08.2021); Линник О. В., Омельчук Л. В. Актуальність вступу України до міжнародних судово-експертних мереж. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2—3 (6—7). С. 238; Ліховіцький Я. О. Сутність та значення координації дій правоохоронних органів. *Форум права*. 2011. № 1. С. 595—598. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_96 (дата звернення: 10.08.2021); Науменко С. М. Організаційні засади взаємодії експертних установ з правоохоронними органами. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 2. С. 275—279; Любченко С. О., Нізовцев Ю. Ю., Парфило О. А. Система забезпечення судово-експертної діяльності в державах-членах НАТО : наук.-практ. огляд; за заг. ред. О. А. Парфило. Київ, 2015. С. 9; Шепітько В. Ю. Правове регулювання експертної діяльності та тенденції формування єдиного європейського простору в галузі судової експертизи. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2020_tezy_konference%20in%20print5.pdf (дата звернення: 10.08.2021); Юодкайте-Гранскієне Г. Коротка презентація судово-експертної наукової системи Литви. *Ароцкерівські читання : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річ. від дня народж. видат. вчен.-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера* (Полтава, 25.05.2017). Харків, 2017. С. 31 та ін.

кроків у цьому напрямі свідчать як зовнішньополітичний курс нашої держави (зокрема, інтеграція з ЄС), так і численні дослідження. Передусім слід відзначити чинний Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ, у якому окремий розділ присвячено питанням міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи. Нагадаємо, що згідно із цим нормативно-правовим актом означене співробітництво втілено в такому: «У разі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво, застосовується законодавство України, якщо інше не передбачено зазначеною угодою. <...> Керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України. <...> Державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозіуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики»¹⁶.

Також доцільно згадати Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС від 03.11.2015 р. № 1343, у якому зазначено, що «Експертна служба МВС з метою організації своєї діяльності: здійснює у межах повноважень контроль за використанням державних коштів, передбачених для реалізації проєктів, виконання програм, у тому числі міжнародних», і має право «установлювати зв'язки з правоохоронними органами, установами судової експертизи та криміналістики тощо інших держав та їх міжнародними об'єднаннями і організаціями, у тому числі у формі членства в цих об'єднаннях і організаціях; за участь у міжнародних організаціях сплачувати членські внески, передбачені їх установчими документами, за наявності відповідних контрактів, двосторонніх або багатосторонніх угод тощо, передбачених законодавством», а також «взаємодіє з вітчизняними та іноземними підприємствами, установами і організаціями з метою обміну досвідом роботи з питань, що належать до її компетенції»¹⁷.

Згідно з Постановою Кабміну України «Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України» від 16.11.1994 р. № 778, «Координаційна рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: здійснює аналіз міжнародного й вітчизняного досвіду в галузі судової експертизи; бере участь в організації та підготовці «круглих столів», семінарів, науково-практичних конференцій з актуальних проблем судової експертизи,

16 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

17 Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1343 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

організовує обмін досвідом»¹⁸. У Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, схваленій розпорядженням Кабміну України від 15.11.2017 р. № 1023-р ідеться про те, що цю Стратегію потрібно реалізовувати послідовно на основі оптимальних рішень, які мають зважати на позитивний досвід і кращу практику провідних держав. При цьому необхідно забезпечити стійке функціонування, керованість і ефективність роботи органів системи МВС із застосуванням сучасних методів державного управління, а саме: провадження інноваційних рішень та інструментів державної політики; використання успішного міжнародного досвіду та сприяння реалізації пілотних проектів¹⁹.

У Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року, затвердженій наказом МВС України від 15.03.2017 р. № 229, до основних проблемних питань у сфері експертної діяльності, зокрема, належать: «поглиблення співпраці з судово-експертними установами інших країн з метою запровадження в Україні світового досвіду, новітніх технологій; недостатня інтеграція фахівців Експертної служби МВС у світову систему співпраці судових

експертів з проведення спільних міжнародних досліджень, особливо за резонансними злочинами; впровадження міжнародного досвіду організації управління інфраструктурою Експертної служби МВС»²⁰. У Стратегії наголошено, що «ігнорування зазначених проблем спричинить втрату системного підходу до подальшого розвитку Експертної служби МВС та призведе до невідповідності стану судово-експертного забезпечення зростаючим соціально-економічним, політичним і правовим потребам суспільства й держави»²¹. Отже, використання передового міжнародного, зокрема європейського досвіду, є необхідною умовою забезпечення розвитку Експертної служби МВС з урахуванням демократичних цінностей, соціально-економічного, політичного та правового рівнів розвитку суспільства.

Не можна оминати увагою й Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифіковану із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Між іншим, у цій угоді передбачено²², що «сторони домовились співробітничати на двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях

18 Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : Постанова КМУ від 16.11.1994 р. № 778 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

19 Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження КМУ від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

20 Про затвердження Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року та Плану заходів щодо її реалізації : наказ МВС України від 15.03.2017 р. № 229. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS717> (дата звернення: 10.08.2021).

21 Там само.

22 Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифік. із заявою Законом від 16.09.2014 р. № 1678-VII зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.08.2021).

з метою запобігання та боротьби з тероризмом відповідно до міжнародного права, міжнародних норм у сфері прав людини, а також відповідно до гуманітарного права та норм права, що регулюють статус біженців»²³. Зокрема, в Угоді зазначено, що «Сторони реалізують ці домовленості шляхом: а) обміну інформацією щодо терористичних угруповань та організованих груп, які здійснюють їх підтримку, б) обміну досвідом та інформацією про тенденції тероризму та стосовно засобів і способів боротьби з тероризмом, зокрема допомогу у технічній галузі та навчанні, та с) обміну досвідом стосовно запобігання тероризму. Обмін всією інформацією відбувається відповідно до міжнародного та національного права»²⁴. У межах співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права й укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності й неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи й безпеки відбуватиметься на підставі принципу поваги до прав людини та наріжних свобод²⁵. Також Сторони домовилися надалі розвивати судове співробітництво у цивільних і кримінальних справах, повною мірою використовуючи відповідні міжнародні та двосторонні документи й ґрунтуючись на принципах юридичної визначеності та праві на справедливий суд.

Сторони домовилися розвивати подальше судове співробітництво між Україною та ЄС у цивільних справах на основі відповідних багатосторонніх правових документів, зокрема конвенцій Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сферах міжнародного правового співробітництва, судового процесу, а також захисту дітей. Стосовно судового співробітництва у кримінальних справах Сторони намагаються посилити взаємодію щодо взаємної правової допомоги й екстрадиції. За потреби — це і приєднання до відповідних міжнародних документів ООН та Ради Європи, зокрема Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, та їх виконання, як зазначено у ст. 8 цієї Угоди, а також більш тісне співробітництво з Євроюстом²⁶.

Отже, положення нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру, хоча й у доволі загальному вигляді, утім однозначно свідчать про те, що Україна, як загалом, так і в особі її окремих державних органів, установ (зокрема, судово-експертних) є активним учасником міжнародного співробітництва у сфері судочинства, правоохоронної діяльності, юстиції та судово-експертної діяльності. Одним із пріоритетних напрямів такої співпраці є обмін досвідом, спільне вирішення проблемних питань у зазначених галузях і визначення перспектив їх подальшого розвитку.

Не менш переконливо про те, що міжнародна співпраця й активне вивчення провідного зарубіжного досвіду є необхідними передумовами вдосконалення й розвитку судово-екс-

23 Угода про асоціацію URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.08.2021).

24 Там само.

25 Там само.

26 Там само.

пертої та правоохоронної діяльності в Україні, свідчать дослідження деяких науковців. Так, Р. В. Тополя, досліджуючи зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів, зазначає, що питання запозичення позитивних положень із законодавства інших країн щодо адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів актуальним було завжди, а тепер, коли зловмисники невпинно вдосконалюють методи підроблення номерів і кузовів транспортних засобів, документів на автомобілі, воно постало перед сучасним українським суспільством особливо гостро. Правник акцентує увагу на тому, що не слід просто копіювати законодавство іноземних країн (зокрема, країн — учасниць ЄС), а необхідно зважати на наш менталітет та особливості національної специфіки українського народу²⁷. За результатами дослідження Р. В. Тополя дійшов висновків, що в європейських країнах зазвичай адміністративно-правове регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів здійснюють відомчі експертні установи, що співпрацюють із поліцейськими організаціями під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ²⁸.

Н. І. Клименко та О. А. Купрієвич зазначають, що договори та домовленості (конвенції) Ради Європи, ратифіковані законодавством України, передбачають міжнародне співробітництво судово-експертних установ. Дослідниці зауважують, що необхідно

використати науковий потенціал експертних об'єднань, навчальних інститутів і дослідницьких установ Європи, які провадять прикладні дослідження. Їх співробітництво на договірній основі має перспективи для підвищення конкурентоздатності ЄС і покращення розслідування різних злочинів завдяки проведенню наукових досліджень і методичних розробок судових експертиз. Реалізація інтеграції судово-експертної діяльності, переконані Н. І. Клименко й О. А. Купрієвич, матиме наслідком гармонізацію й удосконалення експертного національного законодавства та теоретичних основ експертизи, вироблення єдиних методичних рекомендацій з різних видів експертиз, здобуття міжнародного визнання експертними висновками загалом, удосконалення експертної діяльності, підвищення професійної майстерності працівників судово-експертних установ²⁹.

М. Гузела та В. Канцір, висвітлюючи зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування, зазначають, що ефективність експертно-криміналістичної діяльності залежить від стану її організації, а також відповідності нагальним потребам практики боротьби зі злочинністю та сучасним науково-технічним досягненням, які покликані максимально задовольнити ці потреби. Проблема стану організації судово-експертної діяльності особливо гостро постала сьогодні в Україні. Тому не зайвим у такому разі буде проаналізувати окремі питання судово-експертної діяльності

27 Тополя Р. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень транспортних засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 183.

28 Там само. С. 188.

29 Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130—134.

під час проведення кримінального провадження в деяких зарубіжних країнах. Такий досвід може стати в пригоді під час організації судово-експертної діяльності в Україні та вдосконалення всієї процедури отримання доказової інформації в процесі здійснення кримінального провадження³⁰. Науковці відзначають, що в деяких європейських країнах, як і в Україні, існують проблеми судово-експертної діяльності (зокрема, у частині взаємодії суб'єктів її здійснення із правоохоронними органами, що обумовлено різною відомчою належністю судово-експертних установ і пов'язаними із цим ускладненнями). У більшості європейських країн, зауважують правники, судово-експертна служба є різновидом державної служби й організаційно підпорядкована державним правоохоронним відомствам (МВС, Мін'юсту, Міноборони).

Проте залишаються окремі проблемні й негативні моменти у вирішенні організаційно-процесуальних питань судової експертизи за допомогою створення спеціалізованих судово-експертних установ, поміж яких — посилення чинника адміністрування у сфері судової експертизи, питання відомчої належності цих установ і характер їх централізації та децентралізації³¹.

Окрім цього, зауважують М. Гузела та В. Канцір, у більшості європейських країн судові експерти водночас є офіцерами поліції. Проте діяльність поліцейських судових експертів піддається обмеженням³². Тому вони підсумовують, що «відомча підлеглість» судових експертів не має вагомого значення під час

їх призначення для проведення судової експертизи або дослідження, якщо відомства забезпечують судовим експертам реальний статус незалежності та безсторонності й не чинять жодного впливу на проведення ними експертиз і досліджень. Нині саме судово-експертні установи поліції європейських країн складають реальну й ефективну основу організації судової експертизи. Тому важливим є вдосконалення правового регулювання експертної діяльності, подальший розвиток її організаційних форм під час кримінального провадження³³.

На думку К. С. Дмитрієвої, «одним з основних напрямів роботи всіх органів державної влади в Україні щодо її інтеграції в європейське та світове співтовариство є підготовка пропозицій з питань міжнародно-правових відносин та приєднання України до міжнародних договорів і конвенцій, підписання угод про правове співробітництво з відповідними органами іноземних держав та міжнародних організацій, взаємодія з ними в межах своїх повноважень тощо.

Саме тому актуальною тенденцією сучасності є розширення участі судово-експертних установ у такому міжнародному співробітництві, підвищення їхньої ролі в розвитку теорії та практики криміналістики і судової експертизи. Ефективному розвитку інтеграційного процесу судово-експертних установ у галузі судової експертизи держав різних регіонів світу сприяє не лише накопичений досвід нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності, а й реалізація перспективних

30 Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 906 (20). С. 129.

31 Wellace H., Wallace W. Ibid. С. 129—135.

32 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір.

33 Там само.

підходів до виникнення нових видів судових експертиз»³⁴. Вона підкреслює, що (попри дослідження питань міжнародної діяльності у сфері проведення судової експертизи, а також створення та функціонування міжнародних судово-експертних установ) доволі актуальною залишається потреба у висвітленні цієї тематики з урахуванням правових реалій та особливостей вирішення питань судово-експертної діяльності³⁵. Дослідниця також доводить, що для прискорення практичної реалізації зазначених пропозицій і новацій доцільно на законодавчому рівні внести до Закону України «Про судову експертизу» низку доповнень і змін, що стосуються міжнародного співробітництва судово-експертних установ, а також передбачити внесення відповідних змін до процесуального законодавства³⁶.

Г. Авдеева стверджує, що сьогодні (відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики») однією з основних засад зовнішньої політики України є інтеграція до Європейського Союзу. Згідно з п. 1 ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом (далі — УПС): «Важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є зближення існуючого і майбутнього законодавства України з законодавством Співтовариства. Україна вживає заходів для забезпечення того, щоб її за-

конодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства Співтовариства». Тому вивчення й аналіз норм права країн ЄС, які регламентують судово-експертну діяльність, мають важливе значення для законотворчої діяльності в нашій державі³⁷. Ці норми, наголошує дослідниця, розкривають принципові підходи до організації судово-експертної діяльності у країнах ЄС і можуть слугувати орієнтирами у побудові системи правового забезпечення судової експертизи в Україні. У законодавстві країн ЄС утворено норми та процедури процесуального законодавства, спрямовані на встановлення інституту сучасного змагального кримінального процесу. У більшості країн ЄС професійна підготовка експерта, наявність у нього необхідних знань і досвіду є вирішальними для оцінювання його кваліфікації, а питання щодо можливості набути статус судового експерта певною особою належить до компетенції суду. Відомча підпорядкованість судових експертів у країнах — членах ЄС не має вирішального значення під час їх обрання для проведення судової експертизи³⁸.

Із позиції І. І. Яценко (у сучасних умовах приведення вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства країн ЄС) питання налагодження міжнародного співробітництва в окремих галузях набувають неабиякої актуальності, що підтверджено низкою наукових досліджень. Зазначене

34 Дмитрієва К. С. Актуальні напрями розвитку міжнародного судово-експертного співробітництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 288. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-1/71 (дата звернення: 10.08.2021).

35 Там само.

36 Там само.

37 Авдеева Г. Проблеми гармонізації законодавства України у галузі судової експертизи із законодавством країн Європейського Союзу. *Правова доктрина — основа формування правової системи держави*: мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 634—637. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7223/1/Avdeeva_634.pdf (дата звернення: 10.08.2021).

38 Там само.

зумовлено ще й тим, що метою діяльності органів державної влади є захист прав та основоположних свобод людини і громадянина, захист інтересів держави тощо, а тому налагодження міжнародного співробітництва органів державної влади України й відповідне врегулювання вітчизняних адміністративно-правових норм, що регламентують їх діяльність, є одним із першочергових завдань на сучасному етапі державного будівництва й захисту приватних інтересів громадян. У цьому контексті особливу увагу приділено міжнародному співробітництву в судово-експертній діяльності, оскільки сьогодні використання спеціальних знань у процесі експертно-криміналістичних досліджень має вирішальну роль у механізмі дотримання прав та основоположних свобод людини і громадянина³⁹. Дослідниця акцентує увагу на тому, що активна міжнародна діяльність у галузі судових експертиз вимагає перегляду чинних законодавчих положень щодо міжнародного співробітництва судово-експертних установ і визначення судової експертизи як об'єкта адміністративно-правового регулювання в Україні.

Ураховуючи викладене, зазначимо, що визначення судової експертизи як об'єкта адміністративно-правового регулювання міжнародного співробітництва є запорукою подальшого ефективного та стабільного функціонування системи судових експертиз і поступової реалізації міжнародно-правових норм у сфері судової експертизи в Україні⁴⁰. І. І. Яценко переконана, що перспективними напрямками подальших досліджень можна визначити форми й рівні міжнародного співробітництва в галузі

судової експертизи, види судових експертиз під час міжнародного співробітництва та їх адміністративно-правове регулювання⁴¹.

Наведені наукові думки безсумнівно доводять важливість, необхідність та особливу роль міжнародної співпраці й досвіду окремих країн у сфері судово-експертної та правоохоронної діяльності. Водночас більшість дослідників концентрує у своїх працях увагу переважно на питаннях співробітництва українських та зарубіжних судово-експертних установ і правоохоронних органів та не приділяє особливої уваги питанням міжнародної взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних організацій.

Із огляду на зазначене, а також враховуючи курс України на інтеграцію до ЄС, особливий інтерес для нас становить досвід європейських країн у врегулюванні та забезпеченні досліджуваної взаємодії. Передусім слід зауважити, що кожна окрема країна має свої особливості в організації та функціонуванні судово-експертної діяльності. Хоча загалом у європейських країнах поширені дві основні організаційні форми судової експертизи:

- спеціальні (експертні) установи;
- окремі фахівці — судові експерти (наприклад, існує практика інституту присяжних експертів, тобто для проведення експертиз залучають фахівців, які прийняли присягу й отримали ліцензію на право проведення судової експертизи).

Р. Тополя та Г. Авдеева, проаналізувавши законодавство країн ЄС, щодо цього відзначають, що «в європейських

39 Яценко І. І. Судова експертиза як об'єкт адміністративно-правового регулювання міжнародного співробітництва. *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. 96.

40 Там само.

41 Там само. С. 101.

державих послідовно реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу змагальності експертів, залучених різними сторонами процесу, та інші принципи, які мають вирішальне значення для забезпечення судочинства справді незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою. При цьому наявність інституту приватної експертизи в країнах ЄС є не лише однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дає змогу суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних спеціалізованих експертних установ. Одним із важливих елементів успішної інтеграції України до ЄС є досягнення певного рівня узгодженості норм законодавства нашої країни з правовими нормами ЄС щодо використання спеціальних знань у судочинстві»⁴².

М. Скрипник зауважує, що «основні організаційно-процесуальні питання судової експертизи при створенні спеціальних (експертних) установ: питання відомчої приналежності установ; посилення контролю у сфері судово-експертної діяльності; характер централізації (об'єднання всіх експертних установ в єдиний інститут судових експертиз під єдиним керівництвом в одному з відомств) та децентралізації

(розосередження установ по відповідних відомствах). У багатьох європейських країнах експертні установи діють спільно з поліцейськими організаціями під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ»⁴³.

Так, наприклад, у *Франції* історично склалося, що два окремі поліцейські формування, залучені до судово-експертної діяльності (Національна жандармерія і Національна поліція) підпорядковано Міністерству оборони⁴⁴. До обов'язків Національної поліції належить забезпечення громадського порядку в містах з населенням понад 20 тис. осіб, тоді як Національна жандармерія відповідає за громадський порядок на решті території країни. Обидва поліцейські формування мають право розслідувати злочини. До складу Національної жандармерії належить унікальний експертно-криміналістичний інститут (IRCGN), який тісно співпрацює з поліцейськими слідчими, прокурорами та суддями. Службовці, діяльність яких пов'язана із кримінальним розслідуванням, належать до спеціалізованих підрозділів. Ці підрозділи розташовані по території всієї країни, щоб забезпечувати ефективність роботи із розслідування та розкриття злочинів. Існують два рівні спеціалізації: 20 підрозділів розслідують небезпечні злочини на регіональному рівні, а 90 підрозділів, що залишилися, — на місцевому рівні. Фахівці з огляду місця події перебувають у кожному підрозділі (регіональному

42 Авдеева Г. Зазнач. твір ; Тополя Р. Зазнач. твір. С. 184.

43 Скрипник М. Світовий досвід у судово-експертній діяльності / Експертно-дослідна служба України : сайт. URL: <https://ua-expert.com/ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diynalnosti> (дата звернення: 10.08.2021).

44 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір. С. 129—135 ; Коротаев В. М. Порівняльний аналіз адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичного дослідження в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 115—119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2018_1_24 (дата звернення: 10.08.2021).

й місцевому)⁴⁵. І. О. Завидняк зазначає, що «у Франції існує практика створення експертних асоціацій, палат та спілок. У кожній асоціації, палаті або спілці експертів обов'язково існує відповідний кодекс з правами, обов'язками та правилами даної організації. Так, експерт, який є членом даної професійної асоціації або палати зобов'язаний дотримуватись зазначених кодексом правил, мати права та нести певні обов'язки»⁴⁶.

Провідним правоохоронним відомством Німеччини є Федеральне міністерство внутрішніх справ (*Bundesministerium des Innern*), яке відповідає за забезпечення внутрішньої безпеки та захист конституційного ладу й цивільного населення від лих і тероризму, за адміністративні питання і спорт. Воно відповідає також за роботу державних служб і надання допомоги у разі катастроф. Крім того, це Міністерство регулює протокольні питання під час державних візитів і офіційних урочистостей. Федеральну поліцію Німеччини (*Bundespolizei*, *BPOL*) підпорядковано Міністерству внутрішніх справ, вона виконує комплексні завдання відповідно до Федерального закону про поліцію та низки інших законодавчих актів. 1998 року в Німеччині було реформовано органи поліції. Федеральна поліція тісно взаємодіє з організованою мережею різного роду служб безпеки федерального й земельного підпорядкування на основі партнерства з колега-

ми-поліцейськими федеральних земель і прикордонними службами зарубіжних країн.

Основними функціями Федеральної поліції, відповідно до доповіді П. А. Раєвського, є такі: «забезпечення безпеки кордону, включно з охороною морського узбережжя; охорона федеральних будівель і дипломатичних місій, розташованих в м. Берліні і колишній столиці м. Бонні, а також двох вищих судів Німеччини — Федерального конституційного суду і Вищого федерального суду в м. Карлсруе (*Karlsruhe*); організація мобільних сил реагування Федерального уряду з метою захисту офіційних осіб під час проведення заходів у межах країни; забезпечення безпеки в міжнародних аеропортах і на залізниці; організація сил з боротьби з тероризмом (підрозділ *GSG9*); захист повітряного простору»⁴⁷.

Для виконання покладених на неї завдань поліцію наділено низкою повноважень (зокрема, збирання персональних даних). Згідно із Законом «Про федеральну поліцію» вона здійснює: збирання персональних відомостей, проведення допитів, ідентифікацію й експертизу посвідчень, криміналістичні заходи, збирання відомостей щодо публічних заходів і зборів⁴⁸. Окреме місце у системі поліції Німеччини посідають підрозділи, що здійснюють судово-експертні дослідження⁴⁹, — це експертно-криміналістичні підрозділи

45 Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір.

46 Завидняк І. О. Позитивний досвід розвинених країн європейського союзу у використанні спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : мат-ли VIII Міжвідом. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 161.

47 Доклад Комитета гражданских инициатив URL: <https://komitetgi.ru/upload/iblock/538/538b9dcf40eca849375fa5f15da10d26.pdf> (дата звернення: 10.08.2021).

48 Бирюков П. Н. Полиция Федеративной Республики Германия URL: http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=911:2010-07-27-07-00-37&catid=122:2010-07-27-06-55-50 (дата звернення: 10.08.2021).

49 Скрипник М. Зазнач. твір.

Федерального відомства у кримінальних справах, які провадять увесь спектр судових (криміналістичних) експертиз для правоохоронних органів країни⁵⁰. Окремо слід згадати Інститут криміналістичних досліджень, що є провідною науково-дослідною установою німецької кримінальної поліції. Він підтримує зусилля федеральних органів поліції й поліції земель у боротьбі зі злочинністю, надаючи послуги в таких сферах діяльності, як проведення криміналістичних і кримінологічних досліджень; розроблення поліцейських методик; навчання й підвищення кваліфікації співробітників Федерального відомства у кримінальних справах. Інститут забезпечує проведення всебічних науково-практичних досліджень і впровадження сучасних технологій поліцейської діяльності. До його функцій належить виявлення найуразливіших місць у сфері боротьби зі злочинністю й розроблення та впровадження разом із досвідченими практиками інноваційних програм і заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності правоохоронних органів⁵¹. Крім того, у Німеччині успішно функціонує й конкурує з державними експертними установами інститут приватної експертизи⁵².

Цікавим є досвід *Великої Британії*, де у структурі Міністерства внутрішніх справ діє експертно-криміналістична служба (*The Forensic Service, FSS*) — важливий орган у роботі британської поліції з розслідування, розкриття та запобігання злочинам. Співробітники *FSS* беруть

участь у слідчих діях, оперативно-розшукових заходах, виконують експертизи й дослідження для 43 регіональних поліцейських підрозділів Англії та Вельсу, а також для Королівської прокуратури, митної й акцизної служб та інших правоохоронних органів. Служба надає послуги приватним компаніям як у країні, так і за кордоном; активно взаємодіє з правоохоронними органами понад 35 держав⁵³. Крім того, для виконання специфічних видів експертиз (наприклад, криміналістичного дослідження документів) передбачено залучати фахівців приватних криміналістичних лабораторій. При цьому маємо зауважити, що у Великій Британії для проведення експертизи чи дослідження експерта зазвичай запрошує одна зі сторін процесу (обвинувачення чи захист).

Велика Британія є країною, яка пішла шляхом скасування монополії на здійснення криміналістичних експертиз державними судово-експертними організаціями⁵⁴. Слід зазначити, що статус експертів у Північній Ірландії та Шотландії відрізняється від Англії та Вельсу більшим доступом до актів експертизи, а також до документації експертних висновків і пов'язаних із ними відомостей. Ця різниця збільшилася після прийняття англійських Правил цивільного процесу (*Civil Primolure Rules, YBR ENY*). У Шотландії експертний доказ може бути надано винятково у словесній (усній) формі під час допиту експерта. Письмове оформлення акта експертизи є повідомленням про те, що експерт пізніше промовля-

50 Коротаяев В. М. Зазнач. твір.

51 Любченко С. О., Нізовцев Ю. Ю., Парфило О. А. Зазнач. твір. С. 9 ; Коротаяев В. М. Зазнач. твір. С. 115—119.

52 Скрипник М. Зазнач. твір.

53 Там само ; Гузела М., Канцір В. Зазнач. твір ; Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон, 2015. С. 171.

54 Скрипник М. Зазнач. твір ; Авдеева Г. Зазнач. твір ; Тополя Р. Зазнач. твір. С. 184.

тиме. В Англії письмове повідомлення адресують суду. Усі документи, на яких сторони обґрунтовують свої погляди, слід здавати на зберігання суду⁵⁵.

Доцільно звернути увагу на досвід *Польщі*, де судово-експертні лабораторії підпорядковано Міністерству юстиції (у доповнення до судово-експертних лабораторій, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ)⁵⁶. О. М. Дуфенюк, проаналізувавши особливості статусу та діяльності судових експертів у Польщі, акцентує увагу на схожості польського й українського підходів до врегулювання та забезпечення судово-експертної діяльності.

Хоча деякі відмінності вона вбачає у процесі залучення експерта в українському та польському кримінальних провадженнях, а саме: по-перше, в Україні існує загальнодержавний Реєстр судових експертів, а підставою для внесення до цього Реєстру є рішення Експертно-кваліфікаційної комісії (видача свідоцтва), а не персональне рішення Голови Окружного суду; по-друге, в українському кримінальному провадженні залучати експертів можуть і сторона обвинувачення, і сторона захисту; по-третє, постанова процесуального органу за українським процесуальним законодавством має назву «постанова про призначення експертизи», на відміну від «постанови про допущення доказів із висновку експерта»; по-четверте, за нашим законодавством відсутня можливість усно доручити експертові (телефоном чи факсом) провести експертизу й надати висновок; по-п'яте, якщо

в частині підстав для відводу експерта Кримінальні процесуальні кодекси обох країн мають схоже регулювання, то в частині винагороди, безумовно, є суттєві відмінності у ставках погодинної оплати роботи експертів. Дослідниця стверджує, що сьогодні доволі ефективне нормативно-правове регулювання функціонування інституту судових експертів і залучення експерта під час кримінального провадження в Україні, а наявність загальнодержавного Реєстру експертів, єдиних стандартів верифікації кваліфікації експертів, значно менші терміни проведення експертиз, можливість залучення експерта не тільки стороною обвинувачення, а й іншими сторонами, забезпечують уніфікацію вимог до експерта, змагальність процесу та засвідчують певною мірою прогресивність українського кримінального процесуального законодавства⁵⁷.

Розвинута інституціональна судово-експертна система діє у *Литві*. Більшість судових експертиз у цій країні проводять чотири державні судово-експертні установи: Судово-експертний науковий центр Литви Міністерства юстиції, Судово-експертний науковий центр литовської поліції, Державна судово-експертна медична служба та Державна судово-експертна психіатрична служба Міністерства охорони здоров'я Литовської Республіки⁵⁸. У практиці правників Литви, як і інших європейських країн, позитивним є традиційне визнання еквівалентності судово-експертної діяльності правоохоронних органів із метою уникнути дублювання

55 Клименко Н. І. Зазнач. твір.

56 Коротаєв В. М. Зазнач. твір.

57 Дуфенюк О. М. Зазнач. твір.

58 Лопата О. А. Запровадження європейського досвіду до судово-експертної діяльності експертної служби МВС України. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річ. д-ра юрид. наук, проф. Н. І. Клименко (Київ, 27.02.2018). Київ ; Маріуполь, 2018. С. 193 ; Коротаєв В. М. Зазнач. твір.

зусиль через невизнання доказів з огляду на технічні та якісні відмінності й із метою істотного скорочення часу, що витрачається у процесі розслідування злочинів із транскордонним компонентом. Крім того, у Литві ці положення реалізовано на кількох рівнях. Наприклад, судові експерти з держав — членів ЄС можуть вільно надавати такі послуги у Литві, однак їх мають визнати судовими експертами відповідно до правил цієї країни⁵⁹. Правовою основою судово-експертної діяльності у цій державі є процесуальні закони й закони про судову експертизу. Формування політики та стратегії судово-експертної діяльності перебуває під юрисдикцією Міністерства юстиції. Також процесуальні закони й закон про судову експертизу передбачають функціонування Координаційної ради судово-експертної діяльності⁶⁰.

Слід також звернути увагу й на роль міжнародних судово-експертних організацій у вдосконаленні розвитку судової експертизи й організації належної взаємодії між суб'єктами судово-експертної діяльності та правоохоронними органами. О. В. Линник і Л. В. Омельчук зауважують, що останніми роками активізувалося міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи. Одним із таких напрямів є створення міжнародних судово-експертних мереж. Сьогодні функціонує п'ять таких мереж, які об'єднують наукові резерви судово-експертних установ різних держав:

- Європейська мережа судово-експертних установ (із 1995 року) —

це найбільш розвинена й міцна мережа;

- Південноафриканська регіональна мережа судово-експертної науки (із 2008 року), що охоплює весь африканський регіон;
- Азійська мережа судово-експертних наук (із 2008 року);
- Міжнародна судово-екологічна експертна мережа (із 2008 року) для сприяння судовим експертам у галузі екології та спеціалістам із розслідування екологічних правопорушень;
- Трасологічна судово-експертна природоохоронна мережа (із 2006 року), яка є неурядовою організацією для надання допомоги у проведенні судових експертиз у справах про злочини проти дикої природи і для збереження біологічного розмаїття флори та фауни⁶¹.

Особливе місце посідає Європейська мережа судово-експертних установ (*ENFSI*), у складі якої налічується 54 експертні установи, 41 з яких знаходиться в державах — членах Євросоюзу. Це найбільша у світі об'єднана організація судово-експертних установ, що здобула міжнародне визнання⁶². Перша судово-експертна організація України, яка стала членом *ENFSI*, — ДНДЕКЦ МВС України, яка 2002 року отримала та щорічно підтверджує міжнародний сертифікат якості судових експертиз. Експертна служба МВС України впродовж 15 років здійснює міжнародну діяльність у межах співпраці в *ENFSI*.

59 Юодкайте-Гранскіене Г. Зазнач. твір. С. 31 ; Лопата О. А. Зазнач. твір.

60 Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. С. 134 ; Коротаєв В. М. Зазнач. твір.

61 Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Зазнач. твір. С. 131 ; Линник О. В., Омельчук Л. В. Зазнач. твір.

62 Хазиев Ш. Н. О Европейской сети судебно-экспертных учреждений. *Адвокат*. 2005. № 8. С. 14—19 ; Дмитриева К. С. Зазнач. твір. С. 290.

Під патронатом цієї авторитетної міжнародної організації здійснено заходи з акредитації лабораторій експертної служби за міжнародним стандартом *ISO/IEC 17025* та впроваджено систему управління якістю.

Також у травні 2018 року членом *ENFSI* став Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», далі — ННЦ ICE). Зі вступом до *ENFSI* фахівці ННЦ ICE взяли участь у низці міжнародних конференцій і засідань робочих груп із різних видів судово-експертних досліджень. Членство в Європейській мережі судово-експертних установ відкриває нові можливості міжнародної співпраці та комунікації судових експертів⁶³. Співробітники ННЦ ICE є членами робочих груп з дослідження автотехніки, наркотичних засобів, почерку та ін.

Отже, у більшості європейських країн судово-експертні установи перебувають у системі правоохоронних органів. З огляду на це можемо виокремити важливі для врахування та реалізації в українському правовому просторі аспекти зарубіжного досвіду з метою покращити стан взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних органів⁶⁴:

- зосередити усі судово-експертні установи у підпорядкуванні двох відомств, а саме МВС України, або Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я. Такий підхід зменшить кількість центрів, які опікува-

тимуться такою взаємодією, забезпечуватимуть і координуватимуть її, що має підвищити її системність і змістовність, ефективність і дієвість. У більшості європейських країн взаємодія судово-експертних установ з іншими правоохоронними органами (як національними, так і зарубіжними), а також із судами та міжнародними організаціями відбувається під егідою Міністерств внутрішніх справ. Однак в Україні, на нашу думку, доцільніше перевести зазначені установи в організаційне підпорядкування саме Міністерства юстиції, яке виконує завдання та функції із забезпечення судово-експертної діяльності в державі (зокрема, організовує відповідно до законодавства експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи; забезпечує організацію роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті й Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті)⁶⁵;

- активно сприяти розвитку недержавної судово-експертної діяльності. Цей крок має забезпечити необхідний рівень конкуренції між державним і недержавним секторами судово-експертної діяльності.
- С. О. Любченко, Ю. Ю. Нізовцев,

⁶³ Дмитрієва К. С. Зазнач. твір. С. 290.

⁶⁴ Полянський А. О. Зарубіжний досвід взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами. *Європейські перспективи*. 2019. № 3. С. 230—234.

⁶⁵ Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова КМУ від 02.07.2014 р. № 228 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

О. А. Парфило та В. М. Коротаєв щодо цього посилаються на досвід Великої Британії та зазначають, що відмова від державної монополії на окремі види експертизи може мати такі позитивні аспекти появи конкурентів у FSS (Експертно-криміналістичній службі Великої Британії): економія витрат на утримання поліції, скорочення операційних витрат і зменшення решти витрат шляхом поліпшення ціноутворення; значне прискорення темпів розслідувань завдяки скороченню часу на процес оброблення звернень (від кількох тижнів до кількох днів) і виникнення можливості стандартизувати систему оцінювання швидкості оброблення звернень; систематизування видів робіт; сприяння узгодженості служб і можливість порівнювати якість послуг різних провайдерів⁶⁶;

- визначити єдиний центр, який окреслюватиме пріоритети взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних органів, координуватиме взаємодію та контролюватиме її якість, надаватиме її сторонам відповідну підтримку. Прикладом такого суб'єкта є Інститут криміналістичних досліджень у Німеччині. В Україні таку функцію може виконувати Координаційна рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції за умов певного збільшення її повноважень у частині координування проце-

су взаємодії і контролю за його ефективністю;

- активно використовувати досвід і можливості відповідних міжнародних організацій задля вдосконалення досліджуваної взаємодії.

Висновки

Положення нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру, хоча й у доволі загальному вигляді, утім прозоро свідчать про те, що Україна загалом і її окремі державні органи й установи (зокрема, судово-експертні) є активним учасником міжнародного співробітництва у сфері судочинства, правоохоронної діяльності, юстиції та судово-експертної діяльності. Пріоритетними напрямками такої співпраці є обмін досвідом, спільне вирішення проблемних питань у названих галузях і визначення перспектив їх подальшого розвитку.

У більшості європейських країн судово-експертні установи перебувають у системі правоохоронних органів (переважно в МВС), хоча в деяких країнах вони функціонують у структурі Міністерства юстиції або навіть Міністерства оборони (наприклад, у Франції). Утім, багатовідомчого підпорядкування судово-експертних установ європейські держави зазвичай уникають. У деяких країнах (наприклад, у Литві) існує схожа з українською система організаційного підпорядкування судово-експертних установ.

Для врахування та реалізації в українському правовому просторі аспектів зарубіжного досвіду, із метою покращення стану взаємодії судово-

66 Любченко С. О., Нізовцев Ю. Ю., Парфило О. А. Зазнач. твір. С. 18 ; Коротаєв В. М. Зазнач. твір.

експертних установ і правоохоронних органів, необхідно:

- зосередити всі судово-експертні установи у підпорядкуванні двох відомств, а саме Міністерства внутрішніх справ або Міністерства юстиції та Міністерства охорони здоров'я. Такий підхід зменшить кількість центрів, які опікуватимуться цією взаємодією, забезпечуватимуть і координуватимуть її, що має підвищити її системність і змістовність, ефективність і дієвість. В Україні, на нашу думку, доцільніше перевести ці установи в організаційне підпорядкування саме Міністерства юстиції;
- активно сприяти розвитку сфери недержавної судово-експертної діяльності, що має забезпечити необхідний рівень конкуренції між державним і недержавним секторами судово-експертної діяльності, що (на наше переконання) позитивно стимулюватиме судово-експертні установи та правоохоронні органи щодо посилення й покращення якості взаємодії між ними;
- визначити єдиний центр, який окреслюватиме пріоритети взаємодії судово-експертних установ і правоохоронних органів, координуватиме таку взаємодію та здійснюватиме контроль за її якістю. В Україні це може бути Координаційна рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції;
- активно використовувати досвід і можливості міжнародних організацій у цій сфері.

**Зарубежный опыт взаимодействия
судебно-экспертных учреждений
между собой и с правоохранительными
органами и возможности
его использования в Украине**

**Антон Полянський,
Габрієле Юодкайте-Гранскієне**

Правоохранительный сектор любого государства является отдельным механизмом, каждый элемент которого выполняет чётко определённую функциональную роль, обеспечивая социальную справедливость, защиту и безопасность населения, территориальную целостность государства. Эти факторы объясняют значение государственной деятельности по правоохранительным или правозащитным направлениям. Последнее объединяет значительный массив различных субъектов, на каждого из которых возложена часть властных полномочий или общественно-значимых задач.

Вместе с тем, осуществляя правоохранительную деятельность, уполномоченные субъекты не всегда могут решать сложные вопросы, требующие специфических профессиональных знаний, умений и навыков: для их решения правоохранительные органы взаимодействуют со специальными субъектами, в полномочия которых входит проведение судебных экспертиз (в частности, речь идёт о судебно-экспертных учреждениях). В этом контексте следует подчеркнуть, что обеспечение эффективного взаимодействия судебно-экспертных учреждений и правоохранительных органов фактически невозможно без создания надлежащих административно-правовых принципов реализации правоотношений в этом направлении.

В последнее время законодатели и учёные уделяют всё больше внимания деятельности судебно-экспертных учреждений и правоохранительных органов. Однако сказанное не исключает наличия ряда проблем организационного и правового характера при осуществлении этими субъектами их совместной деятельности.

Именно поэтому мы преследовали цель выяснить суть, содержание и особенности административно-правовых принципов взаимодействия судебно-экспертных учреждений

с правоохранительными органами, максимально использовать опыт зарубежных стран, а также разработать предложения и рекомендации, направленные на совершенствование законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: взаимодействие; ассоциация; координация; интеграция; судебно-экспертные учреждения; правоохранительные органы; ENFSI.

Foreign experience of interaction of forensic science institutions with law enforcement agencies and possibility of its use in Ukraine

Anton Polianskyi,

Gabrielė Juodkaitė-Granskienė

The law enforcement sector of our state is a separate mechanism which each element performs a clearly defined functional role that ensures social justice, protection and security of population, territorial integrity of Ukraine. These factors are an incomplete list of features that explain the importance of state activity in law enforcement or human rights. The latter brings together a large array of different actors each of which is entrusted with part of power or socially significant tasks. However, when carrying out law enforcement activities, authorized entities cannot always be able to address certain complex issues that require specific professional knowledge, skills and abilities. Therefore, for their resolving, law enforcement agencies cooperate with specially authorized entities that powers include conducting forensic examinations, in particular, forensic science institutions. In this context, it should be emphasized that ensuring effective cooperation between forensic institutions and law enforcement agencies is virtually impossible without creating appropriate administrative and legal framework for implementation of legal relations in this direction.

It should be noted that in recent years, the legislator scientific circles pays more and more attention to activities of forensic science institutions and law enforcement agencies. However, this does not preclude existence of a number of organizational and legal issues in implementation of these entities of their joint activities.

Thereby in the framework of the presented research we aimed to find out essence, content and features of administrative and legal bases of interaction of forensic science institutions with law enforcement agencies, make maximum use

of foreign experience, and develop proposals and recommendations to improve legislation in this area.

Keywords: interaction, association, coordination, integration, forensic institutions, law enforcement agencies, ENFSI.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми, хоча Габріеле Юодкайте-Гранскієне є членом редакційної колегії журналу; вона не брала участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Avdieieva, H. (2013). Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy u haluzi sudovoi ekspertyzy iz zakonodavstvom krain Yevropeiskoho Soiuzu . [Issues of Harmonization of the Legislation of Ukraine in the Field of forensic Examination with the Legislation of Countries of the European Union]. *Pravova doktryna — osnova formuvannia pravovoi systemy derzhavy* : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. / Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7223/1/Avdeeva_634.pdf [in Ukrainian].
- Barash, Ye. Yu. (2006). *Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti ustanov vykonannia pokaran* [Organizational and Legal Bases of Activity of Penitentiary Institutions] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Belozarov, Iu. N., Gutkin, I. M., Chuvilev, A. A., Chugunov, V. E. (1973). *Organy doznaviia*

- i predvaritelnogo sledstviia sistemy MVD i ikh vzaimodeistvie* [Bodies of inquiry and preliminary investigation of the system of the Ministry of Internal Affairs and their interaction]. Moskva [in Russian].
- Bilas, A. I. (2016). *Pravookhoronna diialnist krain YeS: porivnialno-pravove doslidzhennia* [EU Law Enforcement: Comparative Legal Research] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv [in Ukrainian].
- Biriukov, P. N. (2009). *Politsiia Federativnoi Respubliki Germaniia* [Police of the Federal Republic of Germany]. *Evraziiskii iuridicheskii zhurnal*. № 11. URL: http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=911:2010-07-27-07-00-37&catid=122:2010-07-27-06-55-50 [in Russian].
- Bozhev, V. P. (1996). *Pravookhranitelnye organy Rossiiskoi Federatsii* [Law Enforcement Agencies of the Russian Federation]. Moskva [in Russian].
- Byrheu, M. M. (2004). *Orhanizatsiia diialnosti politzii Respubliki Moldova z profilaktyky zlochyniv* [Police Management of the Republic of Moldova on Crime Hindering] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Dmytriieva, K. S. (2020). Aktualni napriamy rozvytku mizhnarodnoho sudovo-ekspertnoho spivrobitnytstva [Current Directions of Development of International Forensic Cooperation]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 1. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-1/71 [in Ukrainian].
- Dufeniuk, O. M. (2018). Dosvid Polshchi stosovno uchasti sudovoho eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Polish Experience with the Participation of Forensic Expert in Criminal Proceedings]. *Naukovi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*. Vyp. 1 [in Ukrainian].
- Huslavskiy, V. S. (2006). *Upravlinnia spivrobitnytstvom OVS Ukrainy z pravookhoronnymy orhanamy krain SND: orhanizatsiino-pravovi zasady* [Management of cooperation of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with law enforcement agencies of the CIS countries: organizational and legal bases] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Huzela, M., Kantsir, V. (2018). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii sudovo-ekspertnoi diialnosti v protsesi zdiisnennia kryminalnoho peresliduvannia [Foreign Experience in organizing Forensic Activities while Criminal Prosecution]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Seriia: Yurydychni nauky. № 906 (20) [in Ukrainian].
- Kalchenko, L. V. (2009). *Pedagogichni umovi sotsialnoho zakhistu bezdogliadnikh ditei u pritulakh dlia nepovnolitnikh* [Pedagogical Conditions of Social Protection of Neglected Children In Juvenile Shelters] : dis. ... kand. ped. nauk. Lugansk [in Ukrainian].
- Khaziev, Sh. N. (2005). *O Evropeiskoi seti sudebno-ekspertnykh uchrezhdenii* [International Forensic Science Networks]. *Advokat*. № 8 [in Russian].
- Khomans, Dzh. (1984). *Sotsialnoe povedenie kak obmen* [Social Behavior as Exchange. Modern Foreign Social Psychology]. *Sovremennaia zarubezhnaia sotsialnaia psikhologiya*. Moskva [in Russian].
- Kikinchuk, V. Yu. (2017). *Formy vzaiemodii Natsionalnoi politzii z inshymi subiektamy zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku v derzhavi* [Forms of Interaction of the National Police with other Subjects of Ensuring Public Safety and Order in the State]. *Pravo.ua*. № 1 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2016). *Pravovi status ekspertiv v SSHA, Velykobrytanii ta deiakykh krainakh Pivnichnoi Yevropy* [Legal Status of Forensic Experts in the USA, Great Britain and Some Countries of Northern Europe]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_64 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I., Kuprievych, O. A. (2015). *Mizhnarodne spivrobitnytstvo sudovo-ekspertnykh ustanov* [International Cooperation of Forensic Science Institutions]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 4 [in Ukrainian].
- Korotaeva, E. V. (2007). *Psikhologicheskie osnovy pedagogicheskogo vzaimodeistviia* [Psychological Bases of Pedagogical Interaction]. Moskva [in Russian].
- Korotaiev, V. M. (2018). *Porivnialnyi analiz administrativno-pravovoho rehuliuвання ekspertno-kryminalistichnoho doslidzhennia v zarubizhnykh krainakh* [Comparative Analysis of Administrative and Legal Regulation of Forensic Research in Foreign Countries]. *Naukovi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 115—119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2018_1_24 [in Ukrainian].
- Kovalov, V. V. (2008). *Vzaiemodiia slidchoho z pratsivnykamy ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy* [Interaction of the Investigator with Employees of the Forensic Science Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kovalska, V. V. (2009). *Militsiia v systemi pravo-okhoronnykh orhaniv derzhavy (administrativno-pravovi aspekty)* [Police in the system of state law enforcement agencies (administrative and legal aspects)] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

- Kozhushko, S. (2013). Vzaïemodiia yak filosofske y psykholohichne poniattia [Interaction as a Philosophical and Psychological Concept]. *Osvita rehionu*. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1221> [in Ukrainian].
- Kvasha, O. O. (2012). Zmist i znachennia poniattia «vzaïemodiia» ta «systema» u filosofskykh i pravovykh doslidzhenniakh [Content and Meaning of the Concept of “Interaction” and “System” in Philosophical and Legal Research]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 56 [in Ukrainian].
- Likhovitskyi, Ya. O. (2011). Sutnist ta znachennia koordynatsii dii pravookhoronnykh orhaniv [Essence and Importance of Coordinating Actions of Law Enforcement Agencies]. *Forum prava*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_96 [in Ukrainian].
- Liubchenko, S. O., Nizovtsev, Yu. Yu., Parfyo, O. A. (2015). *Systema zabezpechennia sudovo-ekspertnoi diialnosti v derzhavakh-chlenakh NATO* [Forensic System in NATO Member States] : nauk.-prakt. ohliad ; za zah. red. O. A. Parfyo. Kyiv [in Ukrainian].
- Lopata, O. A. (2017). *Mizhnarodne spivrobitnytstvo ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy* [International cooperation of Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Lopata, O. A. (2018). Zaprovdzhennia yevropeiskoho dosvidu do sudovo-ekspertnoi diialnosti ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy [Implementation of European Experience in Forensic Activity of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Teopiia i praktyka cydovoi ekpertyzy i kpyiminalityky* : mat-ly Vseukr. nayk.-prakt. konf. z nahody 85-rich. d-ra yuryd. nayk. prof. H. I. Klymenko (Kyiv, 27.02.2018). Kyiv ; Mapiypol [in Ukrainian].
- Lynnyk, O. V., Omelchuk, L. V. (2017). Aktualnist vstupu Ukrainy do mizhnarodnykh sudovo-ekspertnykh merezh [Relevance of Ukraine's accession to international forensic networks]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*. Vyp. 2—3 (6—7) [in Ukrainian].
- Maliutin, I. A. (2003). *Zupynennia dosudovoho rozsliduvannia* [Suspension of the Pre-Trial Investigation] : navch.-metod. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Naumenko, S. M. (2018). Orhanizatsiini zasady vzaïemodii ekspertnykh ustanov z pravookhoronnykh orhanamy [Organizational Principles of Interaction of Forensic Science Institutions with Law Enforcement Agencies]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1 (22). T. 2 [in Ukrainian].
- Okhrimenko, S. S. (2007). *Harantii pravovoho zakhystu protsesualnoi samostiïnosti ta nezalezhnosti slidchoho* [Guarantees of Legal Protection of Procedural Independence and Independence of the Investigator] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. O., Halunko, V. V., Yeshchuk, O. M. (2015). *Administratyvno-pravove rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti* [Administrative and Legal Regulation of Forensic Activity] : monohrafiia. Kherson [in Ukrainian].
- Polianskyi, A. O. (2019). Zarubizhnyi dosvid vzaïemodii sudovo-ekspertnykh ustanov z pravookhoronnykh orhanamy [Foreign Experience of Interaction of Forensic Science Institutions with Law Enforcement Agencies]. *Yevropeïski perspektyvy*. № 3 [in Ukrainian].
- Raevskii, P. A., Parkhomenko, S. A. *Doklad Komiteta grazhdanskikh initsiativ i Fonda INDEM «Organizatsiia pravookhranitelnoi sistemy v nekotorykh federativnykh stranakh mira»* [Report of the Committee for Civil Initiatives and the INDEM Foundation “Organization of Law Enforcement System in Some Federal Countries of the World”]. URL: <https://komitetgi.ru/upload/iblock/538/538b9dcf40eca849375fa5f15da10d26.pdf> [in Russian].
- Sharshov, I. A., Startsev, M. V. (2004). *Pedagogicheskoe vzaimodeistvie i obshchenie: kategorialnyi analiz i sootnoshenie* [Pedagogical Interaction and Communication: Categorical Analysis and Correlation]. *Nauchno-metodicheskoe obespechenie professionalnogo vospitaniia budushchego spetsialista* : mat-ly Vseros. nauch.-prakt. Internet-konf. (Tambov, 25—31.05.2004). Tambov [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2020). *Pravove rehuliuвання ekspertnoi diialnosti ta tendentsii formuvannia yedynoho yevropeiskoho prostoru v haluzi sudovoi ekspertyzy* [Legal Regulation of Forensic Expert Activity and Tendencies of Formation of the Single European Space in the Field of Forensic Science]. URL: https://www.hniise.gov.ua/uploads/files/public-folder/2020_tezy_konferentsiya%20in%20print5.pdf [in Ukrainian].
- Skrypnyk, M. Svitovyi dosvid u sudovo-ekspertnii diialnosti / *Ekspertno-doslidna sluzhba Ukrainy* [World Experience in Forensic Science Activities/ Ukraine Office of Forensic Science (UOFS LLC)] : sait. URL: <https://ua-expert.com.ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diialnosti> [in Ukrainian].
- Sotsiologiia. *Nauka ob obshchestve* [Sociology. Science of Society] (1996) : ucheb. posob. ; pod obshch. red. prof. V. P. Andrushchenko, prof. N. I. Gorlacha. Kharkov [in Russian].
- Topolia, R. (2019). Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuвання

- ekspertno-kryminalistychnykh doslidzhen transportnykh zasobiv [Foreign Experience of Administrative and Legal Regulation of Forensic Examinations of Vehicles]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6 [in Ukrainian].
- Trofimova, L. V. (2005). *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia diialnosti yurydychnykh pidrozdiliv orhaniv derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy* : dys. ... kand. yuryd. nauk. Irpin [in Ukrainian].
- Vvedenie v teoriyu gosudarstvenno-pravovoi organizatsii sotsialnykh sistem* [Introduction to the Theory of State and Legal Organization of Social Systems] (1997) / pod obshch. red. E. B. Kubko. Kiev [in Russian].
- Wellace, H., Wallace, W. (2005). *Policy-Making in the European Union*. 4 ed. Oxford: Oxford University Press.
- Yarmak, O. M. (2006). Poniattia, sutnist vzaïemodii ta yïi rol u rozvytku sotsialnoi systemy [Concept of Interaction Essence and its Role in Development of the Social System]. *Pravo i bezpeka*. № 5 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. I. (2020). Sudova ekspertyza yak ob'ekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання mizhnarodnoho spivrobotnytstva [Forensic Science as an Object of Administrative and Legal Regulation of International Cooperation.]. *Pravo i bezpeka*. № 3 (78) [in Ukrainian].
- Yukhno, O. O. (2005). *Diïalnist transportnoi militsii shchodo poperedzhennia kradizhok pryvatnoho maina hromadian na pasazhyrskomu zaliznychnomu transporti* : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yuodkaite-Hranskiene, H. (2017). Korotka prezentatsiia sudovo-ekspertnoi naukovoï systemy Lytvy [Brief Presentation of the Forensic Scientific System of Lithuania]. *Arotskerivski chytannia* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 90-rich. vid dnia narodzh. vydat. vchen.-kryminalista, d-ra yuryd. nauk, prof. L. Yu. Arotskera (Poltava, 25.05.2017). Kharkiv [in Ukrainian].
- Zabroda, D. H. (2005). Vzaïemodiia subiektiv borotby z koruptsiieiu (administratyvno-pravovyi aspekt) [Interaction of Anti-Corruption Actors (Administrative and Legal Aspect)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Zavydniak, I. O. (2019). Pozytyvnyi dosvid rozvynenykh krain yevropeiskoho soiuzu u vykorystanni spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia zlochiniv u sferi hospodarskoi diialnosti [Positive Experience of Developed Countries of the European Union in the Use of Specific Expertise in the Investigation of Crimes in the Field of Economic Activity]. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti* : mat-ly VIII Mizhvidom. konf. (Kyiv, 27.11.2019). Kyiv [in Ukrainian].

Полянський, А., Юодкайте-Гранскієне, Г. (2021). Зарубіжний досвід взаємодії судово-експертних установ між собою та з правоохоронними органами й можливості його використання в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 26—51. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.03.

Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях

Іван Яценко *^a, Елла Сімакова-Єфремян **^b, Лариса Дереча ***^c

* Д-р вет. наук, професор, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: hniise@hniise.gov.ua

** Д-р юрид. наук, професор, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-82-46-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

*** Канд. біол. наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6044-2068>, e-mail: derecha@hniise.gov.ua

^a Методологія, концепція, написання оригінального проекту.

^b Кураторство даними, формальний аналіз.

^c Адміністрування проекту, ресурси, нагляд.

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.04 УДК 343.98

Надійшло 11.08.2021 / Рецензовано 26.08.2021 / Прийнято до друку 07.09.2021 /

Доступно онлайн 10.12.2021

Розкрито можливості застосування системи методів судової експертизи у судово-ветеринарних дослідженнях. Наголошено на необхідності дотримання певних вимог під час застосування цих методів у судовій ветеринарній експертизі.

Доведено, що до методів судово-ветеринарної експертизи належать: діалектичний метод, методи логіки й інші загальні (загально-пізнавальні) методи, окремі методи (інструментальні та допоміжні технічні), а також спеціальні методи, функції яких виконують спеціалізовані (конкретні) методики, призначені для розв'язання певних експертних завдань.

Систематизація за такими критеріями з урахуванням належності до загальних методів пізнання всеохопного діалектичного методу й методів логіки прийнятна для будь-якого виду експертного дослідження, зокрема судово-ветеринарної експертизи.

Схема та послідовність застосування методів дослідження можуть змінюватися залежно від питань, поставлених судово-ветеринарному експертові, кількості та стану об'єктів, наданих для дослідження.

Функції спеціальних методів судово-ветеринарної експертизи виконують методики клінічної діагностики хвороб тварин і методики патоморфологічної діагностики, які покликані розв'язувати

конкретні завдання судово-ветеринарної експертизи. Так, методики клінічної діагностики хвороб тварин спрямовані на встановлення судово-ветеринарного діагнозу живої підекспертної тварини з ознаками травм, хвороб, каліцтва, а також визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, тощо.

Методики патоморфологічної діагностики використовують для постановки посмертного судово-ветеринарного діагнозу, визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, виявлення ознак насильницької смерті.

Ключові слова: судово-ветеринарна експертиза; діалектичний метод; методи логіки; окремі та спеціальні методи; тварина; діагноз; клінічна діагностика; патоморфологічна діагностика; визначення ступеня тяжкості шкоди.

Постановка наукової проблеми

Останніми роками активно розвивається новий вид судової експертизи — судово-ветеринарна експертиза — напрям досліджень, започаткований в установах судових експертиз Міністерства юстиції України 2019 року за ініціативи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»¹. Оскільки методологія судово-ветеринарної експертизи перебуває на стадії становлення, то існує потреба у чіткій систе-

матизації її методів, їх диференціації та підстав для застосування.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У спеціальній науковій літературі оприлюднено роботи, присвячені врегулюванню порядку судово-ветеринарного дослідження ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини², а також сформульовано судово-ветеринарні ознаки шкоди здоров'ю, небезпечної для життя тварини³, схарактеризовано ознаки шкоди середньої тяжкості⁴

- 1 Яценко І. В., Дереча Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 550—567. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044 (дата звернення: 09.08.2021).
- 2 Яценко І. В., Парилівський О. І., Жиліна В. М. Порядок судово-ветеринарного встановлення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Ветеринарні науки*. 2020. Т. 22. № 99. С. 182—192. DOI: 10.32718/nvlvet9928 (дата звернення: 09.08.2021).
- 3 Яценко І. В., Парилівський О. І., Приходько І. Судово-ветеринарні ознаки шкоди здоров'ю, небезпечної для життя тварини. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*. 2019. № 5. С. 239—245. DOI: 10.31890/vtpp.2020.05.42 (дата звернення: 09.08.2021).
- 4 Парилівський О. І., Яценко І. В., Богатирьова А. М. Судово-ветеринарна характеристика ознак шкоди, заподіяної здоров'ю тварини середньої тяжкості. *Deutsche Internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft*. 2021. № 4. С. 70—75. DOI: 10.24412/2701-8377-2021-4-1-70-75 (дата звернення: 09.08.2021).

та легкого ступеня⁵, описано критерії ушкоджень, що проникають у порожнини тіла тварини⁶, проаналізовано роль судових патологоанатомів у судово-ветеринарній експертизі⁷, обґрунтовано питання, що ставляться на вирішення експертові під час призначення судово-ветеринарної експертизи трупа тварини⁸, з'ясовано тенденції розвитку сучасної судової ветеринарії⁹ та ін.

Під час проведення експертиз чи експертних досліджень для виконання конкретного експертного завдання експерти застосовують відповідні методи дослідження й методики проведення судових експертиз. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик (методів) дослідження) належить до компетенції експерта¹⁰.

Експертне дослідження полягає у пізнавальній діяльності судового ек-

сперта — складному творчому процесі, у якому реалізуються новітні досягнення науки й техніки, знання сучасних ефективних методів дослідження й умінь експерта.

Методика експертного дослідження — результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які експерт послідовно застосовує, маючи на меті виконати конкретне експертне завдання¹¹.

Метод експертного дослідження — це система логічних і/або інших інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом¹².

Спосіб — це дія або система дій, яку застосовують для виконання будь-якої роботи.

Специфіка предмета й об'єктів судово-ветеринарної експертизи зумовлює

- 5 Париловський О. І., Яценко І. В. Судово-ветеринарна характеристика ознак шкоди, заподіяної здоров'ю тварини легкого ступеня. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 234—235.
- 6 Risselada M., de Rooster H., Taeymans O., van Bree H. Penetrating injuries in dogs and cats. A study of 16 cases. *Veterinary and Comparative Orthopaedics and Traumatology*. 2008. Vol. 21. No 5. P. 434—439. DOI: 10.3415/VCOT-07-02-0019 (дата звернення: 09.08.2021).
- 7 Byard R. W., Boardman W. The potential role of forensic pathologists in veterinary forensic medicine. *Forensic Science, Medicine and Pathology*. 2011. Vol. 7. No 3. P. 231—232. DOI: 10.1007/s12024-011-9241-x (дата звернення: 09.08.2021).
- 8 Яценко І. В., Париловський О. І., Коломоєць Д. К. Обґрунтування питань, що ставляться в ухвалі суду та постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*. 2019. № 4. С. 184—197. DOI: 10.31890/vtpp.2019.04.34 (дата звернення: 09.08.2021).
- 9 Cooper J. E., Cooper M. E. Future trends in forensic veterinary medicine. *Seminars in Avian and Exotic Pet Medicine*. 1998. Vol. 7. Is. 4. P. 210—217. DOI: 10.1016/S1055-937X(98)80066-2 (дата звернення: 09.08.2021).
- 10 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 09.08.2021).
- 11 Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : Постанова КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.08.2021).
- 12 Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. 928 с.

специфіку її методів і методик. Операції, що утворюють метод,— це застосування знань закономірностей об'єктивної дійсності для здобуття нових знань. Методи судово-ветеринарної експертизи формуються на підставі відповідних апробованих наукових методів, характеру якостей об'єкта експертизи, досвіду вирішення практичних завдань¹³.

На обрання методів дослідження (окрім предмета, завдань, об'єктів експертизи) значною мірою впливає ступінь ефективності конкретного методу, що виражається в його дієвості, умовній економічності, допустимості з точки зору закону, рівні складності, можливості проведення повторного дослідження, надійності, тривалості тощо¹⁴.

Водночас ані системного аналізу, ані чіткої диференціації методів судово-ветеринарної експертизи у вітчизняній науковій літературі до сьогодні не було зроблено.

Мета роботи

Розкрити складові системи та можливості застосування методів судової експертизи у судово-ветеринарній експертизі.

Викладення основного матеріалу дослідження

Методи, якими фахівці послугуються в судово-ветеринарній експертизі, здебільшого запозичені із природничих наук (зокрема, судової ветеринарної медицини) та трансформовані відповідно до специфіки завдань і об'єктів цієї експертизи. Водночас вони

можуть істотно різнитися за формою реалізації — прийомами, технічним обладнанням. Методи дослідження мають відповідати вимогам, визначеним законом (див. блок-схему на рис. 1).

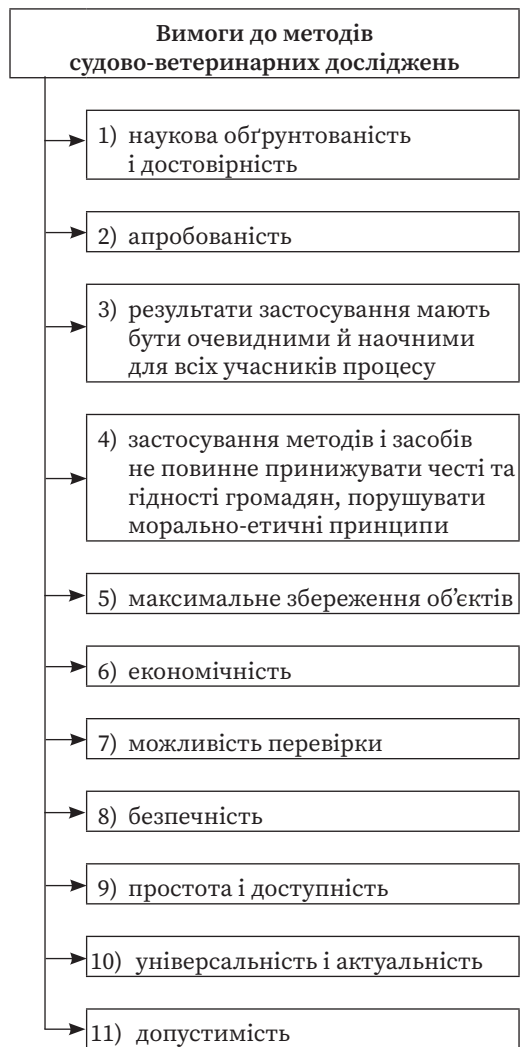

Рис. 1. Блок-схема «Вимоги до методів судово-ветеринарних досліджень»

13 Grela M., Listos P., Gryzinska M., Chagowski W., Buszewicz G., Teresinski G. Imaging techniques as a method of sectional examination in forensic veterinary medicine. *Medycyna Weterynaryjna*. 2018. Vol. 74. No 12. P. 751—758. DOI: 10.21521/mw.6005 (дата звернення: 09.08.2021).

14 Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 10. С. 151—161.

Оскільки судово-ветеринарна експертиза є сферою науково-практичної діяльності, то чинниками, що визначають необхідність створення нових і модифікацію наявних методик експертного дослідження, є експертна практика та практика судочинства загалом¹⁵. Основним джерелом формування новітніх методик є спеціальні наукові розробки, обумовлені необхідністю вирішення актуальних експертних завдань, реалізовані в наукових дослідженнях судово-експертних установ Міністерства юстиції України й інших установ і організацій, дотичних до сфери судової ветеринарії як в Україні, так і за її межами.

Як уже наголошувалося, методологія судово-ветеринарної експертизи — це цілісна система, яка містить загальні (логічні), окремі та спеціальні методи, способи та прийоми дослідження.

Успіх судово-ветеринарної експертизи значною мірою залежить від кваліфікації й досвіду експерта. Проводячи дослідження, експерт має бути досконало обізнаним у різних напрямках ветеринарної медицини, тваринництва та криміналістики¹⁶. Новітні досягнення фізики, хімії, біології, криміналістики, судової експертології, інших наук, а також використання в експертній практиці сучасного обладнання (апаратури) значно розширюють спектр питань, які можуть бути вирішені під час проведення судово-ветеринарної експертизи.

У процесі проведення судово-ветеринарної експертизи широко застосовують інструменти, оптичні пристрої,

фотографічні апарати, рентгенівську апаратуру, хіміко-аналітичні прилади, комп'ютерну техніку тощо.

Будь-яку експертизу, зокрема судово-ветеринарну, розпочинають із візуального дослідження об'єкта: фахівці докладно описують об'єкт, визначають його морфологічні особливості, розміри, масу (вагу) тощо. В окремих випадках проводять відбір органів чи біологічних рідин із досліджуваного об'єкта. Лише маючи інформативний матеріал, можна братися за добирання відповідної схеми та надійних методів його дослідження для всебічного й об'єктивного обґрунтування майбутніх результатів.

Методи експертної діяльності є системою дій і операцій із вирішення практичних експертних завдань. Зі свого боку вони формуються та ґрунтуються на відповідних наукових методах, характері та якостях об'єкта експертної діяльності, досвіді розв'язання конкретних практичних завдань (зокрема, на алгоритмах і правилах, розроблених самим експертом евристично).

За ступенем спільності й субординації методів дослідження в судовій експертизі А. І. Вінберг і О. Р. Шляхов¹⁷ запропонували їх розподіл, адаптований нами до потреб судово-ветеринарної експертизи (див. рис. 2). Систематизація за такою ієрархією з урахуванням належності до загальних методів пізнання всеохопного діалектичного методу й методів логіки прийнятна для будь-якого виду експертного дослідження, зокрема для судово-ветеринарної експертизи.

15 Cooper J. E., Cooper M. E. Forensic veterinary medicine: a rapidly evolving discipline. *Forensic Science Medicine and Pathology*. 2008. Vol. 4. Is. 2. P. 75—82. DOI: 10.1007/s12024-008-9036-x (дата звернення: 09.08.2021).

16 Mills G. Proving the crime: how veterinary forensics can help. *Veterinary Record*. 2013. Vol. 172. No 18. P. 465—466. DOI: 10.1136/vr.f2694 (дата звернення: 09.08.2021).

17 Винберг А. И., Шляхов А. Р. Общая характеристика методов экспертного исследования. *Общее учение о методах судебной экспертизы* : сб. науч. тр. 1977. № 28. С. 54—93.

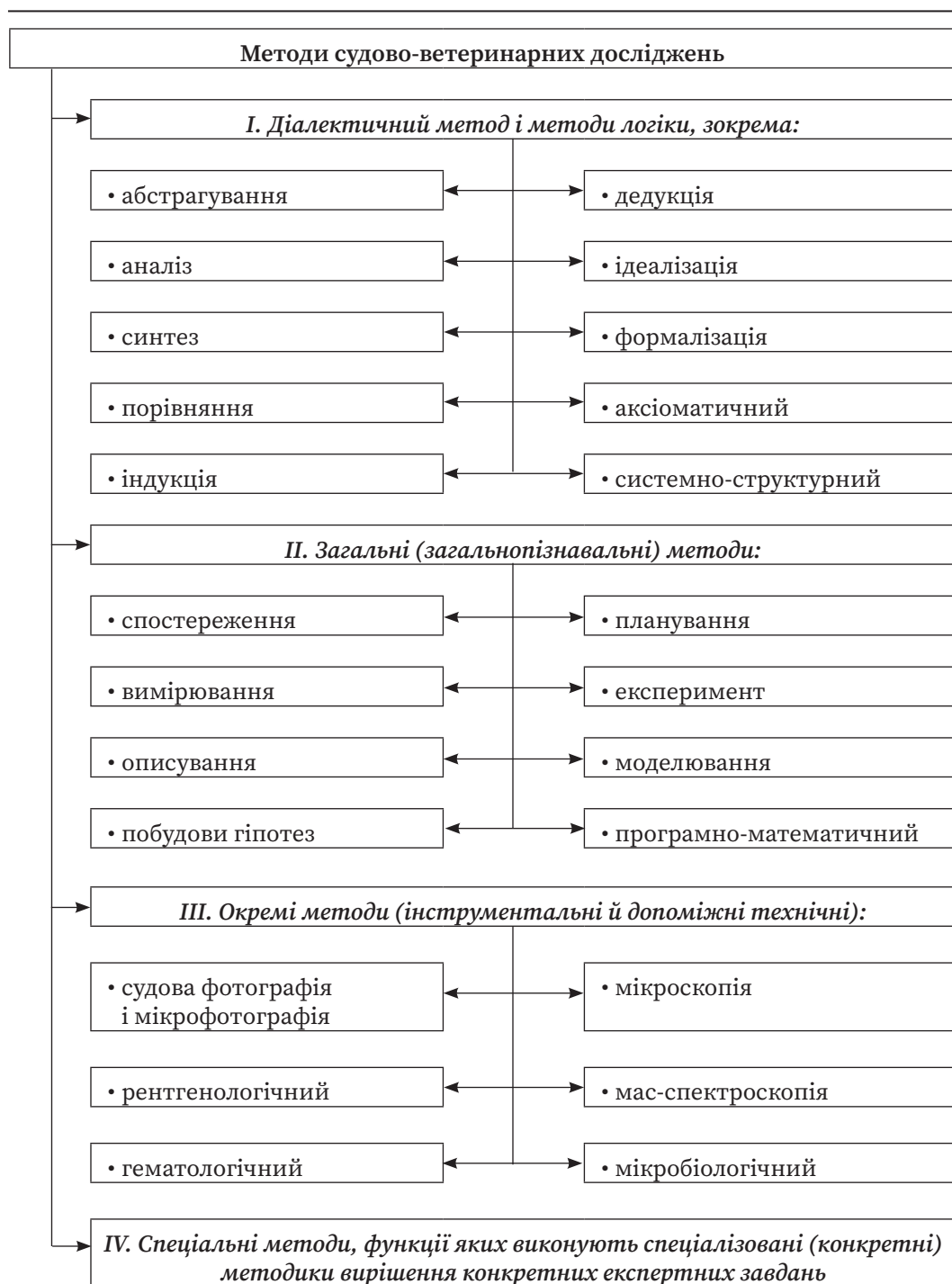

Рис. 2. Блок-схема «Методи судово-ветеринарних досліджень»

Диференціювати методи судово-ветеринарних досліджень запропоновано залежно від впливу на збереженість об'єкта як речового доказу ¹⁸ (див. рис. 3).

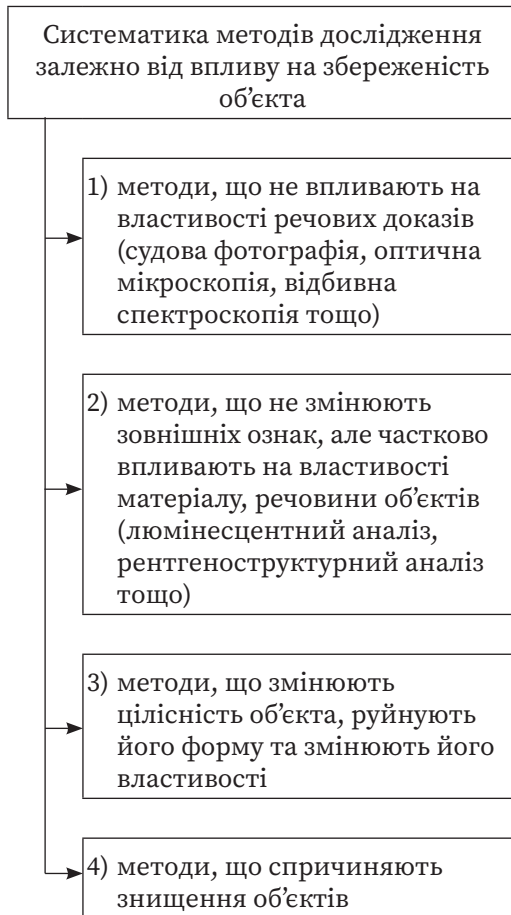

Рис. 3. Систематика методів судово-ветеринарних досліджень залежно від ступеня збереження об'єктів

Така систематизація стосується не лише речових доказів, а й інших матеріальних об'єктів судової експертизи, які не мають статусу речових доказів: наприклад, живих тварин, трупа або його частин, місця події, зразків тощо.

Згідно з характером властивостей, ознак об'єктів, які піддають судово-ветеринарній експертизі, виокремлюють методи, за допомогою яких досліджують: морфологічні властивості і ознаки, фізичні і хімічні властивості об'єкта, мікробіологічні чи токсикологічні параметри тощо ¹⁹.

Розгляньмо докладніше систему методів судової ветеринарної експертизи.

І. Діалектичний метод і методи логіки

1. Судово-ветеринарна експертиза як засіб пізнання використовує **методи діалектики**. Оскільки складовими діалектики є теорія пізнання, гносеологія, то будь-яке явище слід розглядати, досліджуючи й узагальнюючи історію його походження в розвитку, переходячи від незнання до знання. Такий процес є підґрунтям для будь-якого експертного дослідження ²⁰.

Проілюструємо зазначене на прикладі діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні. Проводячи судово-ветеринарне дослідження живої підекспертної тварини, експерт досліджує її з метою встановити ступінь тяжкості тілесного ушкодження. У разі збігу певної кількості клінічних ознак, виявлених у тварини, і судово-експертних критеріїв, характерних для важкого, середньої тяжкості чи легкого ступеня

18 Бибииков В. В. Схема комплексного исследования веществ, материалов, изделий. *Экспертная практика* : сб. статей / ВНИИ МВД СССР. 1985. № 23. С. 37—42.

19 Шляхов А. Р. О классификации методов судебной экспертизы. *Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре — криминалистических чтениях*. 1977. Вып. 18. С. 3—11.

20 Щербаковский М. Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Т. 3. № 75. С. 133—142. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/496> (дата звернення: 09.08.2021).

тяжкості ушкодження, ці кількісні зміни переходять у якісно нову форму — висновок експерта про точний ступінь тяжкості тілесного ушкодження, що впливатиме на юридичну кваліфікацію правопорушення, скоєного щодо тварини.

Іще один приклад переходу кількісних змін у якісні: до початку судово-ветеринарного дослідження трупа тварини судовий експерт не має відповіді на питання, якою є причина смерті тварини, чи є ця смерть насильницькою, якою є давність її настання. Після проведеного повного дослідження трупа тварини (накопичення кількісних змін) в експерта формується чітке й об'єктивне уявлення про характер виявлених змін у трупі тварини, отже, і про причини її смерті (якісні зміни).

Основою розвитку методології судово-ветеринарної експертизи є провідні закони діалектики, зокрема: діалектичного заперечення, розвитку за спіраллю, розривів поступовості, переходу кількісних змін у якісні, єдності й боротьби протилежностей, взаємозв'язку та близької залежності всіх сторін кожного явища, здатності матерії до відображення її первинності стосовно пізнання, а також такі категорії, як одиничне та особливе, частина та ціле, форма та зміст.

Діалектичний метод означає, що основні поняття судово-ветеринарної експертизи можна правильно сприйняти, лише якщо розглядати їх у розвитку, як мінливі категорії. Такий підхід дає змогу розкрити сутність предмета, об'єктів, завдань і методів судово-ветеринарної експертизи, їх внутрішній зміст.

Разом із методом діалектики до арсеналу судово-ветеринарної експертизи належать **методи логіки** — абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, ідеалізація, аналогія, гіпотеза, експеримент та інші, а також такі загальні (за-

гальнопізнавальні) методи, як спостереження, вимірювання, описування, порівняння, планування, моделювання, побудова гіпотез тощо. Їх застосовують на різних етапах експертного дослідження.

2. Аналіз (*analysis*, від грец. розкладання, розчленування, розбирання) — метод дослідження, що передбачає уявне розчленування (розкладення) пізнаваного об'єкта на різні компоненти, будь-якого складного явища на складові — простіші частини, елементи, виокремлення в об'єкті певних його сторін, елементів, властивостей, зв'язків, відносин тощо. Таке розчленування допомагає експертові окреслити й дослідити конкретні, найважливіші властивості, сторони й відносини досліджуваного об'єкта для вирішення поставлених перед експертом питань.

Наприклад, дослідження стану здоров'я живої підекспертної тварини загалом проводять, досліджуючи стан окремих систем організму: серцево-судинної, видільної, дихання, травлення тощо. Аналізуючи стан окремих систем організму тварини, фахівець може виявити ознаки відхилення від фізіологічної чи анатомічної норм. Слідча й судова практика як джерела доказів у справах використовує не всі матеріали аналізу, а лише ті з них, що, виявляючи негативні відхилення, не мають задовільних пояснень, але логічно пов'язані з досліджуваними злочинами: наприклад, коли експерт встановлює, що гематома утворилася від дії тупого травмувального знаряддя. Однак виявлені під час аналізу негативні явища та відхилення від анатомічних і фізіологічних норм самі по собі не завжди свідчать про насильницький характер їх спричинення, адже тварина могла зазнати їх без стороннього втручання, а лише спрямовують до проведення більш докладного

дослідження підекспертної тварини чи трупа тварини.

3. Синтез — метод дослідження, який полягає у поєднанні, відтворенні зв'язків окремих частин, елементів, сторін, компонентів (наприклад, окремих систем організму) складного явища (наприклад, організму тварини) і досягнення цілого в його єдності, тобто синтез є процесом об'єднання раніше розрізнених речей або понять в одне ціле.

Аналіз і синтез виявлених ознак — це процес уявного поділу й уніфікації загального об'єкта дослідження. Так, окресливши характерні патоморфологічні зміни в трупі тварини під час судово-ветеринарного розтину та проаналізувавши їх, експерт надалі встановлює посмертний судово-ветеринарний діагноз, з'ясовує механізм виникнення тілесних ушкоджень, синтезує здобуті результати та формує певний висновок тощо. У такий спосіб синтез окремих результатів оцінювання всієї сукупності знайдених на попередніх етапах ознак дає змогу дістати уявлення про діагноз хвороби, ушкодження чи смерті тварини.

4. Індукція (англ. *induction* — наведення) — метод пізнання, який дає змогу дійти загального висновку на основі аналізу окремих фактів (від окремого до загального), а також спосіб міркування, за допомогою якого визначають обґрунтованість висунутого припущення чи гіпотези. Наприклад, значна кровотеча у грудну й черевну порожнини внаслідок сполученої травми черевної стінки, розриву діафрагмальної частки лівої легені, діафрагми, повного багатоуламкового перелому тіла реберної кістки 13-го лівого ребра через завдання тварині ушкодження ріжучим предметом і, як наслідок, колапс (стрімке падіння артеріального тиску) призвели до паралічу серця, що спричинило смерть тварини.

Проте застосування цього методу не завжди дає підстави для достатнього обґрунтування: перелік фактів може виявитися неостаточним і експерт не матиме впевненості в тому, що наступний факт не суперечитиме решті. Отже, у процесі проведення судово-ветеринарної експертизи перелік видів ушкоджень забезпечує здобуття ймовірного, проте недостовірного знання.

5. Дедукція (від лат. *deductio* — виведення) — метод, який полягає у здобутті висновків на основі знання певних загальних положень, тобто принцип пізнання (перебіг мислення) від загального до окремого (часткового). Загальні принципи й закони не дають експертам у процесі дедуктивного дослідження зійти з визначеного шляху: навпаки, вони допомагають правильно інтерпретувати конкретні явища дійсності. Наприклад, під час визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварин, установлюють динаміку змін клінічного стану тварини до її цілковитого одужання чи загибелі, ураховують термін, упродовж якого хворіла тварина або загоювалося тілесне ушкодження, зважають на період, у який спостерігалася втрата загальної чи спеціальної працездатності тварини.

Під час проведення судово-ветеринарної експертизи дедукція (пізнання від загального до окремого) та індукція (пізнання від окремого до загального) постійно змінюють і доповнюють одна одну на різних стадіях дослідження шляхом експертного оцінювання однотипної інформації, відображеної в ознаках одного ушкодження, різноякісної інформації, що міститься в характеристиці різних ушкоджень, різноспрямованої інформації, відображеної у патологіях різних органів тварини, об'єднаних процесом пізнання. Наприклад, кровотеча може відбуватися

як унаслідок травми, заподіяної тварині, так і через патології, не пов'язані з травмуванням. Проте у процесі судово-ветеринарного клінічного дослідження підекспертної тварини фахівець звужує коло діагнозів і конкретизує причину кровотечі, заподіяної тварині за конкретних обставин.

6. Метод формалізації вхідних даних. Формалізація — це подання будь-якої змістовної інформації (міркувань, описів, наукової теорії) у вигляді формальної системи із застосуванням математичного принципу. У процесі виконання судово-ветеринарних досліджень експерт має прагнути скласти не лише якісну характеристику ознак об'єкта, а й надати їх кількісне визначення, що досягається створенням формалізованої системи опису цих ознак і процедур дослідження²¹. Такий підхід однозначно вказує на ознаки та звільняє експерта від суб'єктивного підходу до вирішення проблеми, створюючи оптимальні умови для використання новітніх інформаційних технологій із метою вирішити поставлене завдання.

7. Конкретизація (від лат. *concretus* — зрощення) — відтворення об'єктивної конкретності досліджуваного об'єкта в цілісній системі теоретичного знання²². На відміну від абстрактного, це всебічне, докладне дослідження об'єктів, наприклад, з метою встановити помилку в діях лікаря ветеринарної медицини, який виконував хірургічну операцію, що спричинила смерть тварини на операційному столі.

8. Аналогія (від грец. *analogia* — відповідність, подібність, схожість) — умовивід, у якому від схожості предметів за

одними ознаками доходять висновку про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками. За такого умовиводу знання, набуте під час розгляду певного об'єкта дослідження, екстраполюють на інший об'єкт, менш доступний для дослідження, менш наочний. Наприклад, механізм ушкодження тварини за аналогічних травм буде подібним (аналогічним) до викладеного.

9. Ідеалізація — метод наукового пізнання, який полягає в уявному конструюванні об'єктів, яких не існує в реальності. Ідеалізація містить момент абстрагування від реальних предметів і процесів. Такі створені ідеальні уявні моделі простіші за реальні, завдяки чому виникає змога застосовувати до них математичні методи дослідження. Це уявне створення понять про об'єкти, яких не існує в природі, але для яких наявні прообрази в реальному світі.

10. Метод порівняння найчастіше застосовують для проведення ідентифікаційних досліджень, коли порівнюють різні властивості, ознаки предметів, явищ за їх відображеннями — слідами. Порівняння можна здійснювати як у простий (візуальний) спосіб, так і з використанням мікроскопів, інших технічних приладів, які дають змогу порівнювати якісні чи кількісні характеристики об'єктів дослідження: наприклад, за слідами укусу тварини встановити можливість походження слідів від зубного апарату певної тварини.

Уявний процес порівняння завжди присутній і під час діагностичного аналізу (коли вивчають сам об'єкт для визначення його належності до відомої, загальноприйнятої систематики,

21 Shamir M. H., Leisner S., Klement E., Gonen E., Johnston D. E. Dog bite wounds in dogs and cats: a retrospective study of 196 cases. *Journal of Veterinary Medicine Series A*. 2002. Vol. 49. Is. 2. P. 107–112. DOI: 10.1046/j.1439-0442.2002.jv416.x (дата звернення: 09.08.2021).

22 Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. 560 с.

тобто для встановлення: «Що це таке?»: наприклад, для з'ясування того, що досліджуваний грудний хребець належить саме коню), і під час ситуаційного, де процес порівняння полягає в тому, що експерт використовує уявні ситуаційні «моделі-еталони» для вирішення питання: «Чи має місце у цьому разі вже відомий ситуаційний «еталон»?».

Уявне порівняння доречне також тоді, коли для встановлення сутності, властивостей чи станів об'єктів або механізму взаємодії експерт подумки порівнює встановлювані властивості, стани й механізми з аналогічними категоріями, уже відомими науці та практиці.

Порівняльно-анатомічний метод заснований на зіставленні властивостей або ознак декількох об'єктів. Об'єкти порівняння мають бути порівнюваними, тобто однотипними. Порівняння має на меті виявити спільні й особливі (розбіжні) ознаки. Так, між собою порівнюють подібні об'єкти, наприклад, ребро коня і ребро великої рогатої худоби, шлунок кролика і шлунок кота, нижньощелепну кістку декількох видів тварин²³. Цей метод дає змогу встановити видову й індивідуальну належність органів.

У схемі комплексного судово-ветеринарного дослідження наведені вище методи варто обирати в послідовності, у якій вони взаємно доповнюватимуть один одного, кожний попередній метод ставатиме базою для наступного, а висновок експерта із застосуванням чергового метода збагачуватиметься новою інформацією, завдяки чому процес дослідження послідовно набуватиме більшої об'єктивності (алгоритм експертизи).

11. Системно-структурний метод полягає у дослідженні об'єкта судово-ветеринарної експертизи як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто є розглядом об'єкта як системи.

Отже, залежно від поставленого експертного завдання експерт обирає той комплекс аналітичних методів і прийомів, який дає йому змогу встановити причину смерті тварини чи визначити ступінь шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, тощо.

II. Загальні (загальнопізнавальні) методи

Загальні (загальнопізнавальні) методи судово-ветеринарної експертизи пов'язані один з одним, впливають або переходять з одного в інший і породжують окремі методи. Загальнопізнавальними методами є: спостереження, описування, вимірювання, експеримент, моделювання та ін.

1. Метод спостереження судово-ветеринарний експерт застосовує для дослідження певного об'єкта, явища, процесу. Візуальний огляд — невід'ємна стадія судово-ветеринарної експертизи. Результати безпосереднього візуального сприйняття об'єкта (наприклад, живої тварини чи трупа тварини) є основою для його подальшого дослідження. Наприклад, наявність саден, гематом, рубців на тілі тварини, колір слизових оболонок і шкіри, окрас волоссяного покриву судово-ветеринарний експерт встановлює на підставі візуального огляду живої тварини чи трупа тварини.

Спостереження може бути як простим (візуальне сприйняття об'єкта), так і кваліфікованим (із залученням спеціальних технічних засобів: напри-

23 Журавлева И. А., Бобровский А. Я., Боев В. И. Особенности анатомического строения тушек кролика, нутрии и кошки. *Актуальные проблемы ветеринарной науки* : тез. докл. Москва, 1999. С. 166—167.

клад, мікроскопа, рефрактометра, іонометра тощо).

За допомогою спостереження, у купності з іншими інструментальними методами дослідження, судово-ветеринарний експерт встановлює факт утрати зору, слуху, вид кульгавості живої тварини, а також позу трупа тварини на місці події, патоморфологічні зміни в органах під час судово-ветеринарного розтину ²⁴ тощо. У процесі клінічного об'єктивного огляду підекспертної тварини судово-ветеринарний експерт формує загальне уявлення про стан здоров'я тварини, а на подальших етапах дослідження (за допомогою певних методів) конкретизує результати безпосереднього візуального сприйняття.

Спостереження здійснює особисто експерт — як під час огляду речових доказів та інших об'єктів у момент їх надходження, так і під час безпосереднього дослідження з метою проведення ідентифікації, діагностики чи ситуалогічного аналізу.

Значення спостереження під час вирішення завдань судово-ветеринарної експертизи полягає в поєднанні чуттєвого й раціонального пізнання, у результаті чого експерт сприймає об'єкт дослідження (завдяки окремим ознакам його властивостей і станів) як цілісну структуру.

2. Метод описування — це метод дослідження, який полягає у зазначенні якісних (передбачає використання описових характеристик) і кількісних ознак, властивостей об'єкта у певній послідовності. Описування є засобом фіксування інформації. Цей метод за-

стосовують для дослідження біологічного матеріалу тваринного походження (наприклад, анатомічних особливостей кісток ²⁵, зубів, а також описування органів і тканин трупа тварини під час судово-ветеринарного розтину чи під час дослідження живої травмованої підекспертної тварини тощо.

Описування як результат практичного використання спостереження є необхідною умовою фіксування спостереження, інших методів пізнання й оцінювання виявлених ознак (властивостей, станів, процесів). Проведення судово-ветеринарної експертизи без описування неможливе. Воно відображається в літерних і цифрових знаках, графіках, схемах, світлинах, рисунках, символах тощо.

Описові (якісні) ознаки — менш об'єктивні за метричні (кількісні), їх складніше математично аналізувати. Оцінювання якісних критеріїв часто може бути суб'єктивним, на відміну від оцінювання кількісних критеріїв, яке завжди є об'єктивним.

3. Метод вимірювання дає змогу досягти максимальної точності результатів, наскільки це можливо, зважаючи на природу вимірюваних об'єктів і характеристики засобів вимірювання. Необхідні вимірювання лінійних розмірів найчастіше виконують за допомогою вагів, мірної лінійки, штангенциркуля, термометра, тонометра, пульсометра, мікроскопа, рефрактометра, колориметра тощо, при цьому складають описи.

Вимірювальні методи застосовують для визначення розмірів тіла тварини, ушкоджень, знарядь травми, розмірів,

24 Siqueira de A., Cassiano F. C., de Albuquerque Landi M. F., Marlet E. F., Maiorka P. C. Non-accidental injuries found in necropsies of domestic cats: a review of 191 cases. *Journal of Feline Medicine and Surgery*. 2012. Vol. 14. Is. 10. P. 723—728. DOI: 10.1177/1098612X12451374 (дата звернення: 09.08.2021).

25 Рудик С. К. Спланхнокраний Cervidae і Bovidae. Київ, 2008. 208 с.

маси, віку біологічного матеріалу тваринного походження²⁶ (зокрема, окремих органів і фізіологічних параметрів організму тварини — наприклад, температури, пульсу, дихання, артеріального тиску тощо). Вони важливі як для описування результатів зовнішнього огляду, так і для аналітичного дослідження.

4. Метод експерименту — одна з форм практичного пізнання, що характеризується активною дією на об'єкт дослідження за допомогою різних приладів і експериментальних засобів для відтворення явищ у штучно створених аналогічних умовах. Експеримент проводять для встановлення можливості, послідовності, механізму, причин і умов події, що відбулася (чи може відбутися), зокрема, і у сфері ветеринарної медицини чи тваринництва²⁷. Необхідність у проведенні таких дій виникає для вирішення питань, пов'язаних зі встановленням причин та умов загибелі тварин у певних умовах мікроклімату під час їх утримання в зачинених приміщеннях, отруєння рослинами під час випасання на певних луках тощо. Класичним прикладом експерименту є постановка біопроби на лабораторних тваринах чи інших біологічних тест-системах для підтвердження діагнозу на інфекційне захворювання.

Важливість застосування цього методу полягає в тому, що під час експе-

рименту судово-ветеринарний експерт може повторити певне явище в певних умовах, свідомо змінюючи за потреби умови експерименту, адже головне в експерименті — це серія дослідів у різних варіантах. Він може мати на меті підтвердження або спростування експертної версії, з'ясування природи явища тощо.

Експертний експеримент широко застосовують для вирішення всіх категорій завдань комплексної експертизи контактної взаємодії об'єктів: наприклад, для перевірки можливості або варіабельності відображення певних ознак слідів (приміром, волосся чи частин тіла тварини) на конкретній слідосприймальній поверхні (приміром, на автівці, що рухається) під час дорожньо-транспортної пригоди за участю тварини, залежно від станів об'єктів контактування та різних механізмів слідоутворення.

5. Метод моделювання спрямований на створення та використання різних моделей об'єктів, ситуацій у практичній діяльності (матеріальне моделювання відбитків, предметів, графічне моделювання тощо) і в уявному пізнанні (уявне моделювання)²⁸. У судово-ветеринарній експертизі найбільш поширений метод моделювання травм²⁹ та метод графічного моделювання. Графічна модель (фото-таблиці) — засіб фіксування результатів

26 Гаврилін П. М. Морфофункціональний статус кісткової системи неонатальних телят. *Ветеринарна медицина України*. 1997. № 12. С. 28—29.

27 Byard R. W., Cains G. E., Gilbert J. D. Use of a pig model to demonstrate vulnerability of major neck vessels to inflicted trauma from common household items. *American Journal of Forensic Medicine and Pathology*. 2007. Vol. 28. No 1. P. 31—34. DOI: 10.1097/01.paf.0000233530.18744.07 (дата звернення: 09.08.2021).

28 Шигун М. М. Моделювання як метод наукових досліджень та інші методи пізнання дійсності. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2016. Вип. 3 (9). С. 203—214. DOI: 10.26642/pbo-2007-3(9)-203-214 (дата звернення: 09.08.2021).

29 Weber B., Lackner I., Haffner-Luntzer M., Palmer A., Pressmar J., Scharffetter-Kochanek K., Knöll B., Schrezenemeier H., Relja B., Kalbitz M. Modeling trauma in rats: similarities to humans and potential pitfalls to consider. *Journal of Translational Medicine*. 2019. Vol. 17. No 1. P. 305. DOI: 10.1186/s12967-019-2052-7 (дата звернення: 09.08.2021).

спостереження та вимірювань, отриманих судово-ветеринарним експертом під час судово-ветеринарного розтину трупа тварини з ознаками насильницької смерті, або ж фіксування тілесних ушкоджень, виявлених на живій підекспертній тварині. Створення експертом фототаблиць стає невід'ємною складовою висновку судово-ветеринарного експерта і, якщо вони доволі точно в усіх деталях відображають досліджуваний об'єкт, то це додає висновку експерта більшої переконливості й наочності під час його оцінювання. До методу графічного моделювання вдаються також під час складання схем положення трупа тварини в оточуючому середовищі та розташування його частин тощо.

Матеріальне моделювання проводять шляхом виготовлення зліпків із відбитків зубів тварин, ранового каналу, складання схем, виготовлення рисунків, також застосовуючи інші способи відтворення об'єкта тощо.

Наведені загальнопізнавальні методи експертизи нерозривно пов'язані: впливають один з одного або переходять один в одний, доповнюють один одного й породжують окремі методи.

III. Окремі методи

Особливістю окремих методів є те, що їх використовують в окремих, проте не в усіх галузях знань. До них належать судова фотографія, мікрофотографія, мікроскопічні методи дослідження (цитологічні, гістологічні, електронно-мікроскопічні), рентгенологічні, ультрасонографічні, гістологічні, мікробіологічні (бактеріологічні, вірусологічні, мікологічні), імунологічні, гематологічні, які застосовують під час вирішення питань судово-ветеринарної експертизи за допомогою сучасних приладів (рентген-апаратів, апаратів для ультрасонографічного дослідження, мікроскопів, зокрема електронних, тощо). Останнім

часом вони набувають усе більшого поширення — завдяки активізації розвитку різних напрямів судово-ветеринарної експертизи.

1. Судова фотографія. У судово-ветеринарній експертизі використовують фіксувальне, досліджувальне й мікрофотографування. Фіксувальне фотографування дає змогу показати загальний вигляд об'єкта дослідження. Під час фотографування макрооб'єктів обов'язково застосовують масштабні лінійки. Дослідницьке фотографування дає змогу сфотографувати об'єкт дослідження під час його аналізу в інфрачервоному або ультрафіолетовому випромінюванні. Для фотографування мікрооб'єктів використовують спеціальні мікронасадки.

Стереоскопічне фотографування дає змогу досліджувати об'єкт в об'ємі та просторі. Його застосовують, наприклад, для фіксування пози трупа тварини, розташування окремих частин її тіла, деталей тілесних ушкоджень.

Отже, у судово-ветеринарній експертизі судовою фотографією послуговуються як з метою фіксування зовнішнього вигляду тварини, її трупа, окремих органів чи органокомплексів, так і для вирішення безпосередніх завдань ідентифікаційного, діагностичного чи ситуалогічного характеру (фотографування в УФ- та ІЧ-променях, із різними світлофільтрами тощо).

2. Вимірювальні методи дають змогу визначити розміри тілесних ушкоджень, знаряддя травми, довжину тіла, розміри кісткових залишків, мікрооб'єктів, слідів-накладень з використанням лінійок, м'яких стрічок, штангенциркулів і мікрометрів. Для вимірювання маси об'єктів тіла, його частин застосовують технічні, торсійні й аналітичні ваги. Для визначення температури використовують хімічні, ртутні, електричні термометри.

3. Мікроскопічні методи в судово-ветеринарній експертизі застосовують для дослідження слідів, матеріалів, предметів, речовин тощо з метою встановити їх мікроознаки: наприклад, виявити метали у вхідній рані за вогнепального ушкодження тварини.

За допомогою мікроскопічних методів можна проводити вимірювальні та порівняльні дослідження, виокремлення об'єктів і їх компонентів; вони допомагають сприймати дрібні або невидимі неозброєним оком частки³⁰. Оптичні методи передбачають використання різних типів мікроскопів. Так, за допомогою бінокулярного мікроскопа експерт має змогу дослідити окремі дрібні об'єкти. Растрова електронна мікроскопія дає об'ємне зображення об'єкта (наприклад, волосини) і допомагає докладно дослідити їх поперечний зріз. Оптичні методи використовують для дослідження об'єктів: наприклад, ушкоджень тіла тварини, знарядь травми, на яких можуть перебувати сліди їхньої дії (за допомогою різних мікроскопів).

До мікроскопічного методу також належить гістологічний метод, який полягає в тому, що відібрані фрагменти органів методом автопсії від живої тварини чи від трупа під час судово-ветеринарного розтину фіксують, далі заливають їх у парафін чи целоїдин, виготовляють різні завтовшки гістозрізи, які забарвлюють спеціальними барвниками (наприклад, гематоксиліном

і еозином, за Малорі — для дослідження стану сполучної тканини, імпрегнують сріблом азотнокислим під час дослідження стану нервової тканини тощо) із подальшою мікроскопією або морфометрією структур гістозрізу³¹.

Гістологічний метод дає змогу на основі дослідження шматочків внутрішніх органів підтвердити судово-ветеринарний діагноз, установлений під час дослідження трупа, а також за клітинними реакціями визначити, чи були ушкодження прижиттєвими.

4. Рентгенологічні методи. Рентгенологічне дослідження, або рентгенографія — це метод діагностики, який проводять шляхом проектування рентгенівських променів на папір або плівку та який дає змогу оцінити анатомічну структуру внутрішніх органів, суглобів, ділянок тіла, кісток скелета³².

Сучасна променева діагностика є комплексом основного рентгенологічного методу й нових візуалізованих діагностичних технологій, що активно розвиваються. Із появою комп'ютерних технологій виникла та бурхливо вдосконалюється комп'ютерна томографія (далі — КТ) — метод отримання пошарових зображень досліджуваних органів і тканин.

Порівняно з класичними рентгенографічними методами КТ має низку переваг, а саме: КТ дає чітке пошарове зображення об'єкта завдяки тому, що режим дослідження відбувається з кутом

30 Museyko O., Marshall R. P., Lu J., Hess A., Schett G., Amling M., Kalender W. A., Engelke K. Registration of 2D histological sections with 3D micro-CT datasets from small animal vertebrae and tibiae. *Computer Methods in Biomechanics and Biomedical Engineering*. 2015. Vol. 18. Is. 15. P. 1658—1673. DOI: 10.1080/10255842.2014.941824 (дата звернення: 09.08.2021).

31 Горальський Л. П., Хомич В. Т., Кононський О. І. Основи гістологічної техніки і морфофункціональні методи досліджень у нормі та при патології: навч. посіб. Житомир, 2005. 288 с.

32 Heng H. G., Teoh W. T., Sheikh-Omar A. R. Postmortem abdominal radiographic findings in feline cadavers. *Veterinary Radiology & Ultrasound*. 2008. Vol. 49. No 1. P. 26—29. DOI: 10.1111/j.1740-8261.2007.00312.x (дата звернення: 09.08.2021).

повороту рентгенівської трубки щодо досліджуваного об'єкта на 360°, допомагає дійти висновку не лише про стан органа, що досліджується, а й про вплив патологічного процесу на органи та тканини, розташовані поруч; дає змогу отримувати топограми, тобто поздовжнє зображення досліджуваної ділянки, подібне до рентгенівського знімка, шляхом переміщення підекспертної тварини вздовж нерухомої трубки; допомагає розрізняти більшу кількість деталей у зображенні досліджуваного об'єкта проти рентгенографії; дає змогу кількісно визначати рентгенівську щільність досліджуваного об'єкта, що доповнює візуальне оцінювання комп'ютерно-томографічної картини аналізом щільності візуалізованих структур³³.

Винайдено комбіновані апарати, що поєднують різні методи візуалізації: радіоізотопні та КТ, що підвищують рівень здобуття діагностичної інформації.

Сьогодні променеві методи дослідження в судово-ветеринарній експертизі є допоміжними. Вони вирішують багато завдань — неінвазивного виявлення патологічних змін структури та функції органів і тканин, їх ступенів і стадій, диференціальної діагностики виявлених патологічних змін, оцінювання найближчих і найвіддаленіших результатів різних видів травм тощо, що впливає, наприклад, на визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини.

Рентгенологічні методи дослідження застосовують для визначення

механізму травмування кісток скелета. У разі ушкодження вогнепальною зброєю визначають наявність, вид кулі чи снаряда, розташування вхідного й вихідного отворів. Рентгенографія дає змогу встановити особливості будови скелета, наявність ядер окостеніння та синостозів, що має значення для визначення віку тварин.

Рентгенодіагностика базується на фундаментальних ветеринарних і фізико-математичних науках. Вона відображає базисні інтегровані знання нормальної, топографічної, патологічної анатомії та фізіології тварин, біологічної фізики та хімії.

5. Ультрасонографія — метод дослідження організму тварини за допомогою високочастотних ультразвукових хвиль, які підсвічуються від внутрішніх тканин або органів і відбивають сигнали, що відображаються на екрані ультразвукового приладу у вигляді сонограми (зображення тканин тіла). Цей метод є дослідженням візуальної діагностики, нешкідливий і безболісний, дуже змістовний і швидкий. За його допомоги в судово-ветеринарній експертизі оцінюють структуру різних органів і м'яких тканин під час судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини³⁴.

6. Електрокардіографія (далі — *ЕКГ*) — метод графічної реєстрації електричних явищ із поверхні тіла, які виникають у серцевому м'язі під час його діяльності. Цей метод є одним з основних способів дослідження серця й діагностики захворювань серцево-судинної

33 Grela M., Panasiuk-Flak K., Listos P., Gryzinska M., Buszewicz G., Chagowski W., Teresinski G. Post-mortem analysis of gunshot wounds to the head and thorax in dogs by computed tomography, radiography and forensic necropsy. *Medicine, Science and the Law*. 2020. Vol. 61. No 2. P. 105—113. DOI: 10.1177/0025802420971176 (дата звернення: 09.08.2021).

34 Li Q., Deng D., Tao J., Wu X., Yi F., Wang G., Yang F. Ultrasonic imaging of gunshot wounds in pig limb. *Genetics and Molecular Research*. 2015. Vol. 14. Is. 2. P. 4291—4302. DOI: 10.4238/2015.april.30.1 (дата звернення: 09.08.2021).

системи³⁵. ЕКГ є незамінною у діагностиці порушень ритму та провідності, гіпертрофії, ішемічної хвороби серця. Цей метод дає змогу доволі точно локалізувати вогнищеві зміни міокарда, їх поширеність, глибину й час появи. ЕКГ допомагає виявити дистрофічні та склеротичні процеси в міокарді, порушення електролітного обміну, що виникають під впливом різних токсичних речовин. Цим методом послуговуються в судово-ветеринарній експертизі під час дослідження живої підекспертної тварини для встановлення наслідків травми, каліцтва, ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини.

7. Гематологічні дослідження — це комплексний аналіз крові, у результаті якого отримують повну інформацію про кількісний і якісний її склад (кількість еритроцитів, лейкоцитів, лейкоформулу, швидкість осідання еритроцитів, біохімічний аналіз крові тощо)³⁶. Комплекс гематологічних досліджень є невід'ємною складовою судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини (наприклад, під час встановлення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної їй здоров'ю).

8. Судово-токсикологічні дослідження — комплекс методів для встановлення наявності й кількості отрути в організмі тварини чи її трупі для діагностики смертельних і несмертель-

них отруєнь тварин³⁷ (наприклад, для підтвердження смерті собаки від дії ізоніазиду (протитуберкульозного препарату)³⁸ або смертельної дози хлориду натрію в організмі свині тощо).

9. Методи визначення мінерального складу об'єкта дослідження. Поміж таких методів особливе місце належить емісійно-спектральному й атомно-адсорбційному. Вони передбачають озолування фрагментів органів в муфельній печі та дослідження отриманої золи на вміст мікроелементів. Завдяки цьому методу можна встановити видову належність органа, давність настання смерті тварини, отруєння металами й металоїдами, визначити живонародженість тварин, з'ясувати за видом виявленого металу знаряддя, що спричинило травму, а також дистанцію пострілу. Об'єктами дослідження під час проведення експертизи за допомогою цього методу можуть бути зола, речові докази, предмети як біологічного, так і небіологічного походження, об'єкти різного строку давності.

10. Фізичні методи. Наприклад, давнину настання смерті тварини визначають за допомогою динамометра; електрографічний метод дає змогу вилучити імпрегнований метал із досліджуваного об'єкта за допомогою фотопаперу, на якому в процесі електролізу утворюється шар металу, тощо.

35 Baumwart R. D., Meurs K. M., Atkins C. E., Bonagura J. D., DeFrancesco T. C., Keen B. W., Koplitz S., Luis Fuentes V., Miller M. W., Rausch W., Spier A. W. Clinical, echocardiographic and electrocardiographic abnormalities in Boxers with cardiomyopathy and left ventricular systolic dysfunction: 48 cases (1985–2003). *Journal of the American Veterinary Medical Association*. 2005. Vol. 226. No 7. P. 538–541.

36 Влізло В. В., Максимович І. А., Галяс В. Л., Леню М. І. Лабораторна діагностика у ветеринарній медицині : довідник. Львів, 2008. 92 с.

37 Gwaltney-Brant S. M. Veterinary Forensic Toxicology. *Veterinary pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. P. 1067–1077. DOI: 10.1177/0300985816641994 (дата звернення: 09.08.2021).

38 Павлуненко В. Г., Омеляненко М. М., Гаркуша С. Є., Клименко Д. М. Гістологічні зміни у собак за гострого отруєння ізоніазидом. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*. 2018. № 2. С. 136–139. DOI: 10.31890/vtpp.2018.02.35 (дата звернення: 09.08.2021).

Спектральний метод використовують, коли об'єкти дослідження не різняться за кольором за звичайного освітлення з кольоровим фоном предмета, у якому вони розташовані. Ультрафіолетове випромінювання застосовують для виявлення на білих тканинах змитих і непомітних неозброєним оком слідів крові, ранніх трупних плям і рубцевих змін тканин (за допомогою ламп нажарювання, ртутно-кварцових чи люмінесцентних ламп).

Інфрачервоним випромінюванням виявляють малопомітні синці, крововиливи, залиті кров'ю накладення, мастильні речовини (у разі ДТП за участю тварин).

Люмінесцентне дослідження використовують для виявлення слідів слини, крові, мастильних речовин, підшкірних крововиливів, рубців, деяких отрутів.

11. Хімічні методи. Методи кольорових хімічних реакцій використовують для дослідження макрооб'єктів — пошкоджень, спричинених тупими й гострими предметами. Наприклад, реакцію Перлса застосовують для виявлення солей тривалентного заліза (у разі їх виявлення краї пошкоджень забарвлюються у синьо-зелений колір), реакцію Тірмана — для виявлення солей двовалентного заліза (за нею краї пошкоджень забарвлюються у синій колір)³⁹. Методом кольорових відбитків послуговуються для встановлення природи металу та його локалізації за допомогою фотопаперу й чутливих якісних реакцій реактиву-проявника (за кольором забарвлення — вид металу, а за інтенсивністю — відносну його кількість:

наприклад, мідь дає темно-зелене забарвлення, а свинець — червоно-фіолетове).

12. Мікробіологічні методи (бактеріологічні, вірусологічні, мікологічні) дають змогу виявити збудників хвороб тварин, які спричинили епізоотій або загибель тварини шляхом виокремлення мікроорганізмів із тваринного біологічного матеріалу (крові, сечі, мокрот, спинномозкової рідини тощо)⁴⁰.

13. Паразитологічні методи дають змогу виявити збудників інвазивних хвороб тварин, які спричинили захворювання чи загибель, шляхом лабораторного дослідження матеріалу, відібраного від тварин: проб фекалій, крові, сечі, вмісту кон'юнктивального мішку, ротової та носової порожнин, екстирпованих шматочків м'язів, зв'язок, сухожилок, шкіри тощо⁴¹. Метою досліджень є виявлення яєць або личинок гельмінтів чи навіть самих паразитів і їх фрагментів.

Отже, під час обрання методів дослідження важливу роль відіграє саме природа досліджуваних об'єктів. Наприклад, якщо досліджуваним загальним об'єктом є жива підекспертна тварина, якій заподіяно тілесні ушкодження, то для клінічного дослідження такої тварини експерт використовує окремі методи, що стосуються визначення температури тіла, підрахунку пульсових ударів і кількості дихальних рухів, стану габітусу, лімфатичних вузлів, проведення загальноклінічних досліджень (під час яких з'ясовують стан серцево-судинної системи, органів дихання, травлення, розмноження,

39 Лилли Р. Патогистологическая техника и практическая гистохимия. Москва, 1969. 646 с.

40 Маслій І. Г., Беліба Л. П., Десятникова О. В., Рудова Н. Г., Матковська С. Г. Діагностика вірусних хвороб бджіл в Україні за використання ПЛР. *Ветеринарна медицина*. 2017. Вип. 103. С. 134—138.

41 Сорока Н. М., Довгій Ю. Ю., Дубова О. А., Фещенко Д. В., Бахур Т. І. Паразитарні хвороби м'ясоїдних тварин : навч. посіб. Житомир, 2014. 216 с.

нервової системи, органів чуття тощо), клінічного, біохімічного аналізу крові, гістологічних досліджень тощо.

У системі експертного дослідження часто застосовують окремі методи вивчення властивостей тваринних об'єктів, що розташовані на відкритій ділянці місцевості (анатомічне дослідження). Наприклад, анатомічний метод дає змогу (за наявності на кістковому об'єкті надійних макроскопічних таксономічних ознак) установити його належність до певної таксономічної одиниці (родини, роду, виду).

Під час дослідження контактано-взаємодіючого комплексу «транспортний засіб, що рухається, — тварина — ділянка дороги» судово-ветеринарні експерти використовують окремі методи, що стосуються безпосереднього дослідження слідів на транспортному засобі, тварині, ділянці дороги, станів і властивостей цих об'єктів (діагностики й аналізування ушкоджень на тілі тварини, її крові, волосся тощо, якщо на транспортному засобі або ділянці дороги є їхні сліди), тобто застосовують різні методи ветеринарної медицини тощо.

IV. Спеціальні методи

Спеціальні методи, функції яких виконують спеціалізовані (конкретні) методики, застосовують для вирішення конкретних експертних завдань судово-ветеринарної експертизи. Методика судово-ветеринарної експертизи (експертного дослідження) — це система методів (прийомів, технічних засобів), якими послуговуються для дослідження об'єктів судово-ветеринарної експертизи для встановлення фактів, що мають зв'язок із предметом судової експертизи. Методикою проведення судово-ветеринарної експер-

тизи є результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовують у процесі послідовних дій експерта для виконання певного експертного завдання.

Функції спеціальних методів судово-ветеринарної експертизи виконують методики клінічної судово-ветеринарної діагностики хвороб тварин і методики патоморфологічної судово-ветеринарної діагностики. Вони покликані вирішити певні завдання, характерні для судово-ветеринарної експертизи. Так, методики клінічної діагностики хвороб тварин спрямовані на поставлення судово-ветеринарного діагнозу живої підекспертної тварини з ознаками травм, хвороб, каліцтва, а також визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, тощо.

Клінічні дослідження живої підекспертної тварини для визначення ступеня шкоди, заподіяної її здоров'ю, передбачають описування загального стану тварини, її габітусу, шкіри й волоссяного покриву, поверхнево розташованих слизових оболонок, поверхневих лімфатичних вузлів, кісток скелета та суглобів; констатацію стану систем органів (серцево-судинної, дихання, травлення, сечовиділення, розмноження, нервової, зору, слуху, чутливості). Методи клінічного дослідження підекспертної тварини дають змогу встановити прижиттєвий судово-ветеринарний діагноз, ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, тощо ⁴².

Методики патоморфологічної судово-ветеринарної діагностики з можливою візуалізацією використовують для постановки посмертного судово-ветеринарного діагнозу, з'ясування ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю

42 Benetato M. A., Reisman R., McCobb E. The veterinarian's role in animal cruelty cases. *Journal of the American Veterinary Medical Association*. 2011. Vol. 238. No 1. P. 31—34. DOI: 10.2460/javma.238.1.31_ (дата звернення: 09.08.2021).

тварини, а також ознак насильницької смерті тощо ⁴³. Так, судово-ветеринарні дослідження трупа тварини чи окремих його фрагментів передбачають зовнішнє і внутрішнє дослідження трупа.

Під час зовнішнього дослідження трупа констатують дані про його зовнішній вигляд (розташування трупа перед розтином, його тілобудову, конституцію, угодованість, ступінь трупного охолодження й задубіння, ступінь вираженості ознак гниття; описують стан видимої частини слизових оболонок (очей, носової та ротової порожнин), стан шерстного покриву (колір, густина, прилягання до шкіри, скуповленість, вираженість линьки); стан шкіри (пігментованість, колір, еластичність, вологість, запах, стан розвитку підшкірної клітковини) із постановленням прижиттєвого судово-ветеринарного діагнозу.

За внутрішнього дослідження трупа тварини обов'язковим є дослідження не менш ніж трьох порожнин (грудної, черевної та черепної), а в порожнинах — дослідження всіх органів із постановленням посмертного судово-ветеринарного діагнозу (за допомогою інструментальних методів — рентгенологічних, ультрасонографічних, томографічних тощо), а також лабораторні дослідження біологічних рідин організму — крові, сечі, калу, умісту шлунка тощо, цитологічного чи гістологічного аналізу біологічного матеріалу, отриманого від підекспертної тварини (за допомогою методів: візуалізованих, судово-токсикологічних, судово-гістологічних, судово-імунологічних, мікробіологічних, паразитологічних тощо).

Схема й послідовність застосування методик дослідження можуть змінюватися залежно від питань, поставлених для вирішення судово-ветеринарному експерту, кількості та попереднього стану об'єктів, наданих на дослідження.

Методики проведення судових експертиз, зокрема судово-ветеринарних (крім судово-медичних і судово-психіатричних), підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, обумовленому Кабінетом Міністрів України. Методики, які пройшли атестацію, додають до державного Реєстру методик проведення судових експертиз.

Для створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, рекомендованих до впровадження в експертну практику, а також атестованих згідно з чинним законодавством, створено державний Реєстр методик проведення судових експертиз. Державну реєстрацію методик здійснює Міністерство юстиції України, яке є держателем Реєстру методик проведення судових експертиз і визначає організаційні й методологічні принципи його ведення ⁴⁴.

Уміщену в Реєстрі інформацію відкрито для запитів правоохоронних органів, судів та зацікавлених юридичних і фізичних осіб.

Паралельно з атестованими методиками під час проведення судових експертиз послуговуються також іншими джерелами інформації, які не підлягають атестації та є обов'язковими для застосування в Україні (зокрема, нормативно-правові акти й нормативні документи: міжнародні, національні й галузеві стандарти, технічні умови,

43 Grela M., Listos P., Gryzinska M., Chagowski W., Buszewicz G., Teresinski G. Op. cit. DOI: 10.21521/mw.6005 (дата звернення: 09.08.2021).

44 Про затвердження Порядку атестації ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.08.2021).

правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановні документи Держспоживстандарту України та ін.).

За потреби під час проведення судово-ветеринарної експертизи фахівці також мають право послуговуватися науковою, науково-методичною, науково-технічною та довідковою літературою, монографіями, інформаційними базами даних із мережі «Інтернет», а також інформаційними експертними системами, рекомендованими для використання в експертній практиці рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України ⁴⁵.

У разі коли на основі знання окремої методики, особистого досвіду експерт розробляє методику вирішення кожного поставленого перед ним окремого завдання і/або програму дослідження конкретної ситуації, таку методику запропоновано називати «конкретною методикою» ⁴⁶. Вона існує в уявленні експерта: це ненаписана, разова методика, що є науковим узагальненням низки однотипних, конкретних методик (за літературними публікаціями й копіями висновків експертів),— новоствореною, окремою методикою ⁴⁷.

В ієрархії методик виокремлюють чотири рівні ⁴⁸ (див. рис. 4).

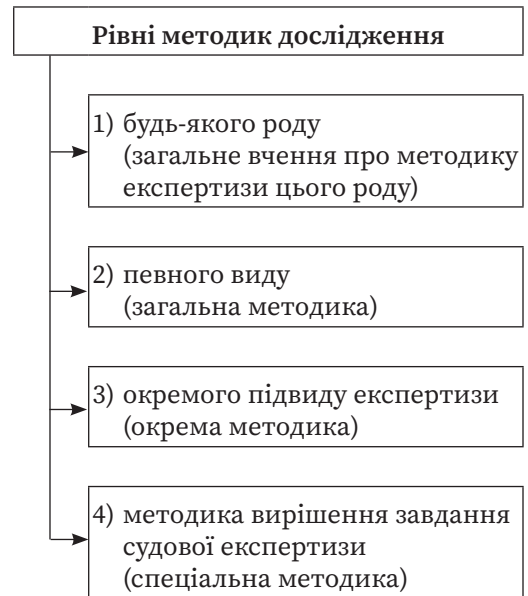

Рис. 4. Рівні методик дослідження

Висновки

Зважаючи на те, що методологія судово-ветеринарної експертизи, перебуваючи на стадії становлення, потребує чіткої систематизації методів, виявлення форм і підстав для їх застосування, сьогодні ми розробляємо методики описування й оцінювання стану ділянок тіла й органів трупа тварини за результатами судово-ветеринарного розтину, вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи із трупа тварини та передавання їх для лабораторних досліджень, визначення давності настання смерті

45 Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Міністерства України від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення: 30.07.2021).

46 Винберг А. И., Шляхов А. Р. Указ. соч.

47 Мирский Д. Я. Понятие и структура методики экспертного исследования. *Проблемы теории судебной экспертизы* : сб. науч. тр. 1980. Вып. 44. С. 33.

48 Шляхов А. Р. Понятие методик, методов судебных экспертиз : метод. рек. Москва, 1979. С. 12 ; Его же. Определение методик и методов судебных экспертиз с позиций внедрения научных разработок. *Рекомендации в экспертную практику* : мат-лы к учён. совету ВНИИ-ИСЭ. Москва, 1977. С. 11.

собак і кішок у ранній постмортальний період, інформаційно-експертну систему «Судово-ветеринарна секція», яка автоматизує виправлення помилок і запобігання їм на всіх етапах експертизи: адже саме автоматизація операцій та оформлення результатів у вигляді тестових файлів-блоків сприятиме скороченню строків проведення експертного дослідження.

Крім того, ми підготували до друку посібник «Практика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин», який об'єднує різні експертні випадки й наочно демонструє застосування конкретних методик судово-ветеринарної експертизи на практиці.

Науково-теоретичні розробки ми апробуємо та реалізуємо на практиці під час проведення судово-ветеринарних експертиз трупів тварин у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків), кількість яких щороку стрімко збільшується.

Методи судебной экспертизы и их применение в судебно-ветеринарных исследованиях

Иван Яценко, Елла Симакова-Ефремян, Лариса Дереча

Раскрыты возможности применения общих методов судебной экспертизы в судебно-ветеринарной экспертизе. Отмечено, что к методам судебно-ветеринарных исследований предъявляются следующие требования: научная обоснованность, апробированность, очевидность и наглядность результатов их применения для всех участников процесса, а также отсутствие унижения чести и достоинства граждан, соблюдение морально-этических принципов при применении методов и средств, обеспечение максимальной сохранности объектов.

Показано, что к методам судебно-ветеринарной экспертизы относятся: диалектико-материалистический метод и методы логики, общие (общепознавательные) мето-

ды, отдельные методы (инструментальные и вспомогательно-технические), а также специальные методы, функции которых выполняют специализированные (конкретные) методики решения определённых экспертных задач.

Такая систематизация с учётом принадлежности к общим методам познания всеобъемлющего диалектического метода и методов логики приемлема для любого вида экспертного исследования, в частности — судебно-ветеринарной экспертизы.

На избрание методов исследования в значительной степени влияют предмет, задачи, объекты экспертизы, степень эффективности того или иного метода, что выражается в его действительности, условной экономичности, допустимости с точки зрения закона, сложности, возможности проведения повторного исследования, надёжности, продолжительности и т. п. Схема и последовательность применения методик исследования могут варьироваться в зависимости от вопросов, поставленных для решения судебно-ветеринарным экспертом, количества и состояния объектов, предоставленных для исследования.

Функции специальных методов судебно-ветеринарной экспертизы выполняют методики клинической диагностики болезней животных и методики патоморфологической диагностики. Они направлены на решение определённых задач, присущих судебно-ветеринарной экспертизе. Так, методики клинической диагностики болезней животных направлены на постановку прижизненного судебно-ветеринарного диагноза живому подэкспертному животному с признаками травм, болезней, увечий, а также на определение степени тяжести ущерба, причинённого здоровью животного, и пр.

Методики патоморфологической диагностики используют для постановки посмертного судебно-ветеринарного диагноза, определения степени тяжести ущерба, причинённого здоровью животного, выявления признаков насильственной смерти.

Ключевые слова: судебно-ветеринарная экспертиза; диалектический метод; методы логики; отдельные и специальные методы; животное; диагноз; клиническая диагностика; патоморфологическая диагностика; определение степени тяжести ущерба.

Forensic expertise methods and their application in forensic veterinary research

Ivan Yatsenko, Ella Simakova-Efremyan,
Larysa Derecha

The article reveals the applying general methods of forensic expertise possibilities in forensic veterinary research. It is emphasized that the forensic veterinary research methods are subject to the following requirements: scientific validity, approbation, the results of their application should be obvious and obvious to all participants in the process, the use of methods and means should not degrade the honor and dignity of citizens, violate moral and ethical principles, maximum preservation of objects.

It is shown that forensic veterinary research methods include the dialectical-materialist method and logic methods, general (cognitive) methods, individual methods (instrumental and auxiliary-technical), as well as special methods, the functions of which are performed by specialized (specific) methods of solving certain expert tasks.

Such systematization, taking into account the affiliation to the general cognition methods of the comprehensive dialectical method and logic methods, is acceptable for any expert research type, including forensic veterinary research.

The research methods choice is greatly influenced by the subject, tasks, examination objects, the method effectiveness degree, which is expressed in its effectiveness, conditional efficiency, acceptability in law terms, complexity, the re-examination possibility, reliability, duration, etc. The scheme and sequence of application of research methods may vary depending on the questions posed to the decision of the forensic veterinary expert, the number and previous the objects submitted for research condition.

The special methods functions of forensic veterinary examination are performed by animal diseases clinical diagnosis and pathomorphological diagnosis methods. They are aimed at solving certain tasks inherent in forensic veterinary examination. Thus, the methods of clinical diagnosis of animal diseases are aimed at making a lifelong forensic veterinary diagnosis of a live subject with signs of injury, disease, injury, as well as determining the severity of damage to animal health and more.

Pathomorphological diagnosis methods are used to make a post-mortem forensic veterinary diagnosis, to determine the damage to animal health severity, to identify violent death signs.

Keywords: *veterinary forensics; dialectical method; logical methods; separate and specific methods; animal; diagnosis; clinical diagnostics; pathomorphological diagnostics determination of damage severity.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Хоча Елла Сімакова-Ефремян є відповідальним секретарем, а Лариса Дереча належить до складу консультативної колегії журналу (що може спричинити потенційний конфлікт інтересів або сприйматися упереджено), остаточне рішення щодо видання друком цієї статті ухвалили інші редактори, зважаючи на рекомендації рецензентів.

References

- Baumwart, R. D., Meurs, K. M., Atkins, C. E., Bonagura, J. D., DeFrancesco, T. C., Keene, B. W., Koplit, S., Luis Fuentes, V., Miller, M. W., Rausch, W., Spier, A. W. (2005). Clinical, echocardiographic, and electrocardiographic abnormalities in Boxers with cardiomyopathy and left ventricular systolic dysfunction: 48 cases (1985–2003). *Journal of the American Veterinary Medical Association*. Vol. 226. No 7.
- Benetato, M. A., Reisman, R., McCobb, E. (2011). The veterinarian's role in animal cruelty cases. *Journal of the American Veterinary Medical Association*. Vol. 238. No 1. DOI: 10.2460/javma.238.1.31.
- Bibikov, V. V. (1985). *Skhema kompleksnogo issledovaniia veshchestv, materialov, izdelii* [The scheme of integrated research on substances, materials and items]. *Ehkspertnaia praktika* : sb. statei / VNII MVD SSSR. No 23 [in Russian].
- Byard, R. W., Boardman, W. (2011). The potential role of forensic pathologists in veterinary forensic medicine. *Forensic Science Medicine and Pathology*. Vol. 7. No 3. DOI: 10.1007/s12024-011-9241-x.

- Byard, R. W., Cains, G. E., Gilbert, J. D. (2007). Use of a pig model to demonstrate vulnerability of major neck vessels to inflicted trauma from common household items. *American Journal of Forensic Medicine and Pathology*. Vol. 28. No 1. DOI: 10.1097/01.paf.0000233530.18744.07.
- Cooper, J. E., Cooper, M. E. (1998). Future trends in forensic veterinary medicine. *Seminars in Avian and Exotic Pet Medicine*. Vol. 7. No 4. DOI: 10.1016/S1055-937X(98)80066-2.
- Cooper, J. E., Margaret, M. E. (2008). Forensic veterinary medicine: a rapidly evolving discipline. *Forensic Science Medicine and Pathology*. Vol. 4. Issue 2. DOI: 10.1007/s12024-008-9036-x.
- Grela, M., Listos, P., Gryzinska, M., Chagowski, W., Buszewicz, G., Teresinski, G. (2018). Imaging techniques as a method of sectional examination in forensic veterinary medicine. *Medycyna Weterynaryjna*. Vol. 74. No 12. DOI: 10.21521/mw.6005.
- Grela, M., Panasiuk-Flak, K., Listos, P., Gryzinska, M., Buszewicz, G., Chagowski, W., Teresinski, G. (2021). Post-mortem analysis of gunshot wounds to the head and thorax in dogs by computed tomography, radiography and forensic necropsy. *Medicine Science and Law*. Vol. 61. No 2. DOI: 10.1177/0025802420971176.
- Gwaltney-Brant, S. M. (2016). Veterinary Forensic Toxicology. *Veterinary pathology*. Vol. 53. No 5. DOI: 10.1177/0300985816641994.
- Havrylin, P. M. (1997). Morfofunktsionalnyi status kistkovoï systemy neonatalnykh teliat [Morphofunctional status of neonatal calves skeletal system]. *Veterynarna medytsyna Ukrainy*. № 12 [in Ukrainian].
- Heng, H. G., Teoh, W. T., Sheikh-Omar, A. R. (2008). Postmortem abdominal radiographic findings in feline cadavers. *Veterinary Radiology & Ultrasound*. Vol. 49. No 1. DOI: 10.1111/j.1740-8261.2007.00312.x.
- Horalskyi, L. P., Khomych, V. T., Kononskyi, O. I. (2015). *Osnovy histolohichnoi tekhniki i morfofunktsionalni metody doslidzhen u normi ta pry patolohii* : navch. posib [Fundamentals of histological technique and morphofunctional research methods normally and while pathology]. Zhytomyr. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3788/3/Knyga_OHTiMMD_2015.pdf [in Ukrainian].
- Li, Q., Deng, D., Tao, J., Wu, X., Yi, F., Wang, G., Yang, F. (2015). Ultrasonic imaging of gunshot wounds in pig limb. *Genetics and Molecular Research*. Vol. 14. No 2. DOI: 10.4238/2015.april.30.1.
- Lilli, R. (1969). *Patogistologicheskaya tekhnika i prakticheskaya gistokhimiya* [Histopathologic Technic and Practical Histochemistry]. Moskva [in Russian].
- Maslii, I. H., Beliba, L. P., Desiatnykova, O. V., Rudova, N. H., Matkovska, S. H. (2017). Diagnostyka virusnykh khvorob bdzhil v Ukraini za vykorystannia PLR [Diagnostics of viral diseases of bees in Ukraine using PCR]. *Veterynarna medytsyna*. Vyp. 103 [in Ukrainian].
- Mills, G. (2013). Proving the crime: how veterinary forensics can help. *Veterinary Record*. Vol. 172. No 18. DOI: 10.1136/vr.f2694.
- Mirskii, D. Ia. (1980). Poniatie i struktura metodiki ehkspertnogo issledovaniia [The concept and structure of expert research methodology]. *Problemy teorii sudebnoi ehkspertizy*. Moskva. Vyp. 44 [in Russian].
- Museyko, O., Marshall, R. P., Lu, J., Hess, A., Schett, G., Amling, M., Kalender, W. A., Engelke, K. (2015). Registration of 2D histological sections with 3D micro-CT datasets from small animal vertebrae and tibiae. *Computer Methods in Biomechanics and Biomedical Engineering*. Vol. 18. No 15. DOI: 10.1080/10255842.2014.941824.
- Osnovy sudovoi ekspertyzy : navchalnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta (2016) [Fundamentals of forensic science: a training manual for professionals who are aimed at obtaining or confirming the qualification of a forensic expert]. Avt.-uklad.: L. M. Holovchenko, A. I. Lozovyi, E. B. Simakova-Yefremian ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Parylovskiy, O. I., Yatsenko, I. V. (2021). Sudovo-veterynarna kharakterystyka oznak shkody, zapodiianiï zdoroviu tvaryny lehkoho stupenia [Forensic veterinary characteristic of signs of minor harm caused to animal health]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. polilohu (Kharkiv, 15–16.04.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Parylovskiy, O. I., Yatsenko, I. V., Bohatyrova, A. M. (2021). Sudovo-veterynarna kharakterystyka oznak shkody, zapodiianiï zdoroviu tvaryny srednoi tiazhkosti [Forensic veterinary characteristic of signs of moderately severe harm caused to animal health]. *Deutsche Internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft*. № 4. DOI: 10.24412/2701-8377-2021-4-1-70-75 [in Ukrainian].
- Pavlunenko, V. H., Omelianenko, M. M., Har-kusha, S. Ye., Klymenko, D. M. (2018). Histolohichni zminy u sobak za hostroho otruiennia izoniazynom [Histological changes in dogs due to acute isoniazid poisoning]. *Veterynariia, tekhnolohii tvarynytsva ta pryrodokorystuvannia*. No 2. DOI: 10.31890/vtp.2018.02.35 [in Ukrainian].
- Risselada, M., de Rooster, H., Taeymans, O., van Bree, H. (2008). Penetrating injuries in dogs and cats. A study of 16 cases. *Veterinary and Comparative Orthopaedics and Traumatology*. Vol. 21. No 5. DOI: 10.3415/VCOT-07-02-0019.
- Rudyk, S. K. (2008). *Splankhnokranyi Cervidae i Bovidae* [Splanchnocranium Cervidae et Bovidae]. Kyiv [in Ukrainian].

- Shamir, M. H., Leisner, S., Klement, E., Gonen, E., Johnston, D. E. (2002). Dog bite wounds in dogs and cats: a retrospective study of 196 cases. *Journal of Veterinary Medicine Series A*. Vol. 49. Is. 2. DOI: 10.1046/j.1439-0442.2002.jv416.x.
- Shcherbakovskyi, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Conducting and using forensic examinations in a criminal proceeding] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2016). Metodolohiia doslidzhennia fenomena sudovykh ekspertyz [Methodology of research on the phenomenon of forensic examinations]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Luhansk. T. 3. No 75. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/496> [in Ukrainian].
- Shliakhov, A. R. (1977). O klassifikatsii metodov sudebnoi ehkspertizy [On the classification of forensic examination methods]. *Referaty nauch. soobshch. na teor. seminare — kriminalisticheskikh chteniakh*. Moskva. No 18 [in Russian].
- Shliakhov, A. R. (1977). Opredelenie metodik i metodov sudebnykh ehkspertiz s pozitsii vnedeniia nauchnykh razrabotok [Determination of techniques and methods of forensic examinations from the standpoint of scientific developments implementation]. *Rekomendatsii v ehkspertnuiu praktiku*. Moskva [in Russian].
- Shliakhov, A. R. (1979). *Poniatie metodik, metodov sudebnykh ehkspertiz* : metod. rek. [The concept of techniques, methods of forensic examinations]. Moskva [in Russian].
- Shyhun, M. M. (2007). Modeliuvannia yak metod naukovykh doslidzhen ta inshi metody piznannia diisnosti [Modeling as a method of scientific research and other methods of reality cognition]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*. Vyp. 3 (9). DOI: 10.26642/pbo-2007-3(9)-203-214 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B., Balynian, T. Ye., Derecha, L. M. (2010). Pro kryterii otsiniuvannia metodyk provedennia sudovykh ekspertyz v Ukraini [On the criteria for evaluating methods of conducting forensic examinations in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ehkspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 10 [in Ukrainian].
- Siqueira de, A., Cassiano, F. C., Landi, M. F. D., Marlet, E. F., Maiorka, P. C. (2012). Non-accidental injuries found in necropsies of domestic cats: a review of 191 cases. *Journal of Feline Medicine and Surgery*. Vol. 14. No 10. DOI: 10.1177/1098612X12451374.
- Soroka, N. M., Dovhii, Yu. Yu., Dubova, O. A., Feshchenko, D. V., Bakhur, T. I. (2014). *Parazytarni khvorooby miasoidnykh tvaryn* [Parasitic diseases of carnivores]. Zhytomir [in Ukrainian].
- Vinberg, A. I., Shliakhov, A. R. (1977). Obshchaia kharakteristika metodov ehkspertnogo issledovaniia [General characteristic of the methods of expert research. General teaching about forensic examination methods]. *Obshchee uchenie o metodakh sudebnoi ehkspertyzy*. Vyp. 28 [in Russian].
- Vlizlo, V. V., Maksymovych, I. A., Halias, V. L., Leno, M. I. (2008). *Laboratorna diahnostyka u veterynarnii medytsyni* [Laboratory diagnostics in veterinary medicine] : dovidnyk. Lviv [in Ukrainian].
- Weber, B., Lackner, I., Haffner-Luntzer, M., Palmer, A., Pressmar, J., Scharffetter-Kochanek, K., Knöll, B., Schrezenemeier, H., Relja, B., Kalbitz, M. (2019). Modeling trauma in rats: similarities to humans and potential pitfalls to consider. *Journal of Translational Medicine*. Vol. 17. No 1. DOI: 10.1186/s12967-019-2052-7.
- Yatsenko, I. V., Derecha, L. M. (2019). Mozhlyvosti sudovo-veterynarnoi ehkspertyzy yak novoho vydu sudovykh ekspertyz [Possibilities of forensic veterinary examination as a new type of forensic examinations]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ehkspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Kolomoiets, D. K. (2019). Obgruntuvannia pytan, shcho stavliatsia v ukhvali sudu ta postanovi slidshoho pry pryznachenni sudovo-veterynarnoi ehkspertyzy trupa tvaryny z oznakamy nasylntskoi smerti vid zhorstokoho povodzhennia [Substantiation of the issues raised in the court judgment and the investigator's order when appointing a forensic veterinary examination of animal corpse with signs of violent death from abusive treatment]. *Veterynariia, tekhnolohii tvarynyntstva ta pryrodokorystuvannia*. No 4. DOI: 10.31890/vtpp.2019.04.34 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Prykhodko, I. (2019). Sudovo-veterynarni oznaky shkody zdoroviu, nebezpechnoi dlia zhyttia tvaryny [Forensic veterinary signs of health harm life-threatening the animal life]. *Veterynariia, tekhnolohii tvarynyntstva ta pryrodokorystuvannia*. No 5. DOI: 10.31890/vtpp.2020.05.42 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Zhylina, V. M. (2020). Poriadok sudovo-veterynarnoho vstanovlennia stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoi zdoroviu tvaryny [The procedure for forensic veterinary determination of the severity of harm caused to animal health]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho*. Serii: Veterynarni nauky. Vyp. 22 (99). DOI: 10.32718/nvlvt9928 [in Ukrainian].
- Zhuravleva, I. A., Bobrovskii, A. Ia., Boev, V. I. (1999). Osobennosti anatomicheskogo stroeniia tushek krolika, nutrii i koshki [Features of the anatomical structure of rabbit, nutria and cat carcasses]. *Aktualne problemy veterynarnoi nauki* : tezisy dokladov. Moskva [in Russian].

Яценко, І., Сімакова-Єфремян, Е., Дереча, Л. (2021). Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 52–76. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.04.

Особенности судебно-психологической экспертизы психологического насилия

Рубен Агузумцян *^а, Гаяне Шахвердян **^б

* Канд. психол. наук, профессор, Национальное бюро экспертиз Национальной академии наук Республики Армения, г. Ереван, Армения, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4933-4776>, e-mail: info@nbe.am

** Национальное бюро экспертиз Национальной академии наук Республики Армения, г. Ереван, Армения, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7682-8697>, e-mail: info@nbe.am

^а Керування проектом, концепція, написання оригінального рукопису.

^б Розслідування, написання оригінального рукопису.

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.05 УДК 343.98.067

Надійшло 06.10.2021 / Рецензовано 08.10.2021 / Прийнято до друку 11.10.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Статья посвящена изучению психологического насилия и выявлению особенностей судебно-психологической экспертизы, направленной на установление факта психологического насилия. В работе представлены классификация и характеристики различных видов насилия, а также примеры проявления последствий различных видов насилия. Проведено сравнение таких понятий, как «психологическое насилие», «психологическое воздействие», «психологическое давление», «эмоциональное насилие», «словесная агрессия», «принуждение». Особое внимание уделено преступлениям, где именно психологическое насилие над жертвой и его последствия являются основным итогом противоправных действий преступника. В настоящем исследовании предпринята попытка описать характерные особенности судебно-психологической экспертизы жертв психологического насилия.

Цель статьи — определить ключевые особенности судебно-психологической экспертизы потерпевших от психологического насилия.

Ключевые слова: психологическое насилие; сексуальное насилие; экономическое насилие; физическое насилие; оскорбление; психологическое воздействие; психологическое взаимодействие; психологические эффекты; нетрадиционные виды экспертиз; эмоциональный вред; обценная лексика.

Постановка научной проблемы

На современном этапе развития общества, в условиях кризисных явлений в экономике, политике и культуре, на фоне пандемии коронавируса COVID-19, установления «цветных» зон ограничений, локдаунов и даже комендантского часа, проблема психологического насилия и судебно-психологической экспертизы этого явления как никогда актуальны.

Судебно-психологическая экспертиза (далее — СПЭ) — это специальное процессуальное действие, заключающееся в исследовании специалистом подэкспертных материалов, предоставленных по заданию следователя или суда. Целью СПЭ является оказание помощи суду и органам предварительного расследования в более глубоком познании психологического содержания специальных вопросов, входящих в предмет доказывания по уголовным делам, гражданско-правовым спорам и делам об административных правонарушениях, а также в исследовании психологического содержания целого ряда правовых понятий, содержащихся в законе.

Анализ основных исследований и публикаций

Следует отметить, что многие специалисты, а также целые научные центры и организации в Республике Армения занимаются проблемой насилия, поскольку это явление оказывает крайне негативное влияние на формирование, развитие, адаптацию человека и, в конечном счёте, — на формирова-

ние здорового общества. В последние годы всё больше внимания уделяют проблемам домашнего насилия и насилия в отношении женщин и детей. Вот почему уже в 2013 году было опубликовано исследование «Виды услуг, предоставляемые в Республике Армения женщинам, ставшим жертвами домашнего насилия». Цель упомянутого исследования — картографическое отображение территориального расположения услуг, предоставляемых в Республике Армения жертвам домашнего насилия¹.

Считаем также необходимым упомянуть опубликованное при содействии Евросоюза в рамках программы «Снижение насилия в отношении детей в Армении» руководство, направленное на профессиональную работу с детьми, подвергшимися жестокому обращению. В этой публикации особое внимание было обращено на то, что насилие может препятствовать физическому и психологическому развитию ребёнка, установлению и поддержанию им адекватных межличностных отношений, а также провоцировать задержку развития познавательных и умственных способностей и формирование поведенческих расстройств и т. д.²

Психологи-эксперты отдела психологических экспертиз Государственной некоммерческой организации «Национальное бюро экспертиз» Национальной академии наук Республики Армения (далее — ГНКО НБЭ НАН РА) активно занимались разъяснением и освещением данного вопроса, а также опубликовали ряд научных статей по этой теме. В свою очередь, в практике судебно-психиатрических экспертиз

- 1 Виды услуг, предоставляемые в Республике Армения женщинам, ставшим жертвами домашнего насилия : справочн. изд. Ереван, 2013. 37 с.
- 2 Саакян А., Курдова А., Сафарян А., Сваджян А., Манукян А. Профессиональная работа с детьми, подвергшимися насилию: руководство по переподготовке специалистов. Там же. 80 с.

в Республике Армения наблюдается увеличение количества судебно-психиатрических экспертиз жертв насилия, назначаемых правоохранительными органами. К причинам повышения упомянутого показателя следует отнести не только более частое совершение аналогичных преступлений, но и большую осведомлённость населения в этом вопросе — благодаря многочисленным материалам, издаваемым по результатам психологических исследований подобных преступлений.

Проблемам психологического насилия уделяют внимание в своих работах также украинские исследователи О. Михеева и М. Михеева. Например, в статье «Проблема судебной психологической экспертизы потерпевших от домашнего насилия в современном научно-психологическом дискурсе» учёные изучают проблему СПЭ пострадавших от домашнего насилия. Отмечено, что домашнее насилие становится одной из наиболее актуальных социальных проблем современной украинской семьи. Подчёркнуто, что анализ современной экспертной практики свидетельствует об отсутствии разработанной и утверждённой Министерством юстиции Украины соответствующей

экспертной методики проведения психологической экспертизы по уголовным делам, предусмотренным ст. 126-1 УК Украины. Освещена необходимость оптимизации методического обеспечения экспертной деятельности в отношении потерпевших от домашнего насилия. Отмечено, что рассматриваемая проблема находится на начальном этапе теоретического изучения и практического внедрения в современную экспертную деятельность³.

Целый раздел в материалах конференции «Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики» (Харьков, 18—19 апреля 2019 г.) посвящён проблемам психологической экспертизы, а именно работы Т. Егоровой и В. Егорова, Т. Савкиной и Т. Хариной (Украина)⁴. А. Жмакова (Республика Беларусь) исследовала проблемы психологического воздействия на личность⁵. Заслуживают внимания и статьи таких авторов, как: S. F. I. Rizvi, N. Najam, F. B. Annor, L. K. Gilbert, E. P. Davila, G. M. Massetti, H. Kress, D. Onotu, O. Ogbanufe, N. Tracy, B. Donohue, T. Maier-Paarlberg, A. M. Parsons, R. E. Heyman, D. M. Mitnick, A. M. S. Slep, M. A. Rodríguez, D. Benton, V. A. Kelly и др.⁶ Имея в виду вышесказанное,

- 3 Михеева О. І., Михеева М. Л. Проблема судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства у сучасному науковому психологічному дискурсі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 456—463. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.036 (дата обращения: 06.09.2021).
- 4 Егорова Т. М., Егоров В. В. Дискусійні питання щодо об'єкта та предмета судової психологічної експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 428—430 ; Савкіна Т. В., Харіна Т. Г. Обставини, що підлягають встановленню з метою призначення судово-психологічної експертизи емоційних станів. *Там само*. С. 437—439 та ін.
- 5 Жмакова А. С. О необходимости определения понятия психологического воздействия в Республике Беларусь. *Там же*. С. 433—434.
- 6 Rizvi S. F. I., Najam N. Parental Psychological Abuse toward children and Mental Health Problems in adolescence. *Pakistan Journal of Medical Scitycts*. 2014. Mar-Apr; 30 (2): 256—260. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3998989> (дата обращения: 06.09.2021) ; Annor F. B., Gilbert L. K., Davila E. P., Massetti G. M., Kress H., Onotu D., Ogbanufe O. Emotional violence in childhood and health conditions, risk-taking behaviors, and violence perpetration among young

отметим, что в сфере судебно-психологической экспертизы особенности психологического насилия остаются менее исследованным подвидом судебной экспертизы. Очень часто психологическое насилие представляется как результат физического и сексуального насилия и в большинстве случаев не рассматривается как непосредственный объект исследования при назначении судебных экспертиз происшедшего насилия.

Цель статьи

Определение ключевых позиций судебно-экспертной деятельности в контексте проблемы судебно-психологической экспертизы потерпевших от психологического насилия.

Изложение основного материала исследования

В профессиональной литературе принято выделять традиционные и относительно новые (нетрадиционные) виды СПЭ. СПЭ потерпевших по фактам насилия является одним из основных видов СПЭ. Под этим видом обычно понимают сексуальное насилие или при-

менение физической силы. С сожалением вынуждены констатировать, что в последнее время проблема психологического насилия всё чаще встречается в расследуемых преступлениях. В судебных процессах установление наличия или отсутствия факта психологического насилия либо психологического воздействия в целом — довольно сложная задача, и в настоящее время этот вид экспертизы считается методологически неполным. Следует отметить, что именно поэтому экспертиза психологического насилия, по мнению многих психологов-экспертов, относится к нетрадиционным видам экспертиз.

Один из важнейших вопросов для проведения эффективной экспертизы — чёткое определение проблемы. Поэтому считаем необходимым уточнить понятия «насилие», «психологические последствия насилия» и «психологическое насилие», поскольку это позволит сформировать более полное представление об этом виде СПЭ.

Насилие обычно интерпретируют как применение физической силы, принуждение, противоправное, несправедливое действие, произвол, угнетение, тиранию⁷. Как видно, в этом словарном

adults in Nigeria. *Child Abuse & Neglect*. 2020. Aug; 106: 104510. DOI: 10.1016/j.chiabu.2020.104510 (дата обращения: 06.09.2021); Tracy N. Emotional-Psychological Abuse Articles. *HealthyPlace*. 2012. July 24. URL: <https://www.healthyplace.com/abuse/emotional-psychological-abuse/emotional-psychological-abuse-articles> (дата обращения: 06.09.2021); Donohue B., ... , Maier-Paarlberg T. Domestic Violence / *Encyclopedia of Stress*; Editor-in-Chief G. Fink. Academic Press; 2nd Edition, 2007. 8676 p. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/psychological-abuse> (дата обращения: 06.09.2021); Parsons A. M., Heyman R. E., Mitnick D. M., Slep A. M. S. Intimate partner violence and child maltreatment: Definitions, prevalence, research, and theory through a cross-cultural lens / *Cross-Cultural Family Research and Practice*; In W. K. Halford & F. van de Vijver (Eds.). Ibid, 2020. Pp. 249—285. DOI: 10.1016/B978-0-12-815493-9.00008-9 (дата обращения: 06.09.2021); Rodríguez M. A., Benton D. Elder Abuse / *Encyclopedia of Applied Psychology*; Editor-in-Chief C. D. Spielberger. Ibid, 2004. Pp. 693—701. DOI: 10.1016/B0-12-657410-3/00828-X (дата обращения: 06.09.2021); Kelly V. A. Psychological Abuse of Women: A Review of the Literature. *Sage Journals*. 2004. Oct. 1. DOI: 10.1177/1066480704267234 (дата обращения: 06.09.2021).

7 Толковый словарь армянского языка. URL: <https://bararanonline.com> (дата обращения: 06.09.2021).

комментарии отражены и физические, и социальные, и психологические проявления насилия. В специализированной литературе насилие определено как физическое, психологическое, социальное воздействие на человека (ребёнка) со стороны другого человека (ребёнка или взрослого), семьи, группы либо государства, вынуждающее его прерывать значимую деятельность и выполнять другую, противоречащую ей, либо угрожающую его физическому или психологическому здоровью и целостности ⁸.

Во все времена психологи пытались дать описание различным видам насилия. В соответствии с принятой в настоящее время классификацией выделяют следующие основные виды насилия:

- физическое насилие;
- финансовая эксплуатация;
- сексуальное насилие;
- психическое насилие.

Один из самых распространённых видов насилия — это физическое, которое, по мнению Т. И. Шульги, выражается в побоях, щипках, пощёчинах и пр. Пострадавшему побой могут наносить как рукой, так и с использованием предметов. Этот вид насилия легче всего определить, так как после него у пострадавшего могут появиться синяки и кровоподтёки на лице, губах, туловище, ожоги, переломы или растяжения, порезы, участки без волос на голове. Правда, возможны случаи, когда после физического насилия следов либо не остаётся вовсе, либо эти следы невидны, либо быстро проходящие (как известно, некоторые удары, не оставляя синяков,

могут привести к травмированию внутренних органов) ⁹.

Экономическое насилие, или финансовая эксплуатация — это контроль за использованием денег и других материальных ресурсов, характеризующийся, в частности: отказом в доступе к средствам существования; строгим финансовым регулированием; ограничением, препятствованием и критикой покупок и сделок потерпевшего; неожиданными финансовыми проблемами или пропажей денег; утаиванием доходов; использованием банковской карты (когда, например, пожилой человек не имеет возможности ходить); экономической зависимостью от обидчика.

Сексуальное насилие часто описывают как насильственные действия, при которых человека силой, угрозой или обманом принуждают, вопреки его желанию, к какой-либо форме сексуальных отношений. Сексуальное насилие — любое поведение сексуального характера, через которое другого человека подвергают контролю, манипуляции или унижению. Сексуальное насилие в паре, возможно, более распространено, чем это принято думать, потому что патриархальная культура подразумевает обязательное подчинение сексуальным желаниям партнёра ¹⁰.

Более полное описание сексуального насилия даёт Т. И. Шульга — принуждение одеваться в очень открытую одежду, в которой человек чувствует себя неловко, нежелательные прикосновения к определённым частям тела, нежелательные поцелуи, оскорбления

8 Платонова Я. М., Руднева М. В., Тарасенко Я. М., Киселева М. В., Кучукова Я. Ю., Гарскова Г. Г., Тулупьева Т. В. Насилие в семье: особенности психологической реабилитации : учеб. пособ. ; под ред. Н. М. Платоновой и Ю. П. Платонова. Санкт-Петербург, 2004. 154 с.

9 Шульга Т. И. Работа с неблагополучной семьёй : учеб. пособ. Москва, 2005. 254 с.

10 Там же.

словами, половой акт, сексуальные действия в присутствии ребёнка¹¹.

Согласно пункту 3 части 2 статьи 3 Закона Республики Армения «О предотвращении семейного насилия, защите лиц, подвергшихся семейному насилию, и восстановлении согласия в семье», психологическое насилие — это умышленное причинение сильного психического страдания, в том числе реальная угроза применения физического, сексуального или экономического насилия, умышленное регулярное выполнение таких действий, которые вызывают у человека обоснованный страх перед опасностью, угрожающей личной безопасности его или члена его семьи, регулярное унижение достоинства, крайняя социальная изоляция, принуждение к искусственному прерыванию беременности [Здесь и далее перевод наш.— *Авторы*.]¹².

Психологическое насилие, по мнению коллег из Ида-Вирумааского Центра Поддержки — Приюта для Женщин (IVNTV),— это вербальное или невербальное насилие с целью унижить и подчинить своему контролю другого человека.

Эмоциональное насилие — это постоянное и осознанное причинение эмоциональной боли другому и неприятие его чувств. Это не обязательно прямая обида или крики на человека: оно может выражаться в тонком и умелом манипулировании и/или унижении.

Психологическое насилие может выражаться в следующем поведении: игнорирование, молчание, угрозы, преследование, систематический контроль, наблюдение, ссоры, запугивание, ругань, унижение, критика, обвинения,

манипулирование, убеждение в плохих качествах (постоянное повторение «Ты такой (такая)...»), ревность, социальная изоляция, использование детей как средства насилия, организация имущественной зависимости, ограничение возможности передвигаться и т. п.

Помимо вышеперечисленных основных видов насилия также выделяют пренебрежение, словесное оскорбление, культурное насилие, эмоциональное насилие, которые довольно часто встречаются в контексте психологического насилия.

В настоящее время существует огромное количество конвенций, в которых основное внимание уделено борьбе с насилием в отношении женщин и детей, а также гендерному неравенству. В одной из упомянутых конвенций:

- насилие в отношении женщин понимается как нарушение прав человека, то есть форма дискриминации в отношении женщин, и означает все акты насилия по гендерному признаку, которые приводят или могут привести к физическому, сексуальному, психологическому либо экономическому ущербу, либо страданиям в отношении женщин, включая угрозы таких актов, как принуждение или произвольное лишение свободы, независимо от того, происходит это в публичной либо частной жизни;
- домашнее насилие означает все акты физического, сексуального, психологического либо экономического насилия, происхо-

11 Шульга Т. И. Указ. соч.

12 О предотвращении семейного насилия, защите лиц, подвергшихся семейному насилию, и восстановлении согласия в семье : Закон Республики Армения от 30.12.2017 г. № ЗР-320 (принят Национальным Собранием РА 13.12.2017 г.).

дящие в кругу семьи или в быту, или между бывшими (нынешними) супругами либо партнёрами, независимо от того, проживает или не проживает лицо, их совершающее, в том же месте, что и жертва¹³.

Как правило, сложно представить ситуацию, когда агрессор применяет только один вид насилия: зачастую жертвы страдают от одновременного проявления различных его видов. Будучи тесно связанными, каждое насилие оказывает определённое влияние на психическое состояние человека и жизнь в целом.

Последствия каждого вида насилия также могут быть самыми разными. Так, во время сексуального насилия могут проявляться:

- физические последствия (чаще всего в области гениталий) — психосоматические боли;
- социальные последствия — страх перед группами людей; сексуализированное поведение (спутывание близости с сексуальностью, происходящий из этого промискуитет (с каждым/каждой партнёром сразу же пытаться переспать) или же тяжёлая закомплексованность; состояние неуверенности в собственной сексуальной ориентации; сексуально-агрессивное поведение);
- психические последствия — возвращение к поведению младен-

ца (недержание мочи, сосание пальца и т. д.); расстройство сна (страх при засыпании, кошмары); страх при прикосновении; зависимость самой разной выраженности¹⁴.

Дети, подвергающиеся насилию или являющиеся свидетелями домашнего насилия, могут вести себя следующим образом:

- отказываются ходить в школу, так как опасаются, что кто-нибудь может узнать о семейной ситуации насилия;
- заботятся о других больше, чем о самих себе, либо могут быть чрезмерно агрессивными или, наоборот, слишком пассивными;
- на любые реплики в их адрес реагируют оскорблениями, издевательскими фразами, стараются нападать;
- ведут себя так, чтобы привлечь к себе внимание;
- умышленно причиняют боль другим детям или животным;
- употребляют алкоголь, наркотики или дурманные вещества;
- говорят о самоубийстве;
- имеют необычные сексуальные познания;
- ведут себя как маленькие взрослые — безупречно;
- ведут активную общественную деятельность, чтобы меньше бывать дома;
- имеют проблемы с аппетитом¹⁵.

13 Конвенция Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием от 11.05.2011 г. № 210. URL: <https://rm.coe.int/16806b0687> (дата обращения: 06.09.2021).

14 Определение понятия и элементы сексуального насилия / Отпор сексуальному насилию. URL: https://sexueller-gewalt-begegnen.de/fileadmin/fachbeirat/downloads/13137_Missbrauch-Broschu_re_Inhalt_RU2013_web.pdf (дата обращения: 06.09.2021).

15 О предотвращении семейного насилия, защите лиц, подвергшихся семейному насилию, и восстановлении согласия в семье ...

По данным Всемирной Организации Здравоохранения последствия жестокого обращения с детьми устрашающи — это пожизненные нарушения физического и психического здоровья, а последствия в социальной и профессиональной области могут даже в конечном итоге замедлить экономическое и социальное развитие страны. Последствием жестокого обращения также может стать совершение насилия жертвой такого обращения или её превращение в жертву насилия.

Даже приведённый неполный список последствий насилия показывает, что насилие не ограничивается болью или чувствами, испытываемыми в конкретный момент. Его последствия могут сопровождать человека на протяжении всей его жизни.

Перечисленные определения и подходы в значительной степени ориентированы на физические проявления как агрессии и насилия, так и их последствий. Это неоправданно сужает реальную сферу проявлений агрессии и насилия в социуме. Достаточно отметить социальный характер взаимодействия и психики людей, следствием чего является восприятие человеком даже чисто имущественных потерь и физических травм прежде всего сквозь психологическую призму отношений с другими людьми и через отношения с самим собой.

В ряде случаев это прямо или косвенно признаётся, в частности, в практике судебных исков по возмещению морального ущерба по делам о сексуальном насилии и/или сексуальной эксплуатации. Особенно отчётливо признание

психологической агрессии и психологического насилия просматривается в распространённой на Западе системе ограничений и наказаний по поводу так называемого *sexual harassment* (что обычно переводят как «сексуальное приставание» или «сексуальное домогательство»), квалификация которого носит преимущественно социально-психологический характер¹⁶.

Очевидно, что психологическое насилие на потерпевшего может проявляться практически в любом виде преступления против личности. Как отмечают М. В. Кроз, Н. А. Ратинова, О. Р. Онищенко, подобное воздействие может иметь фоновый характер, его результаты будут малозначимыми или вообще не важными для квалификации преступления, изучения способа его совершения и оценивания наступивших последствий¹⁷.

Однако в других составах преступлений именно психологическое насилие над жертвой и его последствия являются основным итогом противоправных действий преступника, ведущих к его цели. И если физическое, сексуальное насилие и последствия насилия достаточно изучены специалистами, имеют чёткие определения и даже законодательно закреплёны, то понятие психологического насилия носит более неопределённый характер.

Правда, следует отметить, что в правовых науках психологическое воздействие, обладающее признаками деструктивности, воздействующее на потерпевшего при совершении широкого круга преступлений, именуют термином «психическое насилие».

16 Волков Е. Н. Критерии, признаки, определения и классификации вредящего психологического воздействия: психологическое травмирование, психологическая агрессия и психологическое насилие. *Журнал практического психолога*. 2002. № 6. С. 183—199.

17 Кроз М. В., Ратинова Н. А., Онищенко О. Р. Криминальное психологическое воздействие. Москва, 2008. С. 8, 61.

С учётом сказанного возникает необходимость уточнить понятие психологического насилия и пределы его восприятия. Так, психологическое насилие чаще всего характеризуют как форму воздействия на психику партнёра с помощью угроз, запугивания, оскорблений, критики, осуждения и т. п., то есть как постоянное вербальное негативное воздействие на другого человека. Вместе с тем аналогичные определения ограничены и представляют только часть психологического насилия.

И. Н. Алексеев предлагает формулировать понятие психического насилия *«строго в узком смысле, так как при широкой трактовке оно фактически приравнивается к понуждению»*, считая психическое насилие в любом случае шире угрозы, поскольку в случае не причинения вреда психике угроза из разряда «насилие» переходит в категорию «ограничение свободы волеизъявления». Автор относит к психическому насилию и крайнюю степень психического принуждения, и систематическое унижение достоинства, сопровождаемое оскорблениями, и гипноз в случае непосредственного причинения вреда психике (в противном случае гипноз предлагается рассматривать как ограничение свободы волеизъявления), а если под психическим насилием понимать любое целенаправленное деструктивное воздействие на психику, тогда в него закономерно следует включить и шантаж, и угрозу уничтожением или повреждением имущества (например, объективную сторону преступления, предусмотренного ст. 133 Уголовного кодекса Российской Федерации).

Таким образом, автор под психическим насилием понимает вид (способ) психического принуждения, заключающийся в совершении общественно опасного и противоправного деяния в виде непосредственного психического деструктивного воздействия на потерпевшего. При этом, поскольку принуждение реализуется и в виде охранительной функции государства и права, не влекущей намеренного целенаправленного причинения вреда, оно может употребляться как в положительном (законодательно закреплённые меры принуждения), так и в отрицательном смысле (в отличие от насилия, носящего исключительно отрицательный характер¹⁸).

Попытку выстроить терминологию психологического насилия предпринял А. Б. Орлов применительно к детско-родительским отношениям. Его определение звучит так: *«психологическое (поведенческое, интеллектуальное, эмоциональное и проч.) насилие — преднамеренное манипулирование взрослыми ребёнком как объектом, игнорирование его субъектных характеристик (свободы, достоинства, прав и т. п.), либо разрушающее отношения привязанности между взрослыми и ребёнком, либо, напротив, фиксирующее эти отношения и приводящее к различным деформациям и нарушениям психического (поведенческого, интеллектуального, эмоционального, волевого, коммуникативного, личностного) развития»*¹⁹.

По мнению А. Б. Орлова, спектр психологического насилия включает:

- психологические воздействия (угрозы, унижения, оскорбления, чрезмерные требования,

18 Алексеев И. Н. Понуждение, принуждение и насилие в уголовном праве. *Уголовный процесс*. 2006. № 1. С. 3—13.

19 Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье — определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. *Психолог в детском саду*. 2000. № 2—3. С. 183—184.

чрезмерную критику, ложь, изоляцию, запреты на поведение и переживание, негативное оценивание, фрустрацию основных нужд и потребностей ребёнка и т. п.);

- психологические эффекты (утрату доверия к себе и миру, диффузную самоидентичность, полезависимый когнитивный стиль, внешний локус контроля, беспокойство, тревожность, нарушения сна и аппетита, депрессию, агрессивность, уступчивость, угодливость, плохую успеваемость, коммуникативную некомпетентность, низкую самооценку, склонность к уединению, суицидальные наклонности, задержки физического и психического развития и т. д.);
- психологические взаимодействия (доминантность, эффективность, непредсказуемость, непоследовательность, неадекватность, непринятие со стороны родителей и субординированность, бесчувственность, ригидность, безответственность, неуверенность, беспомощность, самоуничтожение со стороны детей ²⁰).

С точки зрения Е. Н. Волкова, психологическое насилие — это социально-психологическое воздействие, преднамеренно принуждающее другого человека или группу людей к поступкам или поведению, которые не входили в их намерения; нарушающее психологические границы личности либо социальной группы, осуществляемое без информированного согласия и без обеспечения социальной и психоло-

гической безопасности индивида или группы людей, а также всех их законных прав; приводящее к социальному, психологическому, физическому или материальному вреду (ущербу) ²¹.

Обобщение вышеуказанных различных формулировок понятия «психологическое насилие» позволяет выявить ряд его общих черт:

- психологическое насилие проявляется во внешней среде;
- выражено в конкретных осознанных актах человеческого поведения;
- проявляется в определённых формах (как правило, оказывает информационное воздействие на жертву);
- может иметь непосредственный (направленный на потерпевшего) и опосредованный (направленный против его близких и/или имущества, обращённый в будущее и т. п.) характер;
- имеет конкретного адресата;
- преследует определённые цели (причинение физического, материального вреда или морального ущерба, ограничение свободы воли);
- выступает способом совершения преступления;
- вызывает определённые последствия.

Принимая во внимание все эти признаки, вполне удачное определение психологического насилия, на наш взгляд, предложил Л. В. Сердюк ещё в начале 1980-х гг. : *«Психическое насилие — это преднамеренное и общественно опасное влияние на психику человека, которое осуществляется против или помимо его воли информационным и неинформационным путём и которое способно пода-*

20 Орлов А. Б. Указ. соч.

21 Волков Е. Н. Указ. соч.

вить свободу волеизъявления или нанести психическую травму»²².

Хотелось бы отметить следующее: хотя характеристики концепции «психологическое насилие» как в профессиональных, так и в общественных сферах довольно отличаются (психическое насилие, психологическое воздействие, психологическое давление, эмоциональное насилие, словесная агрессия, принуждение и т. п.), все они в совокупности объединены одним общим понятием — «психологическое насилие». Также считаем важным подчеркнуть, что понятие «психологическое насилие» носит исключительно негативный характер (в отличие от понятий «психологическое воздействие», «агрессия» и «принуждение», которые, будучи многогранными феноменами, могут носить и положительный характер — воспитание, обучение, законодательно закреплённые меры принуждения — и иметь негативные последствия: преступления, самоубийства).

В задачу психолога в рамках судебно-психологической экспертизы потерпевшего по факту сексуального насилия входит получение ответов на нижеследующие вопросы:

- Мог ли потерпевший понять характер и значение предпринятых против него действий в сложившейся расследуемой ситуации, учитывая его индивидуально-психологические особенности, уровень интеллектуального и личностного развития, душевное состояние?

- Мог ли потерпевший оказать сопротивление в сложившейся расследуемой ситуации, учитывая его индивидуально-психологические особенности, душевное состояние?
- Могли ли существенно повлиять на поведение потерпевшего в сложившейся расследуемой ситуации индивидуально-психологические особенности, характерные для потерпевшего?

Как ранее было отмечено, рассматриваемый вид экспертизы считается одним из основных, его широко применяют в ходе расследования и судебного рассмотрения как гражданских, так и уголовных дел.

Учитывая важность проведения экспертизы для установления наличия или отсутствия факта психологического насилия, необходимо отметить, что в некоторых случаях целесообразнее проводить комплексную судебную психолого-лингвистическую экспертизу, а в случаях, когда есть подозрение на психическое здоровье, — судебную психолого-психиатрическую.

Указанный вид экспертиз способен оказать неоценимую помощь в установлении общественно опасных эмоциональных последствий психологического насилия. Полагаем, что такое заключение экспертов будет являться объективным и наиболее убедительным доказательством причинения общественно опасного последствия²³. Подобный вид экспертизы назначают, чтобы определить, какое отрицательное влияние оказывают лексические средства на лицо

22 Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следовательно : учеб. пособ. Волгоград, 1981. 62 с. ; Ключенко Л. Н. Психическое насилие: вопросы уголовно-правовой регламентации и квалификации : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2019. С. 29.

23 Сидорова И. В. Оскорбление как разновидность психического насилия. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2017. № 1 (68). С. 28—32.

как на носителя общественных ценностей. Если рассматривать оскорбление как вид психологического насилия, то наиболее существенным признаком, отображающим оскорбление (его меритом), является социальная оценка. Как отмечает Г. В. Кусов, судебно-лингвистическая экспертиза оскорбления, построенная на научных основах, позволяет существенно уменьшить количество судебных ошибок²⁴. В рамках настоящего исследования в задачу лингвистов входило получить ответ на вопрос: «Является ли информация порочащей честь и достоинство лица, либо подрывающей его репутацию, либо оскорбительной для потерпевшего?». К компетенции психологов следует отнести установление особенностей влияния высказанной информации на конкретного человека и диагностику психологического состояния потерпевшего в момент и после восприятия им этой информации.

На этапе подготовки к проведению данного вида экспертизы особое внимание необходимо уделить сбору фактов о жизни испытуемого, необходимых для выявления его психологических особенностей. Особое значение имеют такие сведения о подэкспертном, как: условия развития и воспитания, характер, интересы, типичные формы психологической реакции, а также взаимоотношения между родителями жертвы, условия жизни и наличие братьев и сестёр.

На основании анализа результатов исследования вопросов общего состава оскорбления как разновидности психического насилия, а также обобщая накопленный практический опыт, мы полностью разделяем мнение И. В. Сидоровой, сформулировавшей приведённые далее выводы.

Социальная обусловленность административно-правового запрета оскорбления следует из того, что данное правонарушение является одной из разновидностей общественно опасного психического насилия, обладая всеми признаками последнего (противоправное умышленное посягательство на психическую безопасность человека, причиняющее психический вред).

Оскорбление как вид психического насилия есть выраженная в обценной лексике или иной неприличной форме умышленная отрицательная оценка другого человека, причиняющая ему эмоциональный вред в виде унижения достоинства.

Основу объективной стороны оскорбления составляет действие в виде унижения достоинства человека (его отрицательная оценка), совершаемое в одной из трёх возможных форм: физическое воздействие на потерпевшего, слово, жест.

Оскорбление как материальный состав правонарушения следует признавать оконченным с момента наступления общественно опасного последствия — эмоционального вреда в виде унижения достоинства потерпевшего. С психологической точки зрения вред, наносимый оскорблением, претерпевается потерпевшим в форме переживания отрицательного эмоционального состояния — обиды.

Эмоциональный вред является неоднородным. Представляя в целом разновидность психического вреда и нанося ущерб психическому здоровью, он имеет свойства, присущие психическому состоянию личности, тесно пересекается в процессе оскорбления с моральным вредом.

24 Кусов Г. В. Судебная лингвистическая экспертиза «оскорбления»: развитие современной теории и практики. *Российский судья*. 2011. № 9. С. 15—19.

Обценную лексику как способ унижения человеческого достоинства следует признать достаточным основанием для заключения о неприличной форме оскорбления²⁵.

Выводы

Приводя обобщённую характеристику СПЭ психологического насилия, основное внимание, в первую очередь, следует обратить на то, что в процессе проведения судебно-психологической и судебно-лингвистической экспертиз необходимо определить: является ли информация, порочащая честь и достоинство лица, подрывающая его репутацию, оскорбительной для потерпевшего, а также установить особенности влияния высказанной информации на конкретного человека, диагностировать психологическое состояние потерпевшего в момент и после восприятия им подобной информации.

В дальнейшем (имея ввиду, что данный вопрос продолжает оставаться дискуссионным) планируется продолжить исследования, в ходе которых будут проанализированы и более подробно изучены вопросы субъективного восприятия потерпевшим психологического насилия, установлены особенности влияния высказанной негативной информации на психическое здоровье конкретного человека и оценены психологические травмы по делам о компенсации морального вреда и защите чести, достоинства и деловой репутации граждан.

Особенности судебно-психологической экспертизы психологического насилия

Рубен Агузумцян, Гаяне Шахвердян

Розглянуто питання, що стосуються психологічного насильства та виявлення особливостей проведення судово-психологічних експертиз для встановлення факту психологічного насильства. Особливу увагу приділено інтерпретації понять: «психологічне насильство», «психоло-

гічний вплив», «психологічний тиск», «емоційне насильство», «словесна агресія», «примус». Виокремлено й описано характерні особливості проведення судово-психологічної експертизи жертв психологічного насильства.

Мета — визначити ключові особливості судово-психологічної експертизи потерпілих від психологічного насильства. Основний зміст дослідження дає змогу класифікувати характерні особливості судово-психологічної експертизи в наведений далі спосіб.

Здебільшого питання, пов'язані із судово-психологічною експертизою насильницьких дій, належать до сексуального чи фізичного насильства або спрямовані на пояснення дій різних форм насильства на психіку людини. Зазначені обставини призводять до того, що людська психіка під час проведення судово-експертних досліджень починає відігравати вторинну роль. Саме через ці причини судово-психологічну експертизу психологічного насильства загалом та її види зокрема вважають нетрадиційними видами експертизи. Різні види насильницьких дій по-різному впливають на психіку людини, і вторинність у процесі експертизи не завжди дає змогу виявити сутність та результати психологічного насильства, що не виправдано звужує реальну сферу проявів насильства у соціумі.

Автори обстоюють думку, що на цьому етапі більш коректним є проведення психологічної експертизи, спрямованої саме на психологічне насильство, а не на вторинність впливу насильства на психіку. У зв'язку із цим запропоновано необхідні визначення, які можна застосувати під час проведення судово-психологічних і судово-лінгвістичних експертних досліджень.

Зважаючи на важливість проведення експертиз зі встановлення наявності чи відсутності факту психологічного насильства, планується продовжити дослідження щодо розроблення критеріїв оцінювання результатів психологічної експертизи психологічного насильства.

Ключові слова: психологічне насильство; сексуальне насильство; економічне насильство; фізичне насильство; образа; психологічний вплив; психологічна взаємодія; психологічні ефекти; нетрадиційні види експертиз; емоційна шкода; обценна лексика.

Specifics of Forensic Psychology Analysis of Psychological Abuse

Ruben Aghuzumtsyan, Gayane Shahverdyan

The article discusses issues related to psychological violence and identifying the features of conducting

25 Сидорова И. В. Указ. соч.

forensic psychological examinations in order to establish the fact of psychological violence. Particular attention is paid to the interpretation of the concepts: psychological violence, psychological impact, psychological pressure, emotional violence, verbal aggression, coercion. The article highlights and describes the characteristic features of forensic psychological examination of psychological abuse victims.

This article purpose is to identify the key features of the forensic psychology examination of psychological abuse victims. The main research content allows us to list the characteristic features of forensic psychology analysis.

In most cases, the issues related to the forensic psychology analysis of violent actions refer to sexual or physical violence or are aimed at explaining the actions of various forms of violence on the human psyche. These circumstances lead to the fact that human psyche begins to play secondary role while performing forensic research. It is for this reason that forensic psychology analysis of psychological abuse in general and its types in particular is referred to as non-traditional types of examination. Various types of violent actions in different ways affect the human psyche and the secondary nature of the examination does not always reveal the essence and results of psychological abuse that unjustifiably narrows the real scope of manifestations of violence in society.

The authors defend the opinion that at this stage it is more correct to conduct a psychological examination aimed specifically at psychological violence and not at the secondary effect of violence on the psyche. In this regard, the article proposes necessary definitions that can be used in the conduct of forensic psychological and forensic linguistic expert research.

Considering importance of conducting examinations to establish existence or lack of the psychological violence fact, it is planned to continue research to develop criteria for assessing results of forensic psychology analysis of psychological abuse.

Keywords: *psychological abuse, sexual violence, economic violence, physical violence, insult, psychological impact, psychological interaction, psychological effects, non-traditional species forensic science, insult, emotional harm, profanity*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізу-

ванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Alekseev, I. N. (2006). Ponuzhdenie, prinuzhdenie i nasilie v ugovnom prave [Coercion and Violence in Criminal Law]. *Ugovnyi protsess*. № 1 [in Russian].
- Annor, F. B., Gilbert, L. K., Davila, E. P., Massetti, G. M., Kress, H., Onotu, D., Ogbanufe, O. (2020). Emotional violence in childhood and health conditions, risk-taking behaviors, and violence perpetration among young adults in Nigeria. *Child Abuse & Neglect*. DOI: 10.1016/j.chiabu.2020.104510.
- Donohue, B., ... , Maier-Paarlberg, T. (2007). Domestic Violence / *Encyclopedia of Stress* ; Editor-in-Chief G. Fink. Academic Press ; 2nd Edition. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/psychological-abuse>.
- Kelly, V. A. (2004). Psychological Abuse of Women: A Review of the Literature. *Sage Journals*. Oct. 1. DOI: 10.1177/1066480704267234.
- Klochenko, L. N. (2019). Psikhicheskoe nasilie: voprosy ugovno-pravovoi reglamentatsii i kvalifikatsii [Mental Violence: Issues of Criminal Law Regulation and Qualification] : dis. ... kand. iurid. nauk. Moskva [in Russian].
- Konventsiia Soveta Evropy o predotvrashchenii i borbe s nasiliem v otnoshenii zhenshchin i domashnim nasiliem [Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence] ot 11.05.2011 g. № 210. URL: <https://rm.coe.int/16806b0687> [in Russian].
- Kroz, M. V., Ratinova, N. A., Onishchenko, O. R. (2008). *Kriminalnoe psikhologicheskoe vozdeistvie* [Criminal Psychological Influence]. Moskva [in Russian].
- Kusov, G. V. (2011). Sudebnaia lingvisticheskaia ehkspertiza «oskorbleniia»: razvitie sovremennoi teorii i praktiki [Forensic Linguistic Analysis of «Insult»: Development of Modern Theory And Practice]. *Rossiiskii sudia*. № 9 [in Russian].
- Mikhieieva, O. I., Mikhieieva, M. L. (2019). Problema sudovoi psykhologichnoi ekspertyzy poterypilykh vid domashnoho nasylstva u suchasnomu naukovomu psykhologichnomu dyskursi [Issue

- of Forensic Psychology Examination of Victims of Domestic Violence in Current Scientific Psychological Space]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/knife.1.2019.036 [in Ukrainian].
- Opređenje poniatia i ehlementy seksualnogo nasiliia [Concept Definition and Elements of Sexual Violence] / Otpor seksualnomu nasiliu [Elektronnyi resurs]. URL: https://sexueller-gewalt-begegnen.de/fileadmin/fachbeirat/downloads/13137_Missbrauch-Broschu__re_Inhalt_RU2013_web.pdf [in Russian].
- Orlov, A. B. (2000). Psikhologicheskoe nasilie v seme — opredelenie, aspekty, osnovnye napravleniia okazaniia psikhologicheskoi pomoshchi [Psychological Violence in Family: Definition, Aspects, Main Directions of Providing Psychological Assistance]. *Psikholog v detskom sadu*. № 2—3 [in Russian].
- Parsons, A. M., Heyman, R. E., Mitnick, D. M., Slep, A. M. S. (2020). Intimate partner violence and child maltreatment: Definitions, prevalence, research, and theory through a cross-cultural lens / *Cross-Cultural Family Research and Practice*; In W. K. Halford & F. van de Vijver (Eds.). Ibid, 2020. Pp. 249—285. DOI: 10.1016/B978-0-12-815493-9.00008-9.
- Platonova, Ia. M., Rudneva, M. V., Tarasenko, Ia. M., Kiseleva, M. V., Kuchukova, Ia. Iu., Garskova, G. G., Tulupeva, T. V. (2004). *Nasilie v seme: osobennosti psikhologicheskoi rehabilitatsii* [Domestic Violence: Specifics of Psychological Rehabilitation] : ucheb. posob. ; pod red. N. M. Platonovoi i Iu. P. Platonova. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Rizvi, S. F. I., Najam, N. (2014). Parental Psychological Abuse toward children and Mental Health Problems in adolescence. *Pakistan Journal of Medical Sciety*. Mar-Apr; 30 (2): 256—260. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3998989>.
- Rodríguez, M. A., Benton, D. (2004). Elder Abuse / *Encyclopedia of Applied Psychology* ; Editor-in-Chiff C. D. Spielberger. Ibid. Pp. 693—701. DOI: 10.1016/B0-12-657410-3/00828-X.
- Saakian, A., Kurdova, A., Safarian, A., Svadzian, A., Manukian, A. (2013). *Professionalnaia rabota s detmi, podvergshimisia nasiliu: rukovodstvo po perepodgotovke spetsialistov* [Working with Abused Children: Guide to Retraining Professionals]. Erevan [in Russian].
- Savkina, T. V., Kharina, T. H. (2019). Obstavyny, shcho pidliahaiut vstanovlenniu z metoiu pryznachennia sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy emotsiinykh staniv [Circumstances to be Established in Order to Appoint Forensic Psychology Analysis of Emotional States]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19 [in Ukrainian].
- Serdiuk, L. V. (1981). *Psikhicheskoe nasilie kak predmet ugovovno-pravovoi otsenki sledovatelem* : ucheb. posob. Volgograd [in Russian].
- Sidorova, I. V. (2017). Oskorblenie kak raznovidnost psikhicheskogo nasiliia [Insult as a Type of Mental Abuse]. *Psikhopedagogika v pravookhranitelnykh organakh*. № 1 (68) [in Russian].
- Shulga, T. I. (2005). *Rabota s neblagopoluchnoi semei* [Working with a Dysfunctional Family] : ucheb. posob. Moskva [in Russian].
- Tolkovy slovar armianskogo iazyka [Explanatory Dictionary of the Armenian Language] [Elektronnyi resurs]. URL: <https://bararanonline.com> [in Russian].
- Tracy, N. (2012). Emotional-Psychological Abuse Articles. *HealthyPlace*. July 24. URL: <https://www.healthyplace.com/abuse/emotional-psychological-abuse/emotional-psychological-abuse-articles>.
- Vidy uslug, predostavliaemye v Respublike Armeniia zhenshchinam, stavshim zhertvami domashnego nasiliia [Types of Services Provided in the Republic of Armenia to Women Victims of Domestic Violence] (2013): spravoch. izd. Erevan [in Russian].
- Volkov, E. N. (2002). Kriterii, priznaki, opredeleniia i klassifikatsii vrediashego psikhologicheskogo vozdeistviia: psikhologicheskoe travmirovaniie, psikhologicheskoe agresii i psikhologicheskoe nasilie [Criteria, Signs, Definitions and Classifications of Harmful Psychological Impact: Psychological Trauma, Psychological Aggression and Psychological Abuse]. *Zhurnal prakticheskogo psikhologa*. № 6 [in Russian].
- Yehorova, T. M., Yehorov, V. V. (2019). Dyskusiini pytannia shchodo obiekta ta predmeta sudovoi psykholohichnoi ekspertyzy [Discussion Issues regarding the Object and Subject of Forensic Psychology Analysis]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv [in Ukrainian].
- Zhmakova, A. S. (2019). O neobkhdimosti opredeleniia poniatia psikhologicheskogo vozdeistviia v Respublike Belarus [On the Need to Define Concept of Psychological Impact in the Republic of Belarus]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vip. 19 [in Russian].

Застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин

Хосе Мануель Колодрас *^a, Катерина Силенок **^b

* Національна поліція Іспанії, координатор проекту «ДІЯ — ЄС», м. Мадрид, Іспанія, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6225-9534>, e-mail: colodras@gmail.com

** Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9355-5010>, e-mail: theoreticlab@hniise.gov.ua

^a Методологія, концепція.

^b Формальний аналіз, написання оригінального рукопису.

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.06 УДК 343.98

Надійшло 11.08.2021 / Рецензовано 26.08.2021 / Прийнято до друку 07.09.2021 /

Доступно онлайн 10.12.2021

Розглянуто деякі питання застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин. Проаналізовано наукову літературу й нормативно-правові акти, присвячені питанням застосування спеціальних знань, дослідженню наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Наведено статистичні дані рівня наркозлочинності в Україні, оприлюднені Офісом Генерального прокурора України. Збільшення кількості наркозлочинів зумовило зростання вимог до застосування спеціальних знань, що, зі свого боку, потребує загального законодавчого розв'язання низки проблемних питань. Мета статті — визначити методологічні й організаційно-правові проблеми, які виникають у процесі застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів.

Звернено увагу на діяльність проекту «ДІЯ — ЄС: Заходи ЄС з питань протидії наркотикам та організований злочинності. Інтенсивне співробітництво та нарощування потенціалу для боротьби з організованою злочинністю у сфері наркоторгівлі вздовж героїнового маршруту». Для реалізації цього проекту сформовано Українську Робочу Групу з дослідження психоактивних речовин (далі — УРГ ДПАР), однією з головних цілей якої є вдосконалення якості судово-експертних послуг в Україні. Поміж основних форм роботи УРГ ДПАР — проведення

міжлабораторних вправ (далі — МВ). Результати участі у МВ свідчать про ефективність роботи лабораторії або про потенційні проблеми, які в ній виникли. Для проведення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів фахівцям необхідні порівняльні (стандартні) зразки, отримання яких відповідними експертними установами вельми ускладнено через значну кількість різноманітних чинників.

Ключові слова: спеціальні знання; експерт; експертиза; дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; злочини; незаконний обіг наркотичних речовин; ДІА — ЄС.

Постановка наукової проблеми

Одним із пріоритетних напрямів і завдань застосування спеціальних знань є їх використання для розслідування злочинів та правопорушень. Сучасні технології в будь-якій сфері суспільного життя невідмінно розвиваються. Як зазначає В. М. Шевчук, сьогодні в Україні для ефективного вирішення завдань, що постають перед криміналістикою, здійснюється активна інноваційна діяльність, успішно розробляються, запроваджуються й застосовуються новітні інформаційні технології, різноманітні інтелектуальні системи, нанотехнології (зокрема, створюються та впроваджуються у практику інноваційні криміналістичні продукти, використання яких спрямовано передусім на оптимізацію правозастосовної діяльності)¹. Спеціальні знання, якими фахівці послуговуються під час розслідування злочинів, зокрема пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, обов'язково

мають містити новітні технології, відповідати реаліям і вимогам часу.

Незаконний обіг наркотичних речовин в Україні є актуальною проблемою, яка потребує першочергового вирішення. Застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, є важливим джерелом доказової інформації для встановлення ступеня вини підозрюваних осіб.

Так, за статистичними даними Офісу Генерального прокурора України, які у своєму дослідженні наводить О. В. Лащук, органами й підрозділами Національної поліції України лише 2019 року зареєстровано 28,0 тисяч кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (ст. 305—320 Кримінального кодексу України,² далі — *КК України*). Із незаконного обігу вилучено 4,7 т наркотичних засобів і психотропних речовин (серед яких: 127 кг героїну, 9,8 кг кокаїну та 20,3 кг амфетамінів),

-
- 1 Шевчук В. М. Інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності: проблеми формування концепції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2021. Вип. 23. С. 7—23. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.01 (дата звернення: 01.09.2021).
 - 2 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

ліквідовано 103 підпільні нарколабораторії та 506 наркопритонів. Зважаючи на високий рівень споживання наркотичних засобів і психотропних речовин, суб'єкти наркозлочинів поширюють мережу збуту наркотичних засобів і психотропних речовин, залучаючи до споживання нових жертв. 2019 року викрито й направлено до суду 6,1 тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 307 КК України). За названий період підрозділи протидії наркозлочинності в усій державі викрили понад 300 кримінальних правопорушень зі збуту наркотичних засобів і психотропних речовин із використанням інтернет-мережі³.

Станом на серпень 2021 року зареєстровано 22 тисячі кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, викрито й направлено до суду 11 тисяч кримінальних проваджень⁴.

У процесі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, для найбільш повного збирання доказів і вивчення всіх фактичних даних уповноважені органи й особи залучають спеціалістів та експертів, які добре обізнані в галузі спеціальних знань щодо всебічного дослідження вилучених наркотичних речовин.

І. Р. Шинкаренко звертає увагу на Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, у якій зазначено, що чинниками ускладнення ситуації у сфері незаконного обігу цих речовин є: збільшення обсягів нелегального виробництва наркотиків і їх контрабанди; об'єднання наркобізнесу, корупції, тероризму й інших форм організованої злочинності. Окрім того, автор наголошує, що результативність правоохоронної діяльності у цій сфері має підвищитися насамперед завдяки формуванню системи наукового забезпечення, спрямованої на виявлення ознак злочинної діяльності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, і завдяки формуванню ефективного оперативно-розшукового, криміналістичного й експертного забезпечення досудового та судового розслідування⁵.

Як убачаємо із зазначеного вище, існує потреба в ефективних методах боротьби зі злочинами у сфері незаконного обігу наркотичних речовин. Застосування спеціальних знань є складовою механізмом, методики розслідування злочинів і правопорушень. Важливим аспектом під час розслідування такого виду правопорушень є відповідність наявних теоретичних напрацювань і стратегій практичним потребам та вимогам сьогодення.

3 Лашук О. В. Типові слідчі ситуації під час збуту наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням інтернет-мережі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка* : наук. журн. 2020. Вип. 3 (91). С. 276–278. DOI: 10.33766/2524-0323.90.267-278 (дата звернення: 01.09.2021) ; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистична інформація. 2019 рік // Офіс Генерального прокурора : сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 01.09.2021).

4 Те саме. 2021 рік // Там само. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 01.09.2021).

5 Шинкаренко І. Р. Проблеми наукового забезпечення державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : наук. журн. 2018. Спецвип. № 1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». С. 190–198.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблемам використання спеціальних знань у судочинстві в різний час присвятили свої праці такі видатні радянські й українські науковці, як: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, О. О. Ейсман, Г. Г. Зуйков, В. Я. Колдін, Ю. Г. Корухов, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. Ю. Шепітько та багато інших⁶.

Дослідники країн близького та далекого зарубіжжя вже не перше десятиріччя здійснюють активні наукові розвідки в галузі організації протидії наркозлочинності та забезпечення контролю над наркоманією. В Україні останніми роками правові, організа-

ційні й кримінологічні основи попередження та протидії злочинності взагалі й наркозлочинності зокрема розробляли: Л. М. Анісімов, А. Ю. Бабій, О. М. Бандурка, С. А. Буткевич, А. А. Венедіктов, В. В. Голіна, І. М. Гриненко, О. М. Джужа, В. О. Коновалова, О. М. Литвак, А. А. Музика, О. В. Одерій, В. М. Смитієнко, О. М. Шевчук, Ю. М. Юбко та ін.⁷

Іноземні науковці приділяють увагу регіональним особливостям незаконного обігу наркотичних речовин, зважаючи на специфіку законодавства власних країн: Т. Nefau, S. Karolak, L. Castillo, V. Boireau, J.-D. Berset, A. Solgadi, T. Gunnar, A. Arponen, A. Al-Matrouk, M. Al-Hasan, H. Naqi та ін.⁸

Першоджерелом методик та алгоритмів дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є методики й алгоритми хімії та

- 6 Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Энциклопедия судебной экспертизы. Москва, 1999. 552 с. ; Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособ. Волгоград, 1979. 183 с. ; Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва, 1967. 152 с. ; Клименко Н. І. Інтеграційна функція експертології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 6. С. 117–124 ; Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Там само*. 2019. Вип. 20. С. 110–120. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.08 (дата звернення: 01.09.2021).
- 7 Голіна В. В. Теоретико-прикладні засади стратегії скорочення злочинності: сучасний досвід і перспективи. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 150. С. 141–149 ; Музика А. А. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. 2016. Вип. 2 (7). С. 297–303. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/9584> (дата звернення: 01.09.2021) ; Шинкаренко І. Р. Зазнач. твір.
- 8 Nefau T., Karolak S., Castillo L., Boireau V., Levi Y. Presence of illicit drugs and metabolites in influents and effluents of 25 sewage water treatment plants and map of drug consumption in France. *Science of the Total Environment*. 2013. Vol. 461–462. Pp. 712–722. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2013.05.038 (дата звернення: 01.09.2021) ; Souchier M., Benali-Raclot D., Benanou D., Boireau V., Gomez E., Casellas C., Chiron S. Screening triclocarban and its transformation products in river sediment using liquid chromatography and high resolution mass spectrometry. *Ibid*. 2015. Vol. 502. Pp. 199–205. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2014.08.108 (дата звернення: 01.09.2021) ; Ort C., van Nuijs A. L. N., Berset J.-D., Bijlsma L. etc. Spatial differences and temporal changes in illicit drug use in Europe quantified by wastewater analysis. *Addiction*. 2014. Vol. 109. Is. 8. Pp. 1338–1352. DOI: 10.1111/add.12570 (дата звернення: 01.09.2021) ; Al-Matrouk A., Al-Hasan M., Naqi H., Al-Abkal N., Mohammed H., Haider M., Al-Shammeri D., Bojbarah H. Snapshot of narcotic drugs and psychoactive substances in Kuwait: analysis of illicit drugs use in Kuwait from 2015 to 2018. *BMC Public Health*. 2021. Vol. 21. Article number: 671. DOI: 10.1186/s12889-021-10705-z (дата звернення: 01.09.2021).

біології, тому певні технічні, технологічні й методичні рекомендації, застосовувані в цих науках, стануть у пригоді для проведення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Мета статті

Визначити методологічні й організаційно-правові проблеми, що виникають у процесі застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин.

Викладення основного матеріалу дослідження

Під спеціальними знаннями у криміналістиці розуміють наукові, технічні та практичні знання, здобуті в результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціалізацією особою, яку залучено як спеціаліста або експерта з метою надання допомоги слідчому чи суду під час з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, або надання висновку з питань, для вирішення яких потрібно послуговуватися цими знаннями⁹.

До основних форм застосування спеціальних знань належить залучення: експерта — для надання висновку з питань, що виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери його знань (ст. 69 Кримінального проце-

суального кодексу України; далі — *КПК України*), і спеціаліста — для консультування під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК України)¹⁰.

Важливою ознакою спеціальних знань у кримінально-процесуальному значенні є мета їх використання. Їх застосовують для доказування, що відбувається в обумовленому законом порядку, а також із непроцесуальною метою під час проведення оперативно-розшукових заходів. Метою застосування спеціальних знань також є сприяння збиранню доказової й орієнтувальної інформації для розслідування злочину та запобігання йому, а також для розроблення тактичних і технічних засобів і методів збирання такої інформації. Послуговуватися спеціальними знаннями мають право не тільки обізнані особи (експерти, спеціалісти), а й особи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, і слідчі (хоча результати подібного застосування спеціальних знань матимуть різне процесуальне значення)¹¹.

Передусім необхідно визначитися із поняттям «спеціальні знання». Науковці зазвичай пропонують авторські визначення спеціальних знань, якими послуговуються у кримінальному судочинстві. І. В. Пиріг і Г. С. Бідняк, проаналізувавши позиції науковців, що певною мірою розкривають суть, мету та напрями використання спеціальних знань, сформулювали основні критерії

9 Ольховенко С. І. Сучасний стан судової експертизи та можливості її використання у розслідуванні злочинів. *Криміналістичний вісник* : зб. наук. пр. 2015. № 1 (23). С. 86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2015_1_14 (дата звернення: 01.09.2021).

10 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

11 Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро, 2019. С. 14.

для визначення поняття «спеціальні знання». Даючи визначення поняттю «спеціальні знання», слід зважати на те, що: 1) спеціальні знання є неюридичними (за винятком означеного вище), тобто це знання, які не є професійними для слідчого, працівників оперативних підрозділів, прокурора, судді; 2) спеціальні знання повинні базуватися на досягненнях науки, однак не бути загальновідомими; 3) спеціальні знання можна здобути у процесі або теоретичного опанування певної інформації, або періодичних практичних занять окремим видом роботи; 4) метою використання спеціальних знань є сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства¹².

Тобто, як зазначають І. В. Пиріг і Г. С. Бідняк, **спеціальні знання** — це сукупність теоретичних знань та практичних умінь і навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті фахової підготовки або професійного досвіду роботи, якими послуговуються з метою розслідування й попередження злочинів.

Однією з найважливіших форм застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві є судова експертиза, завдяки якій слідчий і суд отримують нову інформацію, що має доказове значення для кримінального провадження

й не може бути здобута за допомогою інших процесуальних засобів.

Закон України «Про судову експертизу» (ст. 1)¹³ визначає судову експертизу як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

У нашій країні залучення експерта та проведення судової експертизи у кримінальному провадженні регламентовано Законом України «Про судову експертизу»¹⁴, КПК України¹⁵, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *Інструкція*)¹⁶, а також іншими нормативно-правовими актами держави. Згідно з чинним законодавством України експертизу проводить експерт, який має спеціальні знання, для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження¹⁷.

За ч. 1 ст. 242 КПК України експертизу здійснює експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні

12 Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Зазнач. твір.

13 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgiibin/laws/main.cgi?nreg=4038-12> (дата звернення: 01.09.2021).

14 Там само.

15 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

16 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

17 Калиновська О. І. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним збутом наркотичних засобів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknusv_2018_2_18 (дата звернення: 01.09.2021).

знання¹⁸. Експертиза як один із засобів збирання доказів сприяє всебічному, повному й об'єктивному дослідженню обставин, що мають значення для кримінального провадження, прийняття законних та обґрунтованих судових рішень¹⁹.

Відповідно до ч. 1 і 2 ст. 69 КПК України:

«1. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

2. Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого»²⁰.

У ч. 3–7 цієї самої статті окреслено права й обов'язки експерта²¹.

Зі збільшенням кількості злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних речовин доволі актуальним є дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які сьогодні проводять із застосуванням високоефективної аналітичної техніки (що пов'язано з надходженням на дослідження напівсинтетичних (героїн,

кокаїн) і синтетичних (ЛСД, амфетамін) наркотиків)²².

Для виявлення незаконного обігу наркотичних засобів необхідно здійснювати аналіз за джерелами й каналами їх надходження:

- лікарські наркотичні засоби, які застосовують у вітчизняній медицині (омнопон, промедол, кодеїн, кодтерпін, ноксирон тощо та їх похідні);
- наркотичні засоби, які надходять до України контрабандним шляхом (кокаїн, героїн тощо);
- синтетичні наркотичні засоби, які виробляють у підпільних нарколабораторіях із використанням хімічних реагентів і спеціального обладнання, а також наркотичні засоби, виготовлені в кустарний спосіб із деяких наркотичних препаратів;
- рослини, що містять наркотики, або частини таких рослин і речовин, із яких виробляють наркотики в кустарний спосіб (коноплі, марихуана (канабіс), гашиш (анаша), екстракт канабісу (гашишна олія), опійний мак, опій (опій-сирець), макова соломка (кокнар), настоянка макової соломки тощо)²³.

Незаконний обіг наркотичних засобів схематично розглядають як сукупність декількох технологічно взаємозалежних стадій. О. І. Калиновська, аналізуючи

18 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

19 Ольховенко С. І. Зазнач. твір. С. 87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2015_1_14 (дата звернення: 01.09.2021).

20 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

21 Там само; Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. С. 17.

22 Ольховенко С. І. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2015_1_14 (дата звернення: 01.09.2021).

23 Грень Р. Виявлення ознак злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. № 5 (21). С. 152–153.

думки науковців щодо ланцюгів незаконного наркообігу, зазначає, що деякі дослідники поділяють незаконний обіг наркотичних засобів на такі етапи: культивування — виробництво — торгівля з метою отримання прибутку. Наприклад, В. А. Тимошенко, В. Б. Івасенко, М. С. Хруппа виокремлюють такі стадії: виробництво — транспортування (доправлення) — збут наркотичних засобів²⁴.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, призначення експертизи є обов'язковою та найбільш інформативною формою застосування спеціальних знань.

Судову експертизу призначають і проводять з метою встановити належність досліджуваних об'єктів і матеріалів до певної групи наркотиків — згідно з Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, складеним відповідно до вітчизняного законодавства й міжнародних зобов'язань України та затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України²⁵ (далі — *Постанова КМУ*), — що має значення для розслідування кримінального правопорушення. Як зазначають, наприклад,

О. А. Рівчаченко, О. І. Калиновська та М. С. Хруппа, експертизи слід проводити на первинному етапі, оскільки деякі наркотичні засоби синтетичного походження мають властивості видозмінюватися, якщо їх зберігати не в належних умовах²⁶.

Для допомоги в розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним збутом наркотичних засобів, науковці пропонують доволі значний перелік різних видів експертиз, які доцільно призначати в кожному конкретному випадку.

Проте, напрямів і вичерпного переліку таких експертиз у сучасній криміналістиці остаточно ще не сформовано. Так, О. І. Калиновська наводить пропозиції науковців щодо проведення певних видів (підвидів) експертиз під час розслідування злочинів із незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Н. А. Запорощенко — судово-хімічну, судово-наркологічну, судово-психіатричну, психолого-психіатричну (у деяких випадках — криміналістичні: трасологічну, дактилоскопічну, почеркознавчу)²⁷; М. В. Салтевський — криміналістичну, судово-медичну, хімічну, судово-фармакологічну, агротехнічну,

24 Калиновська О. І. Зазнач. твір. С. 187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknus_2018_2_18 (дата звернення: 01.09.2021); Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам : монографія. Київ, 2006. 440 с.; Хруппа М. С., Вінс О. Кримінологічне поняття наркобізнесу. *Право України*. 1993. № 4. С. 25—27.

25 Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затв. Постановою КМУ від 06.05.2000 р. № 770 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

26 Калиновська О. І. Зазнач. твір. С. 189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknus_2018_2_18 (дата звернення: 01.09.2021); Рівчаченко О. А. Розслідування незаконних дій з обладнанням для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 261 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1438> (дата звернення: 01.09.2021); Хруппа М. С., Никифорчук Д. Й., Семенюк В. А. та ін. Діяльність підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків з виявлення та ліквідації підпільних нарколабораторій : посібник / за заг. ред. М. С. Хруппи. Київ, 2004. 192 с.

27 Запорощенко Н. А. Розслідування організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. С. 178—183.

психіатричну²⁸; О. А. Рівчаченко — криміналістичну (матеріалів, речовин і виробів); дактилоскопічну; криміналістичну почеркознавчу; медичну судово-імунологічну; трасологічну; комп'ютерної техніки і програмних продуктів; матеріалів і засобів звукозапису; стосовно особи — судово-наркологічну й судово-психіатричну²⁹ та ін.³⁰

Безумовно, першочерговою експертизою залишається експертиза матеріалів, речовин і виробів, а конкретніше — наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (дослідження рослин (їх частин) із метою встановити належність до об'єктів, що містять наркотичні речовини, є компетенцією біологічної експертизи).

Наркотичні засоби — група фармакологічно активних речовин рослинного і синтетичного походження, здатних вибірково впливати на центральну нервову систему, що призводить до повної втрати свідомості, утрати всіх видів відчуттів і розслаблення скелетної мускулатури (наркоз) або до особливого психологічного та фізіологічного стану організму, за якого відсутність звичної отрути (наркотику) завдає неприємних

відчуттів, а це, зі свого боку, потребує періодичного вживання цієї отрути (наркотику). Таку реакцію зумовлено тим, що наркотики швидко долучаються до системи обміну речовин і стають життєво необхідними. До того ж їх не дарма називають отрутою, оскільки вони фізично ослаблюють організм і, зрештою, неминуче спричиняють смерть. Наркотики формують залежність як психічного характеру (за їх відсутності наркоман відчуває емоційний дискомфорт), так і фізичного (виникають больові відчуття — через розлад функцій деяких систем аж до фатального кінця)³¹.

Наркотичний ефект характерний для багатьох речовин, зокрема для таких поширених, як нікотин і спирт (алкоголь). Найбільш фармакологічно активні з-поміж цих речовин у Єдиній конвенції про наркотичні засоби (ООН, 1961)³² названо наркотичними. Свого часу Україна ратифікувала поправки до згаданої Єдиної конвенції, ураховані відповідно до протоколу 1972 р., Конвенцію про психотропні засоби (1971)³³, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988)³⁴. Зловживання

28 Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник. У 2 ч. Ч. 1. Харків, 2000—2001. С. 372.

29 Рівчаченко О. А. Зазнач. твір. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1438> (дата звернення: 01.09.2021).

30 Калиновська О. І. Зазнач. твір. С. 190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2018_2_18 (дата звернення: 01.09.2021).

31 Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Давидова О. О. Криміналістичні дослідження наркотичних засобів : метод. рек. Київ, 2010. С. 23.

32 Единая конвенция о наркотических средствах 1961 года с поправками, внесенными в нее в соответствии с Протоколом 1972 года о поправках к Единой конвенции о наркотических средствах 1961 года : принята 30.03.1961 г. (Нью-Йорк) ; вступ. в силу для Украины 13.12.1964 г. (с изм. и доп.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_177#Text (дата звернення: 01.09.2021).

33 Конвенция о психотропных веществах : принята 21.02.1971 г. (Вена) ; ратифицир. 27.10.1978 г. ; вступ. в силу для Украины 18.02.1979 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_176#Text (дата звернення: 01.09.2021).

34 Конвенция Организации Объединенных Наций по борьбе против незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : ратифік. Постановою ВР України від 25.04.1991 р.

наркотиками, незважаючи на активний розвиток міжнародного співробітництва у боротьбі з наркоманією, набуває катастрофічних масштабів практично в усьому світі.

Предметом криміналістичної експертизи наркотичних засобів є з'ясування (за допомогою спеціальних знань) фактів та обставин події злочину, для чого фахівець має виконати такі завдання:

- виявити сліди наркотичних засобів на різних об'єктах-носіях (крім органів та тканин тіла людей і тварин), а також продуктів життєдіяльності живих організмів, які є об'єктами судово-медичної (токсикологічної) експертизи;
- визначити належність речовин до наркотичних із зазначенням їх назви;
- встановити спільну групову належність однорідних наркотичних засобів за ознаками сировини, технологією їх переробки, умовами зберігання тощо;
- з'ясувати спільне джерело походження наркотичних засобів за місцем і способом їх виготовлення;
- ототожити конкретні маси наркотичних засобів за відокремленими від них частинами;
- визначити спосіб, технології та характеристики виготовлення наркотичних засобів³⁵.

В Інструкції запропоновано орієнтовний перелік питань, які ставлять експертові та які він має вирішити:

«Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів? Якщо є, то яких саме?»

Чи є даний засіб наркотичним засобом, психотропною речовиною, їх аналогом або прекурсором і яким (якою) саме?»

Чи мають дані наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори спільну родову (групову) належність?»

*Чи мають дані наркотичні засоби, психотропні речовини спільне джерело походження за якісним та відносним кількісним складом?»*³⁶.

Незаконний обіг наркотиків як об'єктивна реальність здійснюється на різних рівнях: міжнародному, національному, регіональному та ін. У зв'язку із цим і загальносоціальні, і спеціально-кримінологічні заходи протидії наркозлочинності здійснюються на різних рівнях: у масштабах усієї країни, диференційовано в межах регіону чи району, а також із урахуванням специфіки різних вікових і професійних груп населення й на індивідуальному рівні.

Боротьба зі злочинами у сфері незаконного обігу наркотичних речовин є одним із першочергових завдань для України та світової спільноти загалом. Одним із механізмів впливу міжнародного рівня є EU—АСТ (далі — «ДІЯ — ЄС»), спрямований на створення потенціалу для розширення регіонального й міжрегіонального співробітництва правоохоронних органів і координування боротьби з організованою злочинністю й незаконним обігом героїну, а також на підтримку розроблення ефективної політики

№ 1000-XII ; набула чин. для України 27.11.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (дата звернення: 01.09.2021).

35 Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Давидова О. О. Знач. твір. С. 24.

36 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

протидії наркотикам і заходів зі скорочення попиту на наркотики³⁷.

В Україні у межах EU—АСТ реалізується проєкт «ДІА — ЄС: Заходи ЄС з питань протидії наркотикам та організованій злочинності. Інтенсивне співробітництво та нарощування потенціалу для боротьби з організованою злочинністю у сфері наркоторгівлі вздовж героїнового маршруту»³⁸. УРГ ДПАР сформовано під протекцією згаданого проєкту. Однією з її провідних цілей є вдосконалення якості судово-експертних послуг в Україні³⁹.

Багато судово-експертних лабораторій в Україні діють ізольовано одна від одної, не маючи постійного доступу до єдиної порівняльної бази даних, адже без цього існує ризик, що фахівці таких лабораторій можуть припуститися помилки і/або результати їхніх досліджень та аналогічних іноземних лабораторій різнитимуться.

Однією з форм роботи УРГ ДПАР є проведення МВ. Результати участі у МВ свідчать або про ефективність роботи лабораторії, або про потенційні проблеми, які в ній виникли.

Участь у МВ є анонімною, дослідження слід проводити за звичайною методикою, яку лабораторія застосовує для кожного виду зразка, тому такі зразки не можна використовувати з будь-якою іншою метою, крім цієї вправи. Відтак, позитивні результати МВ є найкращим важелем для переконання зацікавлених сторін у компетентності лабораторії.

Інші потенційні переваги, які можуть бути доступні установам — учасникам УРГ ДПАР: навчання персоналу, збільшення довіри до його роботи та роботи керівництва з боку зовнішніх користувачів послуг лабораторії, надання лабораторіям додаткових можливостей управління ризиками, а також задоволення вимог регуляторних органів і органів з акредитації. Тому участь членів УРГ ДПАР та інших постачальників судово-експертних послуг в Україні у МВ є важливим кроком для розвитку цього сектора⁴⁰.

Для проведення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів фахівцям необхідні порівняльні (стандартні) зразки, отримання яких відповідними експертними установами вельми ускладнено через значну кількість різноманітних чинників.

На 4-му засіданні УРГ ДПАР запропоновано положення нормативного акта щодо обміну стандартними зразками, що містять контрольовані речовини, між державними лабораторіями, які проводять їх експертизу. Експерти ухвалили, що акт стосуватиметься наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів та переліку речовин, зазначених у цьому нормативному акті. Під час засідання запропоновано призначити орган (наприклад, координатора системи обміну зразками), який міг би приймати замовлення від інших державних установ про їх участь у процесі обміну

37 What is EU-ACT? // EU Action Against Drugs and Organised Crime : website. URL: <https://eu-act.info/en/page/what-is-eu-act> (дата звернення: 01.09.2021).

38 Проєкт «ДІА — ЄС: Заходи ЄС з питань протидії наркотикам та організованій злочинності. Інтенсивне співробітництво та нарощування потенціалу для боротьби з організованою злочинністю у сфері наркоторгівлі вздовж героїнового маршруту» // Державна судова адміністрація України : сайт. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pokazniki-diyalnosti/234/lkjhg> (дата звернення: 01.09.2021).

39 Посібник з проведення міжлабораторних вправ в рамках Української Робочої Групи з дослідження психоактивних речовин : внутріш. док. EU-ACT. 75 с.

40 Там само.

зразками. Експерти погодилися, що цей нормативний акт охоплюватиме два типи референтних матеріалів: перший — стандарти, імпортовані з-за меж території України, і другий — «внутрішні» стандарти, підготовлені, зокрема, в українських державних лабораторіях. Також враховано, що ввезення наркотичних засобів урегульовано іншим нормативним актом, розробленим Міністерством охорони здоров'я. Учасники вирішили переглянути нормативно-правовий акт, пов'язаний із роботою зі зразками в судово-експертних лабораторіях: із їх вилученням і добором для подальшого транспортування до лабораторій. Учасники засідання наголосили, що до кожного еталонного зразка слід обов'язково додати сертифікат із зазначенням не лише показника конкретної характеристики (наприклад, концентрації), а також із інформацією про невизначеність і підтвердження метрологічної відстежуваності, оскільки цю інформацію вимагають аудитори систем якості. Проект нормативного акта стосується різних аспектів діяльності, включно зі зберіганням, транспортуванням, придбанням, наданням і ввезенням стандартних зразків. Тому питання узгодженості протоколів, які застосовують у різних видах лабораторій, обговорювали, маючи на меті пошук процедур, які можна було б застосувати в кожній установі, що бере участь у такого роду процесах ⁴¹.

Експерти наголосили, що виготовлення стандартного зразка має відповідати стандарту ISO 17034 щодо загальних вимог до кваліфікації виробників еталонних матеріалів. Також обговорили кваліфікації осіб, уповноважених на оброблення стандартних зразків, вимоги до обладнання, необхідного для їх зберігання, а також умови захисту навколишнього середовища. Наостанок розглянули питання реєстрації стандартних зразків у лабораторіях та застосування процедури у разі виявлення недоліків ⁴².

Для спрощення процедури отримання, обміну порівняльними зразками між судово-експертними установами у межах роботи УРГ ДПАР підготовлено проект постанови, що затверджує порядок обміну стандартними зразками. Нова постанова дала б змогу всім судово-криміналістичним лабораторіям (незалежно від підпорядкованості та статусу) вільно обмінюватися стандартними зразками (первинними та вторинними) контрольованих речовин для проведення кваліфікаційного тесту, МВ та з іншою метою ⁴³.

Проект «ДІА — ЄС» надіслав до Міністерства юстиції України (далі — *Мін'юст України*) пропозицію внести зміни до законодавства, зважаючи на висновки УРГ ДПАР. Відповідь Мін'юсту містить, зокрема, таке: «З огляду на частину другу статті 9 Закону [України] «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» ⁴⁴.— Прим. авт.]

41 Напрацювання (результати) 4-го засідання Української Робочої Групи з дослідження психоактивних речовин (Ukrainian Drugs Research Working Group (UDRWG)). 12–14.11.2019 р. Львів. 13 с.

42 Там само.

43 Напрацювання (результати) 5-го засідання Української Робочої Групи з дослідження психоактивних речовин (Ukrainian Drugs Research Working Group (UDRWG)). 01–02.10.2020 р. Київ. 8 с.

44 Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

законодавчих підстав для розробки та прийняття Кабінетом Міністрів України проекту Порядку в інших випадках в частині реалізації положень статей 19, 20 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»⁴⁵ та статті 20 Закону України «Про судову експертизу»⁴⁶, крім наукових та навчальних цілей, немає, оскільки Закон не встановлює та не наділяє Кабінет Міністрів України повноваженнями щодо прийняття відповідних порядків стосовно інших випадків та цілей обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Враховуючи викладене, врегулюванню питання обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів мають передувати зміни до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», якими будуть охоплені інші випадки проведення діяльності з обігу вказаних речовин, зокрема, у сфері судово-експертної діяльності, та закріплено повноваження Кабінету Міністрів України на прийняття відповідного порядку.

Водночас, до прийняття відповідних законодавчих змін, Міністерство юстиції висловлює готовність долучитися до роботи щодо внесення змін до Порядку придбання, перевезення, зберігання і використання прекурсорів у наукових та навчальних цілях, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 р. № 529⁴⁷, для вдосконалення його положень з метою забезпечення доступу до зразків наркотиків та досягнення українськими лабораторіями тех-

нічної компетентності в проведенні їх досліджень»⁴⁸.

Зважаючи на викладене, УРГ ДПАР погодилася вважати зміни до законодавства однією з цілей нової Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року.

Висновки

Ураховуючи викладене вище, можна дійти висновку, що застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, є невід'ємною складовою процесу збирання доказів. У науковій літературі наведено переліки експертиз, які відповідні органи й особи можуть призначати під час розслідування злочинів, наприклад: криміналістичну (матеріалів, речовин і виробів); біологічну; трасологічну; комп'ютерної техніки та програмних продуктів; матеріалів і засобів звукозапису; дактилоскопічну; почеркознавчу; судово-психіатричну; судово-наркологічну та ін. Експертизи призначають на первинному етапі розслідування — зважаючи на специфіку деяких наркотичних засобів і ризик зміни їх хімічних властивостей унаслідок неналежних умов зберігання чи транспортування.

Існує нагальна потреба у розробленні ефективного механізму, який дасть змогу всім лабораторіям (незалежно від підпорядкованості та статусу) обмінюватися стандартними зразками (первинними та вторинними) контрольованих

45 Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

46 Про судову експертизу ... URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=4038-12> (дата звернення: 01.09.2021).

47 Про затвердження Порядку придбання, перевезення, зберігання і використання прекурсорів у наукових та навчальних цілях : Постанова КМУ від 19.06.2019 р. № 529. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/529-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

48 Напрацювання (результати) 5-го засідання ...

речовин для проведення кваліфікаційного тесту, МВ і для реалізації інших цілей судово-криміналістичних лабораторій. Станом на сьогодні триває науково-дослідна й законопроектна робота для розроблення такого нормативного-правового акта.

**Применение специальных знаний
в ходе расследования преступлений,
связанных с незаконным оборотом
наркотических веществ**

**Хосе Мануэль Колодрас,
Екатерина Силенок**

Рассмотрены отдельные вопросы применения специальных знаний в ходе расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических веществ. Проанализирована научная литература, нормативно-правовые акты, посвященные вопросам применения специальных знаний при исследовании наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. Приведены статистические данные Офиса Генерального прокурора Украины, свидетельствующие о значительном росте уровня наркопреступности в Украине. Увеличением количества наркопреступлений обусловлено возрастание потребности в применении специальных знаний при их расследовании. В процессе применения специальных знаний возникает ряд проблемных вопросов, требующих законодательного решения. Целью статьи является определение методологических и организационных проблем, возникающих в процессе применения специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических веществ.

Обращено внимание на проект «Действие — ЕС: Мероприятия ЕС по вопросам противодействия наркотикам и организованной преступности. Интенсивное сотрудничество и наращивание потенциала для борьбы с организованной преступностью в сфере наркоторговли вдоль героинового маршрута». Под эгидой указанного проекта была сформирована Украинская Рабочая Группа по исследованию психоактивных веществ, одной из главных целей работы которой является совершен-

ствование качества судебно-экспертных услуг в Украине, а одной из основных форм работы — проведение межлабораторных упражнений. Результаты участия в межлабораторных упражнениях предоставляют возможность подтвердить эффективность работы конкретной лаборатории либо свидетельствуют о существующих в такой лаборатории проблемах. Для проведения экспертизы наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров необходим доступ к сравнительным (стандартным) образцам, свободное получение которых (или обмен ими между учреждениями) осложнено многими факторами.

Ключевые слова: специальные знания; эксперт; экспертиза; исследование наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров; преступления; незаконный оборот наркотических веществ; Действие — ЕС.

**Application of Special Knowledge in the
Investigation of Crimes Related to Illicit Drug
Trafficking**

Jose Manuel Colodras, Kateryna Sylenok

Some issues of application of special knowledge in the course of investigation of crimes related to illegal drug trafficking are considered. Analyzed the scientific literature, regulatory legal acts devoted to the use of special knowledge in the study of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors. The statistical data of the Office of the Prosecutor General of Ukraine are presented, indicating a significant increase in the level of drug-related crime in Ukraine. The increase in the number of drug-related crimes entails an increase in the need for the use of special knowledge in their investigation. In the process of applying special knowledge, a number of problematic issues arise that require legislative solutions. The purpose of the article is to identify theoretical and organizational problems arising in the process of applying special knowledge in the investigation of crimes related to drug trafficking.

Attention was drawn to the project “Action — EU: EU Action on Drugs and Organized Crime. Intensive cooperation and capacity building to combat organized drug trafficking along the heroin route.” Under the auspices of this project, the Ukrainian Working Group for the Study of Psychoactive Substances was formed, one of the main goals of which is to improve the quality of

forensic services in Ukraine, and one of the main forms of work is to conduct interlaboratory exercises. The results of participation in an interlaboratory exercise provide an opportunity to either confirm the performance of a particular laboratory, or indicate problems in such a laboratory. For the examination of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, access to comparative (standard) samples is required, the free receipt of which (or their exchange between institutions) is complicated by many factors.

Keywords: special knowledge; expert; expertise; research of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors; crimes; illicit drug trafficking; Action — EU.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Al-Matrouk, A., Al-Hasan, M., Naqi, H., Al-Abkal, N., Mohammed, H., Haider, M., Al-Shammeri, D., Bojbarah, H. (2021). Snapshot of narcotic drugs and psychoactive substances in Kuwait: analysis of illicit drugs use in Kuwait from 2015 to 2018. *BMC Public Health*. Vol. 21. Article number: 671. DOI: 10.1186/s12889-021-10705-z.
- Averianova, T. V., Belkin, R. S., Korukhov, Iu. G., Rossinskaia, E. R. (1999). *Entsiklopediia sudebnoi ekspertizy* [Forensic Science Encyclopedia]. Moscow [in Russian].
- Eisman, A. A. (1967). *Zakliuchenie eksperta (struktura i nauchnoe obosnovanie)* [Forensic Expert Conclusion (Structure and Scientific Substantiation)]. Moscow [in Russian].
- Holina, V. V. (2020). Teoretyko-prykladni zasady stratehii skorochennia zlochynnosti: suchasnyi dosvid i perspektyvy [Theoretical and applied principles of crime reduction strategy: modern experience and prospects]. *Problemy zakonnosti* : zb. nauk. pr. Vyp. 150 [in Ukrainian].
- Hren, R. (2016). Vyivlennia oznak zlochyniv u sferi obihu narkotychnykh zasobiv [Detection of Crime Signs in the Field of Drug Trafficking]. *Natsionalnyi iuridicheskii zhurnal: teoriia i praktika*. № 5 (21) [in Ukrainian].
- Kalynovska, O. I. (2018). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz nezakonnym zbutom narkotychnykh zasobiv [Specific Expertise Use while Investigation of Crimes related to Illicit Drug Trafficking]. *Naukovi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2 (107). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2018_2_18 [in Ukrainian].
- Khruppa, M. S., Nykyforchuk, D. Y., Semeniuk, V. A. ta in. (2004). *Diialnist pidrozdiliv po borotbi z nezakonnym obihom narkotyktiv z vyivlennia ta likvidatsii pidpilnykh narkolaboratorii* [Criminological concept of drug trafficking] : posibnyk / za zah. red. M. S. Khruppy. Kyiv [in Ukrainian].
- Khruppa, M. S., Vins, O. (1993). Kryminolohichne poniattia narkobiznesu [Forensic concept of drug trafficking]. *Pravo Ukrainy*. № 4 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2006). Intehratsiina funktsiia ekspertolohii [Integration Function of Expertology]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertizy i kryminalistyky* : zb. nauk. pr. Vyp. 6. [in Ukrainian].
- Kofanov, A. V., Kobylianskyi, O. L., Davydova, O. O. (2010). *Kryminalistychni doslidzhennia narkotychnykh zasobiv* [Forensic Narcotic Drug Research] : metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
- Lashchuk, O. V. (2020). Typovi slidchi sytuatsii pid chas zbutu narkotychnykh zasobiv ta psykhotroynykh rehovyn iz vykorystanniam internet-merezhi [Typical Investigative Situations during Sale of Narcotic Drugs and Psychotropic Substances using the Internet]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka* : nauk. zhurn. Vyp. 3 (91). DOI: 10.33766/2524-0323.90.267-278 [in Ukrainian].
- Muzyka, A. A. (2016). Zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotroynykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv [Crimes in the Field of Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, their Analogues or Precursors]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho*

- prava Ukrainy* : elektron. nauk. vyd. Vyp. 2 (7). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/9584> [in Ukrainian].
- Napratsiuvannya (rezultaty) 4-ho zasidannia Ukrainiskoi Robochoi Hrupy z doslidzhennia psykhoaktyvnykh rehovyn (Ukrainian Drugs Research Working Group (UDRWG)) [Best practices of the 4th meeting of the Drugs Research Working Group on the research on psychoactive substances (Ukrainian Drugs Research Working Group (UDRWG))]. 12–14.11.2019 r. Lviv [in Ukrainian].
- Napratsiuvannya (rezultaty) 5-ho zasidannia Ukrainiskoi Robochoi Hrupy z doslidzhennia psykhoaktyvnykh rehovyn (Ukrainian Drugs Research Working Group (UDRWG)) [Best practices of the 4th meeting of the Drugs Research Working Group on the research on psychoactive substances (Ukrainian Drugs Research Working Group (UDRWG))]. 01–02.10.2020 r. Kyiv [in Ukrainian].
- Nefau, T., Karolak, S., Castillo, L., Boireau, V., Levi, Y. (2013). Presence of illicit drugs and metabolites in influents and effluents of 25 sewage water treatment plants and map of drug consumption in France. *Science of the Total Environment*. Vol. 461—462. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2013.05.038.
- Olkhovenko, S. I. (2015). Suchasnyi stan sudovoi ekspertyzy ta mozhyvosti yii vykorystannia u rozsliduvanni zlochyniv [Current State of Forensic Science and Possibility of its Use while Crime Investigation]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (23). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvs_2015_1_14 [in Ukrainian].
- Ort, C., van Nuijs, A. L. N., Berset, J.-D., Bijlsma, L. etc. (2014). Spatial differences and temporal changes in illicit drug use in Europe quantified by wastewater analysis. *Addiction*. Vol. 109. Is. 8. DOI: 10.1111/add.12570.
- Posibnyk z provedennia mizhlaboratornykh vprav v ramakh Ukrainiskoi Robochoi Hrupy z doslidzhennia psykhoaktyvnykh rehovyn [Guidance for Conducting Interlaboratory Collaborative Exercises for the Study of Psychoactive Substances] : vnutrish. dok. EU-ACT. [in Ukrainian].
- Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On Registered Criminal Offenses and Results of their Pre-trial Investigation]. Statystychna informatsiia. 2019 rik // Ofis Heneralnoho prokurora: sait. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> [in Ukrainian].
- Proekt «DIIa — YeS: Zakhody YeS z pytan protydivi narkotykam ta orhanizovanii zlochynnosti. Intensyvne spivrobotnytstvo ta naroshchuvannia potentsialu dlia borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu u sferi narkotorhivli vzdovzh heroinovoho marshrutu» [Project The EU Action against Drugs and Organized Crime. An intensive cooperation and capacity building to combat organized crime in drug trafficking along the heroin route] // Derzhavna sudova administratsiia Ukrainy: sait. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pokazniki-diyalnosti/234/lkjhgj> [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V., Bidniak, H. S. (2019). *Vykorystannia spetsialnykh znan na dosudovomu rozsliduvanni* [Specific Expertise Use while Pre-trial Investigation] : navch. posib. Dnipro [in Ukrainian].
- Rivchachenko, O. A. (2016). *Rozsliduvannia nezakonnykh dii z obladnanniam dlia vyhotovlennia narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn ta yikh analogiv* [Investigation of Illegal Actions with Equipment for Manufacture of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and their Analogues] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1438> [in Ukrainian].
- Saltevsykyi, M. V. (2000-2001). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. U 2 ch. Ch. 1. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2021). Innovatsiini zasady kryminalistychnoho zabezpechennia pravozastosovnoi diialnosti: problemy formuvannia kontseptsii [Innovative Principles of Forensic Science Support for Law Enforcement Activity: Issues of Concept Formation]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 23. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.01 [in Ukrainian].
- Shynkarenko, I. R. (2018). Problemy naukovooho zabezpechennia derzhavnoi polityky u sferi protydivi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv [Issues of Scientific Support of State Policy in the Field of Combating Illicit Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Spetsvyp. № 1 (91) «Protydiia narkozlochynnosti v Ukraini ta u sviti: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia» [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2019). Do pytannia pro vvedennia u kryminalne protsesualne zakonodavstvo poniattia «vysnovok spetsialista» [On the Issue of Introduction of the Concept of Specialist's Conclusion into Criminal Procedural Legislation]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 20. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.08 [in Ukrainian].
- Souchier, M., Benali-Raclot, D., Benanou, D., Boireau, V., Gomez, E., Casellas, C., Chiron, S. (2015). Screening triclocarban and its transformation products in river sediment using liquid chromatography and high resolution mass spectrometry. *Science of the Total Environment*. Vol. 502. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2014.08.108.
- Tymoshenko, V. A. (2006). *Narkobiznes: natsionalna ta mizhnarodna protydiia novym vykykam*

- [Illegal Drug Trade : National and International Response to New Challenges] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Vinberg, A. I., Malakhovskaia, N. T. (1979). *Sudebnaia ekspertologiia (obshcheteoreticheskie i metodologicheskie problemy sudebnykh ekspertiz)* [Forensic Expertology (General Theoretical and Methodological Issues of Forensic Examinations)] : ucheb. posob. Volgograd [in Russian].
- What is EU-ACT? // EU Action Against Drugs and Organised Crime : website. URL: <https://eu-act.info/en/page/what-is-eu-act>.
- Zaporoshchenko, N. A. (2011). *Rozsliduvannia orhanizatsii abo utrymannia mist dlia nezakonnoho vzhyvannia, vyrobnytstva chy vyhotovlennia narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn abo yikh analohiv* [Investigation of Management or Maintenance of Places for Illegal use, Production or Manufacture of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances or their Analogues] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Колодрас, Х. М., Силенок, К. (2021). Застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 92–108. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.06.

Проблеми ідентифікації особи за ознаками зовнішності під час розслідування кримінальних правопорушень

Влада Гусева *

* Д-р юрид. наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>, e-mail: odin@univd.edu.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.07 УДК 343.98

Надійшло 07.07.2021 / Рецензовано 29.09.2021 / Прийнято до друку 04.10.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Ідентифікацію особи (як одне з основних тактичних завдань розслідування) здійснюють за різними підставами (зокрема, за ознаками зовнішності). Правоохоронні органи застосовують як процесуальні (пред'явлення особи для впізнання та портретну експертизу), так і непроцесуальні способи такої ідентифікації.

Мета статті — визначити типові проблеми, що виникають під час здійснення ідентифікації особи за ознаками зовнішності, і розробити рекомендації щодо їх усунення та запобігання їм.

Використано комплекс загальнонаукових методів, а саме: системний підхід визначає застосування цих методів і дає змогу вивчити порушені проблеми; діалектичний метод — установити цілі дослідження в динаміці та взаємозв'язку, з'ясувати суб'єктивні й об'єктивні проблеми ідентифікації особи; логічний метод і метод узагальнення — сформулювати рекомендації щодо усунення типових помилок слідчої та експертної практики.

Установлено, що пред'явлення особи для впізнання належить до тих слідчих (розшукових) дій, результати яких за доказовим значенням неможливо здобути в інший спосіб. Основні проблемні питання, які виникають у разі пред'явлення особи для впізнання, класифіковано у дві групи: суб'єктивні (які можна вирішити шляхом підвищення професійної компетентності сторони обвинувачення) й об'єктивні (яких складно позбутися, хоча іноді вони унеможливають проведення такої слідчої (розшукової) дії).

Наголошено, що низька якість порівняльних зразків унеможлиблює вирішення ідентифікаційних завдань під час проведення портретної експертизи. Доведено, що основним завданням сторони обвинувачення є надання порівняльних матеріалів високої якості, із дотриманням певних вимог, а за потреби — залучення судових експертів відповідного фаху.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, ідентифікація особи, ознаки зовнішності, пред'явлення для впізнання, портретна експертиза.

Постановка наукової проблеми

Розслідування кожного кримінального правопорушення передбачає встановлення особи, яка його вчинила, збирання доказів, що підтверджують вину зазначеної особи, а також з'ясування інших обставин. Установлення особи злочинця можливе завдяки вирішенню низки ідентифікаційних завдань.

Ідентифікацію особи здійснюють за різними ознаками. На жаль, цей процес не позбавлений певних проблем. Так, О. Ізотов наголошує на фактах фальсифікації та зазначає, що здебільшого це зумовлено відсутністю чи недостатністю фінансування, проте цей аргумент непереконливий з огляду на шкоду (як матеріальну, так і моральну), якої може завдати неправильна ідентифікація особи в кримінальному провадженні або нерозпізнаний фальшивий доказ і яка перевищить можливі видатки на розроблення методів протидії фальсифікації¹.

Окрема група — проблеми, пов'язані із браком і низькою якістю техні-

ко-криміналістичного забезпечення. Зокрема, Т. Г. Чашницька зауважує, що для ідентифікації особи за матеріалами відеозапису необхідні подальші науково-дослідні роботи з розроблення методичного забезпечення та підвищення ефективності програмно-технічного забезпечення, оскільки наявні не здатні цілком задовольнити потреби правоохоронних органів². Крім цього, на процес ідентифікації особи за ознаками зовнішності впливають також інші чинники, зокрема пандемія COVID-19 (санітарно-епідеміологічні заходи — носіння масок, рукавичок тощо)³, популяризація косметологічних процедур та ін. Також ускладнюють процес ідентифікації чинники, обумовлені діяльністю сторони обвинувачення, захисту. Зазначене актуалізує потребу в нагальному дослідженні проблематики ідентифікації осіб за ознаками зовнішності з метою вирішення низки дискусійних питань, що виникають, а також розроблення нових методів ідентифікації з метою забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування.

- 1 Ізотов О. Ідентифікація особи при проведенні досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 108.
- 2 Чашницька Т. Г. Можливості ідентифікації особи за матеріалами відеозапису. *Актуальні питання криміналістики* : зб. мат-лів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19.12.2019). Київ, 2019. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16061> (дата звернення: 20.06.2021).
- 3 Protasevich A. A., Foygel E. I. On the scope of criminalistic habitoscopy in the implementation of measures against modern cyber Crime. *Russian Journal of Criminology*. 2020. Vol. 14. No. 3. Pp. 471—480. DOI: 10.17150/2500-4255.2020.14(3).471-480 (дата звернення: 25.06.2021).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематика криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень наразі є однією з найактуальніших у юридичній літературі. Науковці досліджують компоненти криміналістичного забезпечення й особливості його реалізації у питаннях протидії злочинності⁴.

Пильну увагу приділено дослідженню категорій загальної теорії судової експертизи і загальних завдань практичної судово-експертної діяльності⁵. Науковці також зосереджують свої зусилля на криміналістичній габітоскопії⁶.

З огляду на те що доволі довго найбільш апробованою вважали ідентифікацію особи за ознаками зовніш-

ності, яку здійснювали під час пред'явлення для впізнання, новаційною для свого часу стала праця І. В. Жолновича, у якій автор дослідив теоретичні проблеми й питання практики криміналістичного опису особи за зовнішністю⁷, окремі положення якої актуальні й до сьогодні. Поміж останніх ґрунтовних досліджень тактики ідентифікації особи за уявним образом під час пред'явлення для впізнання варто згадати працю Б. В. Безкоровайного⁸.

Наразі у питаннях ідентифікації особи доволі актуальним напрямом є дослідження проблематики ідентифікації особи за особливостями ходи, здійснювані як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями⁹. Ідентифікація особи за особливостями ходи — це нова біометрична модальність для автоматичного візуального спостереження й моніторингу,

- 4 Юхно О. О. Криміналістичне забезпечення діяльності установ судових експертиз та органів досудового розслідування і дізнання у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2021. Вип. 23. С. 61—74. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.04 (дата звернення: 25.06.2021).
- 5 Полянський А. О., Юодкайте-Гранскієне Г. Щодо класифікації завдань загальної теорії судової експертизи і практичної судово-експертної діяльності (оглядова стаття). *Там само*. 2020. Вип. 22. С. 179—192. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.13 (дата звернення: 25.06.2021).
- 6 Див., наприклад: Гулкевич З. Т. Про поняття і проблемні аспекти габітоскопії — криміналістичного вчення про дослідження зовнішності людини. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 1. С. 140—153 ; Манько Є. С. Історія розвитку, поняття та теоретичні основи ідентифікації особи за ознаками зовнішності. *Криміналістичний вісник* : зб. наук. пр. 2017. № 1 (27). С. 148—153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kvis_2017_1_25 (дата звернення: 25.06.2021) ; Шепітько В. Ю., Борисенко І. В., Когут С. О., Могильников О. М. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності : наук.-практ. посіб. Харків, 2003. 112 с. та ін.
- 7 Жолнович І. В. Теоретичні проблеми та питання практики криміналістичного опису особи за зовнішністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
- 8 Безкоровайний Б. В. Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 210 с.
- 9 Див., наприклад: Хахановський В. Г., Чашницька Т. Г. Ідентифікація особи за ходою, зафіксованою в матеріалах відеозапису. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. 2020. Т. 33. № 1. С. 72—80. DOI: 10.37025/1992-4437/2020-33-1-72 (дата звернення: 25.06.2021) ; Khan M. H., Farid M. Sh., Grzegorzec M. Vision-based approaches towards person identification using gait. *Computer Science Review*. 2021. Vol. 42. DOI: 10.1016/j.cosrev.2021.100432 (дата звернення: 25.06.2021) ; Khedher M. Ibn, El-Yacoubi M. A., Dorizzi B. Fusion of appearance and motion-based sparse representations for multi-shot person re-identification. *Neurocomputing*. 2017. Vol. 248. Pp. 94—104. DOI: 10.1016/j.neucom.2016.11.073 (дата звернення: 25.06.2021) та ін.

оскільки моделі ходьби дуже корелюють з особистістю суб'єкта. Кількість наукових досліджень із ідентифікації осіб за ходою різко зросла останніми двома десятиліттями завдяки тому, що ці методики не вимагають активної співпраці з користувачами і їх можна проводити без участі цих користувачів. Крім того, ходу доволі складно імітувати, а ідентифікацію можна здійснити шляхом аналізу відеозаписів із низькою роздільною здатністю та за допомогою простих приладів¹⁰. Водночас маємо наголосити, що сьогодні в Україні таких методик проведення судових експертиз не зареєстровано, а тому результати цих досліджень не можна використовувати як процесуальні джерела доказів, що актуалізує потребу в дослідженні інших способів ідентифікації людини.

Вагомий внесок у досліджувану нами проблематику здійснюють науковці, розробляючи й удосконалюючи методи ідентифікації осіб, які перебувають у місцях масового скупчення людей (у натовпі) за матеріалами відеозаписів. Цю проблему успішно розв'язують шляхом використання сучасного програмного забезпечення, що дає змогу ідентифікувати людей як окремих осіб (виокремлюючи їх із груп або навіть рухомого натовпу).

Цікаво, що в деяких країнах, наприклад в Італії, візуальну ідентифікацію людини, яка з'являється в зоні фіксування різних камер, тобто за матеріала-

ми відеозаписів, визначають як повторну ідентифікацію особи. За таких умов науковці не тільки досліджують сам відеозапис, а й використовують інформацію, повідомлену іншими особами, які також потрапили в зону дії камер і перебували у безпосередній близькості до особи, яку слід ідентифікувати, адже це може забезпечити відповідний візуальний контекст для підвищення ефективності повторної ідентифікації осіб у групі¹¹.

Зважаючи на те що отримані відеозаписи, за якими слід ідентифікувати особу, можуть мати низьку якість, для ефективного поліпшення розпізнавання облич за матеріалами відеозаписів учені досліджують різні технології вдосконалення цього процесу. Наприклад, представники Гуанчжоуського університету пропонують синтезувати зображення обличчя на основі 3D-моделювання обличчя та його розмивання. У запропонованому алгоритмі спочатку для побудови 3D-моделі обличчя вони використали фронтальне обличчя у 2D з високою роздільною здатністю, потім із 3D-моделі синтезували декілька віртуальних облич із різними положеннями і, зрештою, деякі деградовані зображення обличчя побудували з оригіналу й віртуальних граней за допомогою процесу розмивання¹². Дещо схожі методики використовують знову ж таки для ідентифікації особи за особливостями ходи¹³.

- 10 Khan M. H., Farid M. Sh., Grzegorzek M. *Ibid.* DOI: 10.1016/j.cosrev.2021.100432 (дата звернення: 25.06.2021).
- 11 Lisanti G., Martinel N., Micheloni C., Del Bimbo A., Foresti G. L. From person to group re-identification via unsupervised transfer of sparse features. *Image and Vision Computing*. 2019. Vol. 83—84. Pp. 29—38. DOI: 10.1016/j.imavis.2019.02.009 (дата звернення: 25.06.2021).
- 12 Hu X., Peng Sh., Wang L., Yang Zh., Li Zh. Surveillance video face recognition with single sample per person based on 3D modeling and blurring. *Neurocomputing*. 2017. Vol. 235. Pp. 46—58. DOI: 10.1016/j.neucom.2016.12.059 (дата звернення: 25.06.2021).
- 13 Huynh-The Th., Hua C.-H., Tu N. A., Kim D.-S. Learning 3D spatiotemporal gait feature by Convolutional Network for person identification. *Ibid.* 2020. Vol. 397. Pp. 192—202. DOI: 10.1016/j.neucom.2020.02.048 (дата звернення: 25.06.2021).

Розробки згаданих науковців та окремі положення їх досліджень підтверджують, що ідентифікація особи за ознаками зовнішності була та залишається актуальною. Водночас ми пропонуємо зосередити свої зусилля на тих проблемних питаннях, що виникають під час ідентифікації особи у процесі пред'явлення для впізнання та під час призначення й проведення портретних експертиз, адже саме ці форми ідентифікації особи за ознаками зовнішності залишаються найпоширенішими у слідчій практиці України.

Мета статті

Визначити типові проблеми, що виникають під час здійснення ідентифікації особи за ознаками зовнішності, і розробити рекомендації щодо їх усунення та запобігання їм.

Викладення основного матеріалу дослідження

Ідентифікація особи можлива завдяки певній фізичній індивідуальності кожної людини. Деякі ознаки особи є унікальними: наприклад, папілярні візерунки пальців рук, ДНК-молекули, райдужна оболонка очей тощо. Ознаки зовнішності також певною мірою є неповторними, у зв'язку із чим ідентифікацію особи за ознаками зовнішності успішно впроваджено у процес розслідування.

Наразі науковці проводять дослідження, спрямовані на спрощення процедури ідентифікації особи за ознаками зовнішності й отримання точніших результатів. Це зумовлено тим, що іноді результати ідентифіка-

ції особи за ознаками зовнішності, яка може відбуватися як під час проведення слідчої (розшукової) дії, так і під час проведення судової експертизи, є єдиним джерелом прямих доказів вини особи в учиненні кримінального правопорушення.

Процес ідентифікації — це поширене вміння, яке доволі довго залишалося непоміченим у психології та когнітивній нейронауці. Нейронауковці, досліджуючи процес ідентифікації особи, яка запам'яталася з попередньої зустрічі, зазначають, що ідентифікація іншої особи обумовлена активаційними відмінностями в медіальній префронтальній корі, лівій нижній лобовій корі, лівій і правій нижніх тім'яних частках, прекунеусі (внутрішній частині тім'яної кори), бічних потиличних кірках і таламусі¹⁴.

Водночас процеси в корі головного мозку, що забезпечують можливість ідентифікації нами інших осіб, відбуваються завдяки сприйняттю нами певних властивостей зовнішності інших осіб. Ними вчені вважають: індивідуальність, відносну стійкість і рефлексорність. Індивідуальність зовнішності людини — це її неповторність, відмінність від зовнішності решти осіб, зумовлена складністю зовнішнього вигляду людини, величезною кількістю ознак її зовнішності і їх варіантів. Відносна стійкість зовнішнього вигляду значною мірою пояснюється тим, що анатомічні ознаки зовнішності зазнають змін лише через значні проміжки часу, унаслідок захворювань або медичного втручання (наприклад, пластичних операцій). Рефлексорність означає можливість точного відображення ознак зовнішності на різноманітних

14 Tholen M. G., Schurz M., Perner J. The role of the IPL in person identification. *Neuropsychologia*. 2019. Vol. 129. Pp. 164—170. DOI: 10.1016/j.neuropsychologia.2019.03.019 (дата звернення: 25.06.2021).

носіях інформації, а саме — матеріальних та ідеальних¹⁵.

Ознаки зовнішності людини класифікують за різними підставами. Наприклад, В. Ю. Шепітько поділяє всі ознаки зовнішності на три групи:

- анатомічні (характеризують зовнішню будову тіла людини: зріст, статуру, форму голови, риси обличчя тощо);
- функційні (рухові, мовні тощо, які людина виявляє зовнішньо, зокрема ознаки поведінки: хода, постава, жестикуляція, міміка, голос, звички тощо);
- прикмети одягу, взуття тощо, які носили постійно, тобто супутні¹⁶.

І. В. Жолнович запропонував поділяти ознаки зовнішності людини за належністю на власні та супутні. Власні ознаки — це такі, що належать цій людині як матеріальному тілу. Вони містять: 1) фізично-демографічні (загальнофізичні й демографічні); 2) анатомічні ознаки; 3) функційні ознаки; 4) особливі прикмети (особливі ознаки). Супутні ознаки доповнюють характеристику зовнішності. До останніх належать: одяг, прикраси, макіяж і подібне¹⁷. Зазначена класифікація доволі докладна і загалом описує сукупність ознак зовнішності, за якими здійснюють ідентифікацію осіб.

Ознаки зовнішності фіксують за допомогою словесного та суб'єктивно-

го портрета. Словесний портрет — це криміналістичний метод опису особи за зовнішністю, який здійснюють за певною системою під час проведення слідчих і процесуальних дій з метою ідентифікації живих осіб і трупів. Суб'єктивним портретом є матеріалізоване зображення зовнішності (або її частини) особи, виготовлене з уявного образу людини, яка її раніше спостерігала¹⁸.

Із метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження відомості, які використовують під час складання словесного та суб'єктивного портретів, можуть зазначати у протоколах. Зокрема, їх можуть занотовувати у протоколі допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, пред'явлення особи для впізнання.

Установлення тотожності особи за ознаками зовнішності здійснюють на підставі положень теорії ідентифікації, беручи за основу відносну незмінність та ідентифікаційну значущість ознак зовнішності, їх класифікацію, використовуючи відповідні методики дослідження й тактичні рекомендації, розроблені криміналістикою¹⁹. Зважаючи на викладене, пропонуємо визначити процесуальні способи ідентифікації особи за ознаками зовнішності та проблеми, що виникають під час їх реалізації.

Чинним кримінальним процесуальним законодавством передбачена можливість ідентифікації особи у про-

15 Доляева Г. Э., Хильченко Е. Д. Идентификация человека по внешним признакам. Габитоскопия. Научно-практический электронный журнал «Аллея Науки». 2016. № 4. С. 640—641. URL: <https://docplayer.com/46812850-Identifikaciya-cheloveka-po-vneshnim-priznakam-gabitoskopiya.html> (дата звернення: 25.06.2021).

16 Шепітько В. Ю. Криміналістика : слов. термін. Київ, 2004. С. 59.

17 Жолнович І. В. Зазнач. твір. С. 9.

18 Там само. С. 9—10.

19 Осипенко І. П., Гарига-Грихно М. М. Ідентифікація особи за ознаками зовнішності. Криміналістичний вісник : зб. наук. пр. 2017. № 1 (27). С. 146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kervis_2017_1_24 (дата звернення: 20.06.2021).

цесі такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення особи для впізнання.

Під час досудового розслідування пред'явлення для впізнання проводять доволі нечасто. Однак складно переоцінити важливість, інформативність і доказове значення цієї слідчої (розшукової) дії. Іноді пред'явлення особи для впізнання є провідною слідчою (розшуковою) дією, на підставі якої вибудовують обвинувачення, цілком викривають особу у вчиненні кримінального правопорушення. Аналогічні за доказовим значенням результати, які дає ця слідча (розшукова) дія, неможливо здобути в інший спосіб²⁰.

Найчастіше пред'являють для впізнання підозрюваного або особу, щодо якої є підстави вважати, що вона причетна до вчинення кримінального правопорушення. Необхідність проведення пред'явлення для впізнання підозрюваної особи виникає у таких випадках: коли вона бере на себе відповідальність за здійснене злочинне діяння, але докази у справі спростовують цей факт; коли підозрюваний видає себе за іншу особу або не має документів, які підтверджують його особу; коли потерпілий або свідок бачили особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, і можуть її впізнати тощо²¹.

Упізнання можна проводити за фотографіями, матеріалами відеозапису, при цьому таке впізнання виключає можливість подальшого пред'явлення особи для впізнання²².

Не поглиблюючись у тактичні й організаційні особливості пред'явлення для впізнання, вважаємо доцільним зазначити, що сутність пред'явлення для впізнання полягає у здійсненні ідентифікації за уявним образом. Структуру цього процесу Б. В. Безкоровайний визначає так: 1) психологічний механізм упізнання; 2) криміналістичний механізм упізнання; 3) природа об'єкта сприйняття; 4) цілісність процесу криміналістичної ідентифікації; 5) особистість суб'єкта впізнання; 6) характер формування мисленнєвого образу; 7) результати впізнання; 8) дії суб'єкта розслідування із процесуального оформлення результатів²³. За підсумками аналізу слідчої та судової практики доходимо висновку, що кожен зі згаданих елементів характеризується низкою складнощів.

До основних проблемних питань, які виникають під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності у процесі пред'явлення особи для впізнання, належать процесуальні помилки осіб, які здійснюють розслідування або яким доручено проведення слідчої (розшукової) дії (їх ми умовно називатимемо суб'єктивними); інша група — об'єктивні, які не залежать від діяльності суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. Суб'єктивними чинниками ми вважаємо такі: 1) непроведення попереднього допиту особи, за участю якої проводитиметься впізнання, із докладним відображенням ознак зовнішності, за

20 Климчук М. П., Саковський А. А., Дударець Р. М., Фурман Я. В. та ін. Пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу та мовлення під час досудового розслідування : метод. рек. Київ, 2019. С. 4.

21 Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. С. 279.

22 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9—10, 11—12, 13. Ст. 88.

23 Безкоровайний Б. В. Зазнач. твір. С. 82—83.

якими вона зможе впізнати особу; 2) наявність попереднього зорового контакту між особою, яка впізнає, та особою, яку вона впізнаватиме, або демонстрування фотографії останньої; 3) добирання статистів, які не відповідають за ознаками зовнішності визначеним у кримінальному процесуальному законодавстві (зокрема, без різких відмінностей у зовнішності), або фотографій, що мають різну форму чи інші особливості, які суттєво впливають на сприйняття зображення; 4) незалучення необхідної кількості статистів або фотографій чи пред'явлення для впізнання відеозапису, на якому зображено менш ніж чотири особи; 5) відсутність понять під час проведення такої слідчої (розшукової) дії чи безперервного відеозапису перебігу цієї дії; 6) відсутність у протоколі підписів усіх учасників слідчої (розшукової) дії.

Об'єктивними проблемами ми вважаємо ті, що не залежать від сторони обвинувачення й зумовлені змінами, яких зазнав об'єкт упізнання, тобто особа, яку впізнають, або чинники, що вплинули на суб'єкта впізнання. Серед них слід виокремити: 1) зміну зовнішності внаслідок хірургічних утручань (пластичні операції); 2) зміну зовнішності через косметологічні процедури (біоревіталізація; мезотерапія; стек гілок ліфтинг; моделювання обличчя особи філерами; ін'єкції ботулотоксину тощо); 3) косметичне оформлення (макіяж); 4) зміна зовнішності внаслідок вікових змін; 5) зміна зовнішності через хвороби або травми (наприклад, поява плям унаслідок псоріазу, неправильно зро-

щені кістки носу після перелому тощо); 6) неможливість упізнання через спливу тривалого проміжку часу та забування ознак об'єкта впізнання; 7) ухилення суб'єкта впізнання від вирішення ідентифікаційних завдань через страх або бажання приховати певні відомі йому факти тощо.

Іще одним процесуальним способом здійснення ідентифікації особи за ознаками зовнішності є портретна експертиза. Її основним завданням є ідентифікація особи (трупа) за фотографією (фотокарткою, негативом) і відеозаписом²⁴. Цей окремий вид ідентифікаційних досліджень полягає у роздільному й порівняльному аналізі зовнішніх прикмет особи, які відобразилися на фотографіях, із застосуванням спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання і розрахунків взаєморозташування рис обличчя²⁵.

Під час розслідування кримінальних правопорушень необхідність проведення портретної експертизи з метою ідентифікації невпізаного трупа виникає у разі відсутності осіб, які могли б упізнати померлого, і живих родичів останнього, тобто через неможливість отримати порівняльні зразки для проведення молекулярно-генетичної експертизи.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що з метою ідентифікації живих осіб на дослідження експертам найчастіше направляють відеозаписи, на яких зафіксовано протиправну діяльність таких осіб. Використання матеріалів відеозапису в пра-

²⁴ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 30.06.2021).

²⁵ Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та І. В. Гори. Київ, 2015. С. 124—125.

воохоронній діяльності обумовлено певними повнотою й ефективністю самого фіксування події (часу, умов, характеру дій) і її учасників²⁶.

На підставі узагальнення експертної практики доходимо висновку, що основними проблемними питаннями, які зумовлюють неможливість проведення портретних експертиз, є такі: 1) низька якість наданих зразків; 2) оптичне деформування порівняльних зразків, обумовлене особливостями відеокамери; 3) специфічний ракурс відеозображення («зверху-донизу»); 4) недостатність освітлення під час фіксування навколишнього середовища²⁷; 5) стан одягу досліджуваної особи та її емоційний стан²⁸; 6) фіксування особи під час активного руху тощо. Аналогічні проблеми, за винятком останньої, виникають і під час проведення портретної експертизи, об'єктом дослідження якої є фотографії.

Слід зауважити, що саме низька якість відеозапису є однією з найрозповсюдженіших причин неможливості отримання категоричного висновку експерта. Із метою вирішення цієї проблематики, тобто з метою покращення якості зображення, як зазначає Т. Г. Чашницька, можливе залучення фахівців із фототехнічних досліджень, які вивчають методи поліпшення якості відеозображень (кадрів відеозапису). Науковиця пояснює це тим, що в подібних дослідженнях використовують

спеціальні програми для покращення якості відео й усунення артефактів (порожніх ділянок зображення). За їх допомогою можна: усунути шуми; збільшити роздільну здатність відеозображення (кількість точок (пікселів) у зображенні за вертикаллю та горизонталлю); усунути дефект «тремтіння» (стабілізувати зображення); поліпшити різкість розмитих ділянок зображення; покращити контраст; коригувати яскравість і насиченість кольорів; обрізати відеофрагменти; повернути зображення; усунути артефакт пікселізації кадрів у разі збільшення роздільної здатності відеозображення²⁹.

Особливу увагу слід приділяти також отриманню порівняльних матеріалів для проведення портретної експертизи за фотографіями, адже від них залежить можливість вирішення судовим експертом ідентифікаційних завдань. Такі зображення виготовляють за правилами впізнавального (сигналітичного) знімання: три погрудні світлин — у правий профіль, анфас (спереду) і з поворотом голови праворуч (напівпрофіль). Для найточнішого відеозображення рис зовнішності голова особи, яку фотографують, під час знімання в анфас і профіль повинна перебувати у вертикальному положенні. Під час знімання в напівпрофіль голова особи повинна бути дещо піднята й повернута праворуч так, щоби чітко проглядалася ліва вушна раковина.

26 Чашницька Т. Г. Проблемні питання ідентифікації особи за матеріалами відеозапису. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : мат-ли III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27.02.2020). Київ ; Маріуполь, 2020. С. 293. URL: <http://rp.dsum.edu.ua/handle/123456789/2964> (дата звернення: 30.06.2021).

27 Там само.

28 Ильин Н. Н. Судебно-портретная идентификация человека по видеоизображениям. Методические основы : монография. Москва, 2017. С. 17.

29 Чашницька Т. Г. Щодо необхідності комплексного дослідження відеозображень судовими експертами. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : мат-ли VIII Міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 441.

Знімання здійснюють із так званої нормальної точки (такого положення фотоапарата, за якого перспективні викривлення об'єкта знімання найменші; під час фотографування голови такою точкою буде розташування апарата на рівні очей особи, яку фотографують). На світлинах у профіль та анфас особа, яку фотографують, повинна бути зображена зі звичайним виразом обличчя, без головного убору й решти предметів одягу, які приховують будь-які предмети; волосся її повинно бути зачесане (у жінок волосся не повинно затуляти вушної раковини). Знімання проводять за освітлення, яке дає змогу якнайповніше виявити рельєф обличчя та його особливості.

Зазвичай застосовують комбіноване освітлення, яке складається з одного доволі інтенсивного джерела світла (вікна, софіту) і екрана з білої тканини або паперу, що відбиває світло. Вирішальним моментом є правильне відображення вушної раковини: на світлинці повинні чітко відобразитися всі її особливості. Під час знімання слід використовувати рівне, доволі світле нейтральне тло. Бажано, щоб порівняльні зразки містили фотографії, близькі до досліджуваної за часом знімання, ракурсом зображення, освітленням³⁰.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що ідентифікація особи за ознаками зовнішності забезпечується завдяки їх індивідуальності, відносній стійкості та рефлекторності. Основними процесуальними способами ідентифікації особи за ознаками зовнішності є пред'явлення особи для впізнання та портретна експертиза.

Пред'явлення особи для впізнання належить до тих слідчих (розшукових) дій, результати яких за доказовим значенням неможливо здобути в інший спосіб. Основні проблемні питання, які виникають під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності у процесі пред'явлення особи для впізнання, можна класифікувати у дві групи: суб'єктивні, зумовлені процесуальними помилками сторони обвинувачення, та об'єктивні, до яких належать зміни, що їх зазнав об'єкт упізнання, і чинники, що вплинули на суб'єкта впізнання.

Об'єктивні причини доволі складно усунути, іноді вони взагалі унеможливають проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Суб'єктивні проблеми можна вирішити шляхом підвищення професійної компетентності сторони обвинувачення.

Портретна експертиза є процесуальним способом ідентифікації особи або трупа за ознаками зовнішності. Значена судова експертиза є унікальною за своїм доказовим значенням, адже завдяки їй можна розв'язати низку ідентифікаційних завдань, вирішити які в інший спосіб неможливо. Особливо вагому роль вона відіграє у кримінальних провадженнях, у яких необхідно ідентифікувати невпізнаний труп, у разі неможливості пред'явлення трупа для впізнання або проведення молекулярно-генетичної експертизи, а також з метою ідентифікації особи, причетної до вчинення кримінального правопорушення, протиправну діяльність якої зафіксовано на відеозаписі або фотографії.

Найтиповішими проблемами, що унеможливають вирішення ідентифікаційних завдань під час проведення портретної експертизи, є низька якість

³⁰ Технологія призначення судових експертиз : практ. порадник ; авт.-уклад.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, О. В. Кокорін. Харків, 2018. С. 68—69.

порівняльних зразків, спричинена як роздільною здатністю камери, так і умовами, за яких було здійснено відеозапис чи фотографування (відстань, ракурс, освітлення тощо). У зв'язку із цим основним завданням сторони обвинувачення є виготовлення порівняльних матеріалів із дотриманням відповідних вимог, якщо йдеться про фотографії. Для підвищення якості відеозапису доцільно застосовувати спеціальне програмне забезпечення, однак залучати до цього слід судових експертів. Якщо якість порівняльних матеріалів підвищити неможливо, має сенс організувати пошук інших зразків.

Потреба в ідентифікації особи за ознаками зовнішності виникає дедалі частіше, що підвищує актуальність досліджуваної проблематики. У контексті досліджуваного питання науковцям слід зосередити свої зусилля на формуванні науково-практичних рекомендацій для правоохоронних органів, розробленні нового й удосконаленні сучасного програмного забезпечення задля забезпечення ефективності здійснення цього процесу.

**Проблеми ідентифікації особи за
ознаками зовнішності
під час розслідування
кримінальних правопорушень**

Влада Гусева

Идентификацию личности (как одно из основных тактических заданий расследования) осуществляют по различным признакам: в частности, по признакам внешности. Правоохранительные органы применяют как процессуальные (предъявление лица для опознания и портретную экспертизу), так и непроцессуальные способы такой идентификации.

Цель статьи — определить типичные проблемы, возникающие при осуществлении идентификации личности по признакам внешности, и разработать рекомендации по их устранению и предупреждению.

Использован комплекс общенаучных методов, а именно: системный подход определяет применение этих методов и позволяет изучать поднятые проблемы; диалектический метод — установить цели исследования в динамике и взаимосвязи, выявить субъективные и объективные проблемы идентификации личности; логический метод и метод обобщения — сформулировать рекомендации по устранению типичных ошибок следственной и экспертной практики.

Установлено, что предъявление лица для опознания относится к тем следственным (розыскным) действиям, результат которых по доказательному значению невозможно получить другим способом. Основные проблемные вопросы, возникающие в случае предъявления лица для опознания, классифицированы в две группы: субъективные (которые можно решить путём повышения профессиональной компетентности стороны обвинения) и объективные (которые сложно устранить, хотя иногда они делают невозможным проведение такого следственного (розыскного) действия).

Подчёркнуто, что низкое качество сравнительных образцов лишает возможности решить идентификационные задачи при проведении портретной экспертизы. Доказано, что основной задачей стороны обвинения является предоставление сравнительных материалов высокого качества, с соблюдением соответствующих требований, а при необходимости — привлечение судебных экспертов соответствующей специальности.

Ключевые слова: уголовное правонарушение; идентификация личности; признаки внешности; предъявление для опознания; портретная экспертиза.

**Problems of human personal identification
by appearance in investigation of criminal
offenses**

Vlada Husieva

Establishing the identity of the criminal is one of the main tactical tasks of the investigation, it is carried out on various grounds: in particular, by appearance features. Law enforcement agencies use both procedural (presentation of a person for identification) and non-procedural ways of identification.

The purpose of the article is to identify typical problems arising in the implementation of a person's identification based on appearance and to develop recommendations for their eradication and elimination.

The complex of general scientific methods was used in the study, in particular, a systematic approach determines the application of these methods and allows you to study the problems voiced. The dialectical method makes it possible to establish the objectives of the study in dynamics and interrelationships, to find out the subjective and objective problems of a person's identification. The logical method and the method of generalization enable to formulate recommendations for eliminating typical errors that occur in investigative and forensic expert practice.

It has been determined that the presentation of a person for identification refers to those investigative (search) actions, the result of which, in terms of evidentiary value, cannot be obtained in another way. Main problematic issues arising while presentation of a person for identification are classified into two groups: subjective (that can be solved by increasing the professional competence of the prosecution) and objective (that are quite difficult to eliminate, though sometimes they generally make it impossible to carry out the specified investigative (search) action).

It was stressed that a typical problem that excludes the possibility of solving identification problems during composite drawing is the low quality of comparative samples. It has been proven that the main task of the prosecution is the production of comparative materials of appropriate quality, in compliance with the relevant requirements, and, if necessary, the involvement of forensic experts of the corresponding specialization.

Keywords: criminal offense; identification of a person; appearance features; presentation for identification; composite drawing.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізу-

ванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Авторка внесла свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bezkorovainyi, B. V. (2018). *Kryminalistychna identyfikatsiia za uiavnym obrazom pid chas prediavlennia dlia vpiznannia* [Forensic identification by a mental image during presentation for identification] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Chashnytska, T. H. (2019). *Mozhlyvosti identyfikatsii osoby za materialamy videozapysu* [Possibilities for a person's identification by video recordings]. *Aktualni pytannia kryminalistyky* : zb. mat-liv Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 19.12.2019). Kyiv. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16061> [in Ukrainian].
- Chashnytska, T. H. (2020). *Problemni pytannia identyfikatsii osoby za materialamy videozapysu* [Problematic issues of a person's identification by video recordings]. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : mat-ly III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27.02.2020). Kyiv ; Mariupol. URL: <http://rp.dsum.edu.ua/handle/123456789/2964> [in Ukrainian].
- Chashnytska, T. H. (2019). *Shchodo neobkhidnosti kompleksnoho doslidzhennia videozobrazhen sudovymy ekspertamy* [Regarding the need for multidisciplinary research on video images by forensic experts]. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti* : mat-ly VIII Mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27.11.2019). Kyiv [in Ukrainian].
- Doliaeva, G. Eh., Khilchenko, E. D. (2016). *Identifikatsiia cheloveka po vneshnim priznakam. Gabitoskopiia* [Identification of a person by external features. Composite drawing]. *Nauchno-prakticheskii ehlektronnyi zhurnal «Alleia Nauki»*. № 4. URL: <https://docplayer.com/46812850-Identifikaciya->

- cheloveka-po-vneshnim-priznakam-gabitoskopiya.html [in Russian].
- Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy (2015) [Forensic examinations in the judicial process of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. ; za zah. red. V. H. Honcharenka ta I. V. Hory. Kyiv [in Ukrainian].
- Hu, X., Peng, Sh., Wang, L., Yang, Zh., Li, Zh. (2017). Surveillance video face recognition with single sample per person based on 3D modeling and blurring. *Neurocomputing*. Vol. 235. DOI: 10.1016/j.neucom.2016.12.059.
- Hulkevych, Z. T. (2018). Pro poniattia i problemni aspekty habitoskopii — kryminalistynoho vchennia pro doslidzhennia zovnishnosti liudyny [On the concepts and problematic aspects of composite drawing: the forensic doctrine on the study of human appearance]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. № 1 [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2021). *Teoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravoohoronomoi diialnosti* [Theoretical bases of a methodology for investigating crimes against public authorities in the field of law enforcement activity] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Huynh-The, Th., Hua, C.-H., Tu, N. A., Kim, D.-S. (2020). Learning 3D spatiotemporal gait feature by Convolutional Network for person identification. *Neurocomputing*. Vol. 397. DOI: 10.1016/j.neucom.2020.02.048.
- Ilin, N. N. (2017). *Sudebno-portretnaia identifikatsiia cheloveka po videoizobrazheniiam. Metodicheskie osnovy* [Forensic composite drawing of a person by video images. Methodological foundations] : monografiia. Moskva [in Russian].
- Izotov, O. (2016). *Identifikatsiia osoby pry provedenni dosudovoho rozsliduvannia* [Identification of a person while pre-trial investigation]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 3 [in Ukrainian].
- Khakhanovskiy, V. H., Chashnytska, T. H. (2020). *Identifikatsiia osoby za khodoiu, zafiksovanoiu v materialakh videozapysu* [A person's identification by gait recorded in video recordings]. *Kryminalistychnyi visnyk*. T. 33. № 1. DOI: 10.37025/1992-4437/2020-33-1-72 [in Ukrainian].
- Khan, M. H., Farid, M. Sh., Grzegorzec, M. (2021). Vision-based approaches towards person identification using gait. *Computer Science Review*. Vol. 42. DOI: 10.1016/j.cosrev.2021.100432.
- Khedher, M. Ibn, El-Yacoubi, M. A., Dorizzi, B. (2017). Fusion of appearance and motion-based sparse representations for multi-shot person re-identification. *Neurocomputing*. Vol. 248. DOI: 10.1016/j.neucom.2016.11.073.
- Klymchuk, M. P., Sakovskiy, A. A., Dudarets, R. M., Furman, Ya. V. ta in. (2019). *Prediavlennia osoby dlia vpiznannia za oznakamy holosu ta movlennia pid chas dosudovoho rozsliduvannia* [Presentation of a person for identification by voice and speech features while pre-trial investigation] : metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
- Lisanti, G., Martinel, N., Micheloni, C., Del Bimbo, A., Foresti, G. L. (2019). From person to group re-identification via unsupervised transfer of sparse features. *Image and Vision Computing*. Vol. 83—84. DOI: 10.1016/j.imavis.2019.02.009.
- Manko, Ye. S. (2017). *Istoriia rozvytku, poniattia ta teoretychni osnovy identyfikatsii osoby za oznakamy zovnishnosti* [History of development, the concept and theoretical bases of a person's identification by appearance]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (27). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2017_1_25 [in Ukrainian].
- Osyenko, I. P., Haryha-Hrykhno, M. M. (2017). *Identifikatsiia osoby za oznakamy zovnishnosti* [A person's identification by appearance features]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (27). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2017_1_24 [in Ukrainian].
- Polianskyi, A. O., Yuodkaite-Hranskienie, H. (2020). *Shchodo klasyfikatsii zavdan zahalnoi teorii sudovoi ekspertyzy i praktychnoi sudovoe-kspertnoi diialnosti (ohliadova stattia)* [Regarding relation between classification of forensic science general theory tasks and practical forensic activity (Review Article)]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.13 [in Ukrainian].
- Protasevich, A. A., Foygel, E. I. (2020). On the scope of criminalistic habitoscopy in the implementation of measures against modern cyber Crime. *Russian Journal of Criminology*. Vol. 14. No. 3. DOI: 10.17150/2500-4255.2020.14(3).471-480.
- Shepitko, V. Yu. (2004). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : slov. termin. Kyiv [in Ukrainian].

- Shepitko, V. Yu., Borysenko, I. V., Kohut, S. O., Mohylnikov, O. M. (2003). *Identyfikatsiia liudyny za oznakamy zovnishnosti* [A person's identification by appearance features] : nauk.-prakt. posib. Kharkiv [in Ukrainian].
- Tekhnolohiia pryznachennia sudovykh ekspertyz* [The technology of forensic examination appointment] (2018) : prakt. poradnyk ; avt.-uklad.: S. I. Perlin, S. O. Shevtsov, O. V. Kokorin. Kharkiv [in Ukrainian].
- Tholen, M. G., Schurz, M., Perner, J. (2019). The role of the IPL in person identification. *Neuropsychologia*. Vol. 129. DOI: 10.1016/j.neuropsychologia.2019.03.019.
- Yukhno, O. O. (2021). Kryminalistychne zabezpechennia diialnosti ustanov sudovykh ekspertyz ta orhaniv dosudovoho rozsliduvannia i diznannia u protydii zlochynnosti [Forensic support of the activities of forensic science institutions and pre-trial investigation and inquiry bodies in counteraction to crime.]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 23. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.04 [in Ukrainian].
- Zholnovych, I. V. (2007). *Teoretychni problemy ta pytannia praktyky kryminalistychnoho opysu osoby za zovnishnistiu* [Theoretical problems and issues of composite drawing practice by a person's appearance] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Гусева, В. (2021). Проблеми ідентифікації особи за ознаками зовнішності під час розслідування кримінальних правопорушень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 109—122. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.07.

Деякі аспекти експертного дослідження текстів малого обсягу

Сергій Науменко *^a, Світлана Брюхань **^b, Ольга Катарага ***^c

* Канд. юрид. наук, Сумське відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2167-4149>, e-mail: svhnidse@meta.ua

** Сумське відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6966-2921>

*** Національний центр судових експертиз при Міністерстві юстиції Республіки Молдова, м. Кишинів, Молдова, e-mail: olga.cataraga@justice.gov.md

^a Методологія, концепція.

^b Формальний аналіз, написання оригінального рукопису.

^c Адміністрування проекту, нагляд.

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.08 УДК 343.98

Надійшло 23.08.2021 / Рецензовано 28.08.2021 / Прийнято до друку 04.10.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Останнім часом на допомогу експертам-почеркознавцям у всьому світі прийшли програмні продукти, дія яких ґрунтується на: автоматичному вимірюванні відрізків між точками, позначеними в порівнюваних підписах; реєструванні часу виконання окремих фрагментів і порівнянні здобутих даних зі зразками; вимірюванні структурно-геометричних характеристик об'єктів, дослідженні розподілу густини барвника з метою оцінити натискання й темп; принципі блокування почерку.

Метою статті є узагальнити й теоретично обґрунтувати експертне дослідження текстів малого обсягу, виокремити ключові аспекти проведення цього дослідження на основі аналізу експертної практики для оптимізації експертного дослідження.

Наведено визначення рукописного тексту малого обсягу та стислого запису, їхні види і характеристики розмежування. Зазначено складові, що зумовлюють брак інформації про почерк у досліджуваних рукописах. Розглянуто класифікацію малообсягових рукописів і проаналізовано причини, що ускладнюють дослідження цих об'єктів. Акцентовано увагу на тому, що належність малообсягових рукописів до малоінформативних почеркових об'єктів не означає взаємозалежності й однозначності цих понять. Наведено чинники, що визначають міру інформативності об'єктів. Виокремлено особливості методики дослідження текстів малого обсягу й викладено основні аспекти експертного дослідження стислих текстів і рукописних записів.

Запропоновано ефективний підхід до вирішення ідентифікаційних завдань експертизи малообсягових об'єктів. Наведено приклади застосування як традиційних, так і нетрадиційних методів для оптимізації експертного дослідження стислих почеркових об'єктів з урахуванням конкретної експертної ситуації.

Ключові слова: тексти малого обсягу; інформативність; особливості методики дослідження; традиційні та нетрадиційні методи; експертна практика.

Постановка наукової проблеми

Судову почеркознавчу експертизу призначають під час розслідування практично всіх категорій злочинів (зазвичай — у справах, пов'язаних із розслідуванням різного роду шахрайств), часто потреба в ній виникає через спростування обвинуваченням (підозрюваним) раніше виконаних ним підписів (записів) у процесуальних документах.

У цивільному процесі найчастіше судову почеркознавчу експертизу призначають у справах про визнання недійсними заповітів, договорів, боргових розписок та ін. Останніми десятиліттями нерухоме майно громадян є одним з основних предметів суперечок.

У справах, розглядуваних господарським судом, судову почеркознавчу експертизу призначають щодо документів, які забезпечують господарську діяльність юридичної особи (статутів, засновницьких договорів, протоколів зборів учасників, угод і договорів та додатків до них, векселів тощо).

Предметом судового почеркознавства є вивчення закономірностей формування, функціонування та змін письмово-рухового комплексу навичок, який є основою почерку; вивчення закономірностей експертного дослідження почерку; розроблення методів

і методик вирішення завдань судово-почеркознавчої експертизи з метою встановити факти, що мають доказове значення у кримінальних провадженнях та цивільних справах.

Сучасне судове почеркознавство повсякчас удосконалює й оптимізує наявні методики ідентифікаційного дослідження, розробляючи кількісні методи дослідження почерку, засновані на ймовірнісному моделюванні (насамперед під час дослідження малообсягових почеркових об'єктів).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Розвиток судового почеркознавства тісно пов'язаний із теоретичним узагальненням накопиченого за багато років матеріалу. Першим запропонував прикметоописовий напрям у судовому почеркознавстві та здійснив спробу кількісної інтерпретації якісних характеристик почерку французький криміналіст А. Бертільйон¹. Вимірювання та кількісні методи започаткував Е. Локар, який розробив методику вимірювання та подання у вигляді статистичних кривих. 1915 року С. М. Потапов презентував новий спосіб дослідження почерку (уже випробуваний на практиці експертами Київського кабінету науково-

1 Мельник Д. В. Проблеми аспекти використання існуючих кількісних методів дослідження почерку. *Криміналістика и судебная экспертиза* : межвед. науч.-метод. сб. 2013. Вып. 58 (2). С. 227—235. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)__46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)__46) (дата звернення: 22.08.2021).

судової експертизи, який він очолював), що ґрунтувався на порівнянні співвідношень між штрихами за лініями, утвореними їх верхніми й нижніми закінченнями в однакових комбінаціях.

Перше визначення почерку належить саме С. М. Потапову та відбиває принципово новий погляд на його суть. Він визначав почерк як *«систему рухів, виражену в письмових знаках»*. Це визначення орієнтувало на вивчення рухової природи почерку й набуло розвитку у працях науковців-криміналістів, що досліджували почерк з урахуванням досягнень природничо-наукових знань.

Від початку 1950-х років теорія та методика судової почеркознавчої експертизи збагатилися новими напрацюваннями, що розвинули раніше висунені положення, які ґрунтувалися на знаннях інших спеціальних наук (мовознавства, фізіології, психології) і були спрямовані на вивчення закономірностей письма та почерку з ідентифікаційною метою. Для етапу середини 1950-х — кінця 1980-х років характерний інтенсивний розвиток експериментальних розробок і теоретичних узагальнень. Експеримент, що використовується водночас зі спостереженням та узагальненням практики, стає основним методом наукового дослідження, поступово набуває ознак складного природничо-наукового, а в подальшому — імовірісно-статистичного, модельного (заснованого на математичному моделюванні) експерименту. До того ж експериментальні дослідження виконують не лише окремі криміналісти, а цілі наукові колективи, що об'єднують фахівців різних профілів: криміналістів-юристів, фізіологів, психологів, математиків.

Питанням дослідження почерку приділяли увагу такі видатні науковці

сучасності, як Л. Ю. Ароцкер, В. В. Липовський, З. С. Меленевська, С. А. Ципенюк та ін. Учені-криміналісти М. Я. Сегай і В. К. Стринжа зазначали, що *«об'єктом відображення та носієм інформації є графічні накреслення як матеріалізовані сліди-відображення письмово-рухового акту особи, що писала, вони є первісним і безпосереднім об'єктом експертного дослідження»*².

Перші ідеї кібернетичного (комп'ютерного) моделювання в судовому почеркознавстві належать Р. М. Ланцману, який теоретично обґрунтував і разом із математиками довів можливість застосування алгоритмів розпізнавання образів для диференціювання схожих почеркових об'єктів.

Наукові основи предметних експертних галузей знань не стояли на місці: те, що іноді піддавали сумнівам у 1950—1960-ті роки, у 1990-х вже мало міцну теоретичну та практичну базу.

У 1970-ті роки Л. Ю. Ароцкер звертав увагу на необхідність оцінити наукові підвалини почеркознавства в динамічному процесі їх розвитку.

Стрімкий розвиток основ судової почеркознавчої експертизи сприяв зміцненню її наукового фундаменту настільки, що результати почеркознавчих досліджень на теренах колишнього СРСР і в Європі визнавали беззаперечно.

У зв'язку із цим доречно згадати, що у США, мабуть, через недостатній рівень розвитку судового почеркознавства виник сумнів у тому, чи має воно наукове й методичне підґрунтя. Для з'ясування цього питання експериментально протестували експертів-почеркознавців і неекспертів — випадкових людей, яким пропонували на практичному матеріалі виконати своєрідні ідентифікаційні завдання за почерком. Метою

2 Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов отображений (проблемы методологии) : монография. Киев, 1997. С. 95.

дослідження було визначити професійну придатність експертів-почеркознавців або, іншими словами, визначити, чи мають вони спеціальні знання. Результат експерименту поклав кінець цій дискусії на користь професіоналів³.

У розвитку судового почеркознавства важливе методологічне значення мають математичні теорії та підходи, автоматизація дослідницьких процесів, використання сучасної комп'ютерної техніки й інструментальних засобів. Статистична природа багатьох почеркових закономірностей зумовила широке використання положень теорії вірогідності та математичної статистики в розробленні теоретичних концепцій і методів експертного дослідження почеркових об'єктів. Основою багатьох методів, якими сьогодні послуговуються в наукових дослідженнях та під час проведення експертиз, є ймовірнісний підхід і статистичний аналіз.

Розробленню методик дослідження стислих підписів приділяли увагу також науковці сучасності, зокрема, питанням алгоритму вирахування інформативності об'єктів присвячено роботи М. Є. Бондарь⁴.

2020 року Н. В. Сиротенко, Р. Тамошюнайте, В. Г. Абросимова докладно розглянули актуальні проблеми судової почеркознавчої експертизи — дослідження стислих підписів та вирішен-

ня ідентифікаційних і діагностичних завдань за такими об'єктами⁵.

Дослідженню стислих рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку, присвячено роботи Д. І. Гайдамакіної, О. С. Дробишевої, Л. О. Гріненко, О. В. Мацюк⁶.

Мета статті

Узагальнити й теоретично обґрунтувати експертне дослідження текстів малого обсягу, виокремити ключові аспекти проведення цього дослідження на основі аналізу експертної практики для оптимізації експертного дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження

Малообсягові рукописи — це записи, у яких обсяг графічної інформації, що відображає властивості почерку виконавця, є незначним. У таких рукописах простежується лише частина цілісної системи основних закономірностей почерку.

Малий обсяг інформації про почерк пов'язаний із такими причинами:

- а) призначення документа або окремих записів у ньому;
- б) незвичайні умови виконання записів (особливі цільові настанови);
- в) малопритатні умови зберігання документів;

- 3 Kam M., Fielding G., Conn R. Writer identification by professional document examiners. *Journal of Forensic Sciences*. 1997. Vol. 42. Is. 5. Pp. 778—786. DOI: 10.1520/JFS14207J (дата звернення: 22.08.2021).
- 4 Бондарь М. Е. О совершенствовании методики почерковедческой экспертизы. *Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии* : мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. (АР Крым, 20—21.09.2007). Симферополь, 2007. С. 153.
- 5 Сиротенко Н. В., Тамошюнайте Р., Абросимова В. Г. Експертне дослідження коротких підписів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 22. С. 293—303. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.23> (дата звернення: 22.08.2021).
- 6 Гайдамакіна Д. І., Дробишева О. С., Гріненко Л. О., Мацюк О. В. Дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Там само*. Вип. 21. С. 291—308. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.19 (дата звернення: 22.08.2021).

г) інші чинники, що ускладнюють виявлення й оцінювання ознак почерку.

У науковій літературі виокремлюють визначення рукописного тексту *малого обсягу та стислого запису*.

Літерний текст малого обсягу містить обмежену кількість літер за неодноразового відтворення найбільш поширених («а», «е», «и», «о»); зазвичай містить 4–10 слів.

Цифровий текст малого обсягу містить усі або окремі цифри та їх сполучення до 8 цифр; зазвичай менше ніж 1/3 сторінки стандартного аркуша паперу.

Змішаний (літерно-цифровий) текст малого обсягу містить обмежену кількість літер і цифр; зазвичай — менше ніж 1/3 сторінки стандартного аркуша паперу: до 2 слів і 5 цифр.

Стислий запис — це різновид рукопису, змістовний бік якого зафіксовано за допомогою літерних, цифрових або змішаних літерно-цифрових графічних зображень, визначною ознакою яких є менший за обсягом графічний матеріал; він містить обмежену кількість літер і цифр: літерний — 1–3 слова, цифровий — 1–7 цифрових знаків, змішаний — не більше ніж 2 слова та 5 цифр.

Класифікувати малообсягові рукописи можна в такий спосіб:

- стислі тексти (написи на конвертах, у накладних, інших господарських і фінансово-економічних документах та ін.);
- стислі записи (написи на предметах, на документах — речових доказах та ін.);
- рукописні тексти, написані змішаним почерком (у незвичайних умовах, із метою навмисно змінити ознаки почерку) із фрагментами незміненого почерку, що збереглися;

- рукописні тексти, виконані різними абетками;
- записи, виконані конструктивно простими почерками;
- підписи від імені вигаданих осіб;
- записи, що збереглися в зіпсованих документах, вицвілих, згаслих текстах;
- записи, виявлені під час застосування методів технічної експертизи документів (утиснуті, витравлені, залиті, спалені та ін.).

У малообсягових рукописах значна частина інформативності властивостей почерку (індивідуальності, динамічності, стійкості, варіативності, вибіркової мінливості) виявляється у скороченому вигляді.

У зв'язку із цим завдання, пов'язані з дослідженням рукописних текстів малого обсягу та стислих рукописних записів, є найскладнішими.

Виокремимо причини, які це зумовлюють:

- обмежений обсяг почеркового матеріалу та незначна кількість ознак, у ньому відображених;
- складність із визначенням стійкості та варіативності окремих ознак почерку, тому що більшість літер і цифр не повторюються;
- наявність водночас збігів і розбіжностей, співвідношення яких складно пояснити однозначно;
- недостатня виразність ознак незвичних умов виконання рукопису;
- складнощі з дослідженням загальних ознак почерку та письмової мови;
- можливість виконання досліджуваних малообсягових записів із застосуванням технічних засобів.

Належність малообсягових рукописів до малоінформативних почеркових об'єктів не означає, що ці поняття взаємозалежні й однозначні. Тексти малого обсягу та стислі записи можуть бути різного ступеня інформативності, на що варто зважати, вирішуючи завдання судової почеркознавчої експертизи. В одних випадках малий обсяг інформації може бути пов'язаний із призначенням записів на документі, в інших — з умовами виконання, цільовою настановою виконавця тощо, тому визначення інформативності таких об'єктів, на нашу думку, залежить передусім від виявлення ознак почерку виконавця, їх значущості, можливості оцінити стійкість та умови виникнення (відображення) ідентифікаційних і діагностичних ознак, а вже потім — від кількості літерних і цифрових зображень.

Особливості методики дослідження малообсягових об'єктів полягають в аналізі всіх без винятку ідентифікаційних ознак почерку. При цьому експерт звертає увагу на деталізацію ознак в елементах письмових знаків і їх сполученнях, застосовує вимірювання елементів літер і цифр, установлює точну послідовність рухів та їх кількість. Неабияке значення також має вимірювання кутів, що утворюють штрихи письмових знаків і вісі цих знаків.

Важливим етапом є аналіз системності структурних відношень: характеристики письмових знаків за протяжністю рухів за вертикаллю та горизонталлю й за положенням письмових знаків один щодо одного, здебільшого в однакових літерних сполученнях, у поруч розміщених літерах і цифрах. При цьому кожен деталь і дрібницю щодо стійкості та характерності рухів потрібно виявляти для встановлення їх системного характеру, закономірностей почерку. Для цього

можна застосувати мікроскопічне дослідження штрихів.

Для порівняння виокремлених характеристик, властивостей у літерах і цифрах можна використати різні порівняльні й вимірювальні сітки, які дають змогу дослідити як абсолютні, так і відносні величини протяжності рухів за вертикаллю та горизонталлю. Для вимірювання кутових співвідношень можна застосувати транспортир і сітки хордокутоміра.

Оцінювання виявлених ознак почерку під час дослідження малообсягових рукописних текстів має найважливіше значення. Це зумовлено складнощами встановлення таких критеріїв, як стійкість і варіативність, визначення ролі ознак. Тому передусім вивчають порівняльний матеріал, зразки почерку передбачуваного виконавця. Можливо навіть складання абеткових розробок зразків почерку для отримання інформації про взаємозалежність варіантів ознак почерку в різноіменних письмових знаках.

Оцінювання результатів порівняльного дослідження ідентифікаційних ознак містить вивчення їх стійкості, істотності, взаємозалежності, а також визначення достатності цих ознак для висновку. Оцінюючи, вивчають показники в однойменних літерах і цифрах, в однотипних елементах різних письмових знаків, у порівняльних зразках передбачуваного виконавця.

Оцінювання діагностичних ознак малообсягових об'єктів здійснюють традиційно: за їх наявністю, характером, ступенем виразності та локалізацією.

Згадавши особливості дослідження малообсягових об'єктів, можна зупинитися на процесі дослідження стислих і простих записів загалом. Процес рішення завдання розподілено на три рівня дослідження.

Перший рівень — попереднє дослідження, містить п'ять етапів: ознайомлення з матеріалами, що надійшли; огляд і попереднє вивчення досліджуваного запису; огляд і попереднє вивчення порівняльного матеріалу; попереднє зіставлення й оцінювання результатів; планування майбутнього дослідження.

Особливості попередньої стадії: підвищені вимоги до якості й кількості порівняльного матеріалу. Чим меншим є досліджуваний об'єкт, тим більшими за обсягом порівняльного матеріалу та більш зіставними мають бути зразки почерку. Зразки мають бути порівнюваними з досліджуваним рукописом за часом і умовам виконання, змістом, цільовим призначенням, матеріалами письма і т. ін.

Обов'язкове надання вільних зразків почерку у вигляді записів у документах, аналогічних досліджуваному, і в кількості не менше ніж на 15 аркушах.

Для отримання експериментальних зразків має бути складено текст, який містив би поєднання слів (цифр, літер і цифр тощо), що зустрічаються в досліджуваному записі. Експериментальні зразки мають бути відібрані не менш ніж на 15 аркушах⁷.

Другий рівень припускає рішення завдання на основі якісного підходу й використання кількісних методів для вирішення окремих підзавдань. Він також містить п'ять етапів: установлення умов виконання запису; визначення інформативності запису; дослідження загальних ознак запису; дослідження окремих ознак запису; оцінювання результатів дослідження другого рівня.

Третій рівень охоплює процес рішення завдання із застосуванням комп'ютерних програм для аналізу всієї інформації про почерковий об'єкт (як структурно-геометричної, так і такої, що міститься в розподілі барвника й ширині штриха), використання дисперсійного аналізу, графічного усереднення письмових знаків. Він містить такі етапи:

- постановка завдання;
- підбір порівняльних зразків почерку;
- підготовка порівняльного графічного матеріалу, вимірювання параметрів;
- розрахунок вирішальних чинників і коригування вимірів, інтерпретація результатів.

Особливості попередньої стадії дослідження третього рівня:

- під час вибору математичних методик ураховують особливості об'єкта для застосування комплексної методики дослідження структурно-геометричних і натискних характеристик в однослівних стислих записах;
- використовують методи технічної експертизи документів для виключення технічної підробки стислого запису (наприклад, за допомогою прийомів копіювання).

Особливості роздільної стадії третього рівня:

- роздільне дослідження розпочинають зі спірного запису; дослідження окремих ознак проводять у формі текстових таблиць-розробок або графічних замальовок;

7 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 22.08.2021).

- застосовують значну деталізацію об'єкта для отримання додаткової інформації й виокремлення необхідного комплексу ознак;
- вивчають динамічні ознаки, зокрема ступінь і характер натиску; вивчають розподіл ступеня натиску за траєкторією приладу, яким пишуть;
- під час дослідження таких стислих записів, як дати, резолюції («Дозволю», «До ВК», «Погоджено») та ін., виявляють стійкі поєднання письмових знаків у всьому записі.

Особливості порівняльної стадії третього рівня:

- застосовують інструментальні засоби виявлення почеркової інформації (мікроскоп, фотографічну й комп'ютерну техніку);
- ретельно вивчають рухи, що не фіксуються, за наявності та протяжністю (початкові й завершальні елементи літер, інтервали між окремими літерами, цифрові позначки та ін.);
- оцінюють стійкість виявлених окремих ознак не лише в повторюваних рухах, в однойменних літерах, а й в однотипно виконуваних елементах різних літер і цифр;
- стійкість ознак перевіряють за порівняльним матеріалом;
- усі виявлені стійкі особливості рухів (навіть якщо їх декілька в одному письмовому знаку) додають до комплексу ознак;

- виявлені окремі ознаки перевіряють на наявність взаємозалежності; найбільш залежні ознаки виявляються в циклічних та однотипних рухах;
- до комплексу додають також ті ознаки, що рідко зустрічаються в почерках різних осіб, проте стійкість яких вивчити не видається можливим.

Методи дослідження стислих записів.

Для дослідження стислих почеркових об'єктів поєднують традиційні й нетрадиційні методи.

Під традиційними розуміють методи, засновані на якісно-описових прийомах. Традиційні методи обов'язково використовують під час дослідження стислих записів і підписів на першому рівні рішення завдання (попереднє дослідження). Традиційними методами вирішують діагностичні й ідентифікаційні завдання, здійснювані на другому рівні (роздільне та порівняльне дослідження).

До нетрадиційних методів належать: інструментальні, кількісні методи, автоматизовані системи та програмні комплекси⁸. Нетрадиційні методи застосовують для вирішення завдань експертизи на третьому рівні й використовують для дослідження однослівних стислих записів, стислих і простих підписів та підписів, виконаних у незвичних умовах.

Основними інструментальними методами для дослідження натискних характеристик у стислих записах, стислих і простих підписах є мікроскопічні й сенситометричні методи⁹, а також структурно-геометричний аналіз,

8 Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Шаботенко А. І. Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. ; за заг. ред. І. П. Красюка. Київ, 2007. С. 232.

9 Серов В. В. Потреба у використанні нетрадиційних методів під час дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів, виконаних незвичною до письма (лівою) рукою. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. 2014. № 1 (21). С. 101.

визначення розподілу барвника та ширини штриха, дисперсійний аналіз, графічне усереднення письмових знаків.

Як зазначають Є. Ю. Свобода й А. Ю. Захаркіна, автоматизована система дослідження стислих почеркових об'єктів дає змогу аналізувати за обраними алгоритмами розпізнавання образів усю інформацію про почерковий об'єкт — як структурно-геометричну, так і таку, що міститься в розподілі барвника й ширини штриха¹⁰.

Завершальне оцінювання результатів дослідження в разі застосування нетрадиційних методів має комплексний характер, оскільки синтезує традиційні й нетрадиційні компоненти.

У Сумському відділенні Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — СВ ННЦ ICE) було проведено судову почеркознавчу експертизу за матеріалами цивільної справи, об'єктом дослідження якої був стислий рукописний запис. У процесі дослідження експерт установив розбіжності ознак почерку зі зразками почерку Б., застосувавши структурні відношення, взаємозалежні ознаки в однойменних і різнойменних письмових знаках і ретельно дослідивши зразки почерку передбачуваного виконавця, використовуючи розробку зразків почерку.

Далі наводимо приклад встановлення виконавця стислого рукописного тексту під час проведення малообсягової почеркознавчої експертизи у СВ ННЦ ICE із застосуванням вимірювання кутових величин. Судовий експерт визначив, що

в досліджуваному стислому рукописному тексті нахил почерку нестійкий, від лівопохильного до правопохильного: нахил самих літер від 110° до 60°; елементів у правопохильних літерах 85° і 70°; елементів у лівопохильних літерах 90° і 110°. У зразках почерку П. наявний менший кут нахилу самих літер від 100° до 65°, елементів у літерах — 75° та 90° відповідно. Окрім установлення розбіжності кутових величин, експерт також виявив симптомокомплекс діагностичних ознак, наявність, характер, ступінь виразності та локалізація яких свідчили про вплив на виконавця стислого рукописного тексту внутрішніх чинників, що збивають, якими міг бути незвичний стан виконавця, зумовлений підсиленням збуджувальних процесів, найімовірніше спричинених алкогольним, наркотичним чи іншим сп'янінням, станом природного емоційного збудження, хвилюванням. Оцінивши традиційні й нетрадиційні методи дослідження, експерт дійшов категоричного позитивного висновку щодо виконання стислого рукописного тексту П.

Отже, можна погодитися із думкою В. В. Здор і Ю. Ю. Лилової про те, що зміст і послідовність роботи експерта на стадії оцінювання зумовлено конкретними експертними ситуаціями¹¹.

Вітчизняні науковці також активно вивчають методи дослідження почеркових об'єктів, які застосовують у Європі, поміж яких метод аналізу змін (який використовують для ідентифікації виконавця підпису), метод простих ліній, метод геометричної проекції П. Броссона.

10 Свобода Є. Ю., Захаркіна А. Ю. Судово-почеркознавча експертиза: сучасний стан і актуальні питання. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. 2016. Вип. 61. С. 252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_31 (дата звернення: 22.08.2021).

11 Здор В. М., Лилова Ю. Ю. Особливості аналізу стійкості ознак при дослідженні малооб'ємних рукописів. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз* : наук.-практ. вид. 2019. Вип. 5. С. 261–263. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/VisnykONDISE052019.pdf> (дата звернення: 22.08.2021).

Популярним у Європі є також графічно-порівняльний метод.

Ми вважаємо дуже слушною думку О. Ю. Савчук, яка зазначає: «Сучасний розвиток технологій дозволяє вдосконалювати почеркознавчі дослідження, надаючи можливість використання сучасних комп'ютерних програм, загальнодоступних або спеціально створених. Такі програми дозволяють більш широко використовувати вимірювальні та статистичні методи дослідження, таким чином зменшуючи рівень суб'єктивності при оцінці результатів дослідження»¹².

На базі Київського НДІСЕ Мін'юсту України 2010 року розроблено консультативну програму *VESNA*, призначену для вирішення інтеграційних завдань в єдиному процесі стосовно підписів, виконаних у незвичайних умовах (у цьому разі мається на увазі вирішення питання про справжність підпису та встановлення конкретних умов його нанесення). Аналогічні експертні системи цілком можливо розробити не тільки для дослідження підписів, а й для вирішення завдань за рукописними текстами й записами (зокрема, стислими)¹³.

Польська криміналістична спільнота використовує програми «Рейграф» (аналізує довжину штрихів, кути нахилу окремих елементів, ступінь зв'язності почерку й натиску) і «Кінеграф» (визначає напрямок рухів, ступінь угнутості ліній

і їхню довжину). У Польщі також створено такі програми, як «Лінограф», «Центограф», «Профілоскан», «Графлог»¹⁴.

Висновки

У наш час судове почеркознавство — високорозвинена предметна галузь теорії судової експертизи та криміналістики. Характерним є подальший активний розвиток теоретичних засад судового почеркознавства, експериментальних розробок, узагальнень практики, удосконалення наявних методик і створення нових, ефективніших методів експертного дослідження почерку. Упродовж останніх років у всьому світі в практичну діяльність експертів-почеркознавців успішно впроваджено програмні продукти, що ґрунтуються на: автоматичному вимірюванні відрізків між точками, виокремленими в порівнюваних підписах (США); реєструванні часу виконання окремих фрагментів і порівнянні здобутих даних зі зразками (Швейцарія); вимірюванні структурно-геометричних характеристик об'єктів, дослідженні розподілу щільності барвника з метою оцінити натискання та темп (Росія); принципі блочності почерку (Білорусь, автоматична система *Manuscript*)¹⁵.

Для розвитку сучасного судового почеркознавства характерне інтенсивне проникнення у дослідження почер-

12 Савчук О. Ю. Про розвиток почеркознавчої науки в історичному та перспективному контексті. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз* : наук.-практ. вид. 2019. Вип. 5. С. 320—324. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/VisnykONDISE052019.pdf> (дата звернення: 22.08.2021).

13 Бондар М. Є., Ковальчук З. О., Сукманова Т. О. Судово-почеркознавча експертиза: становлення, можливості, перспективи розвитку. *Судова експертиза* : наук.-практ. журн. 2014. № 1. С. 19—29.

14 Савчук О. Ю. Огляд найпопулярніших комп'ютерних програм, що застосовуються у сучасному судовому почеркознавстві // *Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку* : кол. монограф. Львів, 2020. С. 322—327.

15 Кочергов Е. Г., Михайленко С. Г. Система автоматического исследования почерка. *Экспертная практика и новые методы исследования в почерковедении* : информац. сб. 1995. № 2. URL: <http://www.sudexpertiza.by/4835/160/6846> (дата звернення: 22.08.2021).

ку математичних методів, що на цьому етапі можна вважати математизацією науки. Проникнення математичних методів у судове почеркознавство зумовлено, з одного боку, розвитком його теорії в межах криміналістики (що також знала впливу математизації), а з іншого, — зв'язком судового почеркознавства з біологічною наукою.

На нашу думку, основним перспективним напрямом науково-дослідної роботи у сфері судового почеркознавства є вдосконалення ідентифікаційних методик дослідження почеркових об'єктів малого обсягу шляхом включення до них методів, які ґрунтуються на сучасних досягненнях науки й техніки та дають змогу експертові здобути додаткову інформацію під час дослідження цих об'єктів.

Застосування комп'ютерних програм (поряд із традиційними методами дослідження стислих записів) дає експертові об'єктивні підстави для надання висновків, оскільки правильний добір зразків і правильно проведене їх вимірювання виключають складання категорично негативних і вірогідно негативних висновків.

Значення програмних засобів дослідження полягає в тому, що з'являється можливість аналізувати такі ознаки запису, які за традиційного дослідження експертові складно побачити й оцінити.

Запропонований у цій статті ефективний підхід до вирішення ідентифікаційних завдань експертизи текстів малого обсягу, виокремлені основні аспекти експертного дослідження стислих рукописних текстів і записів, наведені приклади застосування як традиційних, так і нетрадиційних методів дослідження обов'язково стануть у пригоді для використання в експертній практиці з метою оптимізувати процес експертного дослідження, зважаючи на конкретну експертну ситуацію.

Некоторые аспекты экспертного исследования текстов малого объёма

Сергей Науменко, Светлана Брюхань,
Ольга Катарага

В последнее время на помощь экспертам-почерковедам во всём мире пришли программные продукты, действие которых основано на: автоматическом измерении отрезков между точками, выделенными в сравниваемых подписях; регистрации времени выполнения отдельных фрагментов и сравнении полученных данных с образцами; измерении структурно-геометрических характеристик объектов, исследовании распределения плотности красителя с целью оценить нажим и темп; принципе блочности почерка.

Целью статьи является обобщение и теоретическое обоснование экспертного исследования текстов малого объёма, выделение ключевых аспектов проведения этого исследования на основе анализа экспертной практики для оптимизации экспертного исследования.

Приведены определения рукописного текста малого объёма и краткой записи, их виды и характеристики разграничения. Отмечены составляющие, обуславливающие малый объём информации о почерке в исследуемых рукописях. Рассмотрена классификация малообъёмных рукописей и проанализированы причины, усложняющие исследование этих объектов. Акцентируется внимание на том, что отнесение малообъёмных рукописей к малоинформативным почерковым объектам не означает взаимозависимости и однозначности этих понятий. Приведены факторы, определяющие степень информативности объектов. Выделены особенности методики исследования текстов малого объёма и изложены основные аспекты экспертного исследования кратких текстов и рукописных записей.

Предложен действенный подход к решению идентификационных задач экспертизы малообъёмных объектов. Приведены примеры применения как традиционных, так и нетрадиционных методов для оптимизации экспертного исследования кратких почерковых объектов с учётом конкретной экспертной ситуации.

Ключевые слова: *тексты малого объёма; информативность; особенности методики исследования; традиционные и нетрадиционные методы; экспертная практика.*

Some aspects of forensic research on small texts

Serhii Naumenko, Svitlana Briukhan,
Olga Cataraga

Recently, software products have come to the aid of handwriting experts all over the world, which operation is based on: automatic measurement of segments between the points highlighted in compared signatures; registration of the execution time of individual fragments and comparison of the obtained data with samples; measuring the structural and geometric characteristics of objects, studying the distribution of the density of the dye in order to assess the pressure and pace; the principle of handwriting block structure.

This article purpose is to generalize and theoretically substantiate forensic research on small scoop texts, highlight the key aspects of this research based on the analysis of forensic expert practice to optimize forensic research.

Definitions of handwritten small scoop text and a short note, their types and characteristics of differentiation are given. Components determining the small scoops of information about handwriting in the studied manuscripts are noted. Classification of small scoop manuscripts is considered and the reasons that complicate research on these objects are analyzed. Attention is focused on the fact that referring small scoop manuscripts to uninformative handwriting objects does not mean interdependence and unambiguity of these concepts. The factors determining the degree of information content of objects are given. Methodology specifics of research small scoop texts are highlighted and the main aspects of the forensic research of short texts and handwritten notes are presented.

Efficient approach to solving identification issues of forensic examination of small scoop objects is proposed. Examples of the use of traditional and unconventional methods for the forensic research optimization of short handwriting objects, taking into account a specific forensic situation are given.

Keywords: small scoop texts; informativeness; research methodology specifics; traditional and unconventional methods; forensic expert practice.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bondar, M. E. (2007). O sovshenstvovanii metodiki pocherkovedcheskoi ehkspertizy. *Sovremennoe sostoianie, problemy i perspektivy razvitiia sudebnoi ehkspertologii* [On Improvement Handwriting Analysis Methods] : mat-ly Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (AR Krym, 20—21.09.2007). Simferopol [in Russian].
- Bondar, M. Ye., Kovalchuk, Z. O., Sukmanova, T. O. (2014). Sudovo-pocherkoznavcha ekspertyza: stanovlennia, mozhyvosti, perspektvy rozvytku [Forensic Handwriting Analysis: Formation, Opportunities, Prospects of Development]. *Sudova ekspertyza*. № 1 [in Ukrainian].
- Haidamakina, D. I., Drobysheva, O. S., Hrinenko, L. O., Matsiuk, O. V. (2020). Doslidzhennia korotkykh rukopysnykh zapysiv, vykonanykh osobamy pokhlyoho ta starechoho viku [Research on Short Manuscripts made by Elderly and Old Age People]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.19 [in Ukrainian].
- Kam, M., Fielding, G., Conn, R. (1997). Writer identification by professional document examiners. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 42. Is. 5. DOI: 10.1520/JFS14207J.
- Kochergov, E. G., Mikhailenko, S. G. (1995). Sistema avtomaticheskogo issledovaniia pocherka [Automatic Handwriting Research System]. *Ehkspertnaia praktika i novye metody issledovaniia v pocherkovedenii*. № 2. URL: <http://www.sudexpertiza.by/4835/160/6846> [in Russian].
- Melenevska, Z. S., Svoboda, Ye. Yu., Shabotenko, A. I. (2007). *Sudovo-pocherkoznavcha ekspertyza* [Forensic Handwriting Analysis] : navch.-metod. posib. ; za zah. red. I. P. Krasiuka. Kyiv [in Ukrainian].
- Melnyk, D. V. (2013). Problemy aspekty vykorystannia isnuichykh kilkisnykh metodiv doslidzhennia

- pocherku [Problematic Aspects of Use of Existing Quantitative Methods of Handwriting Research]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 58 (2). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)__46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)__46) [in Ukrainian].
- Savchuk, O. Yu. (2019). Pro rozvytok pocherkoznavchoi nauky v istorychnomu ta perspektyvnomu konteksti [On Development of Handwriting Science in Historical and Perspective Context]. *Visnyk Odeskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz*. Vyp. 5. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/VisnykONDISE052019.pdf> [in Ukrainian].
- Savchuk, O. Yu. (2020). Ohliad naipopuliarnishykh kompiuternykh prohram, shcho zastosovuiutsia u suchasnomu sudovomu pocherkoznavstvi [Overview of the Most Popular Software Used in Current Forensic Handwriting Analysis]. *Sudova ekspertyza: problemy sohodennia ta perspektyvy rozvytku* : kol. monohr. Lviv [in Ukrainian].
- Segai, M. Ia., Strinzha, V. K. (1997). *Sudebnaia ehkspertiza materialnykh sledov otobrazhenii (problemy metodologii)* [Forensic Examination of Material Traces of Mappings (Problems of Methodology)] : monografiia. Kiev [in Russian].
- Serov, V. V. (2014). Potreba u vykorystanni netradytsiinykh metodiv pid chas doslidzhennia maloobiemnykh pocherkovykh ob'ektiv, vykonanykh nezvychnoiu do pysma (livoiu) rukoiu [The Need to use Unconventional Methods while Studying Small Handwriting Objects Made with an Unusual (Left) Hand]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (21) [in Ukrainian].
- Svoboda, Ye. Yu., Zakharkina, A. Yu. (2016). Sudovo-pocherkoznavcha ekspertyza: suchasnyi stan i aktualni pytannia [Forensic Handwriting Analysis: Current Status and Current Issues]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_31 [in Ukrainian].
- Syrotenko, N. V., Tamoshiunaite, R., Abrosymova, V. H. (2020). Ekspertne doslidzhennia korotkykh pidpysiv [Forensic Research on Short Signatures]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.23 [in Ukrainian].
- Zdor, V. M., Lylova, Yu. Yu. (2019). Osoblyvosti analizu stiikosti oznak pry doslidzhenni maloobiemnykh rukopysiv [Analysis Specifics of Stability of Signs while Research on Small Manuscripts]. *Visnyk Odeskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz*. Vyp. 5. S. 261–263. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/VisnykONDISE052019.pdf> [in Ukrainian].

Науменко, С., Брюхань, С., Катаррага О. (2021). Деякі аспекти експертного дослідження текстів малого обсягу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 123–135. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.08.

До питання про спеціальні знання судового експерта-економіста

Олексій Горлачук *

* Канд. екон. наук, Тернопільський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України, м. Тернопіль, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8982-2438>, e-mail: ndekc@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.09 УДК 343.98

Надійшло 01.10.2021 / Рецензовано 13.10.2021 / Прийнято до друку 04.11.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Рівень ефективності практичної діяльності судових експертів-економістів певною мірою залежить від теоретичної обґрунтованості спеціальних знань і чіткого їх регламентування нормативно-правовим законодавством.

Мета статті — дослідити суть спеціальних економічних знань, визначити межі компетенції експертів-економістів. У процесі узагальнення наукового матеріалу розглянуто основні системні елементи, що відбивають суть спеціальних економічних знань, — їхні форми, структуру, характерні ознаки.

За допомогою методів аналізу, синтезу й узагальнення встановлено залежність ефективності використання спеціальних економічних знань і їхньої затребуваності від умов економічного середовища. З'ясовано, що економічні знання, які ґрунтуються на теоретичних положеннях економічних наук, повинні мати практичний, прикладний характер, що висуває відповідні вимоги до організації освітнього процесу під час професійної підготовки осіб, які мають право проводити судові економічні експертизи. Зі свого боку, рівень особистої компетентності судового експерта-економіста залежить від його практичних умінь і навичок та вдосконалюється в міру проведення складніших експертних досліджень.

Установлено неможливість дослідження експертами-економістами питань, які виходять за межі спеціальних знань і мають правовий характер (визначення кола винності осіб, інтерпретування норм права, юридичне оцінювання дій осіб, зокрема встановлення причиново-наслідкових зв'язків між цілеспрямованими діями й негативними наслідками), що позбавляє судову експертизу статусу об'єктивного економічного дослідження.

Ключові слова: спеціальні знання; спеціальні економічні знання; судова економічна експертиза; експерт-економіст; економічні відносини.

Постановка наукової проблеми

Судово-правова система в сучасних соціально-економічних умовах у своїй архітектоніці передбачає наявність такого важливого й необхідного елемента, як судова експертиза, значення і роль якої є беззаперечними. Це пояснюється спектром специфічних завдань, які стоять перед процесуальним законодавством і вимагають комплексного підходу для їх розв'язання. Повною мірою це стосується і судової економічної експертизи, фахівці якої вирішують поставлені перед ними завдання на основі синергії економічних та юридичних знань. Судово-слідчі органи доволі часто призначають судові економічні експертизи, що стосуються складних, а також резонансних економічних злочинів, установлення обставин яких (мається на увазі їх економічний бік) потребує застосування спеціальних економічних знань, оскільки в інший спосіб вирішити проблемні питання неможливо.

Тривалий період у центрі наукових дискусій перебуває питання компетенції судового експерта, меж його спеціальних знань, особливо в сучасних складних, суперечливих економіко-правових умовах

багатогранного економічного середовища, коли поява нових видів економічних злочинів і донедавна невідомих способів їх здійснення висуває доволі високі вимоги до інституту судових експертиз. Це стосується такого обсягу та співвідношення прикладних економічних і юридичних знань, які в сукупності забезпечують ефективне функціонування судової економічної експертизи як доволі самостійної підсистеми в ієрархічній структурі судової експертизи. Зазначеним питанням і визначено актуальність теми нашого дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Теоретичні положення спеціальних знань у правовій площині досліджувала ціла плеяда вітчизняних та іноземних науковців, серед яких варто згадати: М. М. Виноградову, Д. П. Гуріну, Л. В. Дікань, О. С. Леханову, Н. І. Клименко, Н. П. Михайлишин, І. В. Перезовову, І. А. Петрову, О. Р. Россинську, Е. Б. Сімакову-Єфремян, Г. О. Спіцину, Г. С. Бідняк, В. В. Федчишину, Н. Є. Філіпенко, А. П. Чередніченка, М. Г. Щербаковського та багато інших¹. З огляду на

1 Виноградова М. М. Спорные вопросы определения пределов компетенции судебных экспертов-экономистов. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 10. С. 540—547 ; Гуріна Д. П., Калініна І. В. До питання щодо компетенції та компетентності судового експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 195—203 ; Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків, 2014. С. 278—282 ; Леханова Е. С. Некоторые проблемы применения судебно-экономических знаний в уголовном процессе. *Проблемы в российском законодательстве*. 2009. № 4. С. 234—237 ; Клименко Н. І., Федчишина В. В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 57—58 ; Михайлишин Н. П., Будник Л. А. Правовий статус судового експерта-економіста, зміст його спеціальних знань і компетенцій. *Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія* : мат-ли міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 30.06.2017). Тернопіль, 2017. С. 324—326 ; Перезовова І. В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань. *Економіка: реалії часу* : електрон. наук. вид. 2013. № 3 (8). С. 98—100 ; Петрова І. А., Чекін Д. О., Силенок К. П. Процесуальні та непроцесуальні форми застосування спеціальних знань у цивільному та господарському процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 22. С. 146—161. DOI:

трансформаційні економічні, соціальні зміни останніх десятиліть, а також видозміну й постійну еволюцію судово-правової системи країни, подальшого розвитку потребує судова економічна експертиза в частині визначення спеціальних знань експерта, його компетентності.

Мета роботи

Дослідити спеціальні знання судового експерта, потреба в яких у судово-слідчих органів виникає доволі часто в процесі розслідування правопорушень в економічній сфері.

Викладення основного матеріалу дослідження

Під час проведення судових експертиз, призначених за різними видами судочинства (кримінальним, цивільним, господарським, адміністративним) фахівці економічного профілю досліджують різноманітні питання, пов'язані із: правильністю відображення в бухгал-

терському обліку господарських операцій, виконанням податкових зобов'язань (зокрема, нарахуванням і сплатою ПДВ), виконанням контрагентами договорів (зокрема, кредитних), нецільовим використанням підприємствами, організаціями, установами державних коштів за бюджетними програмами, визначенням показників фінансового стану підприємства, наявності у підприємства фінансових можливостей виконати свої зобов'язань перед кредиторами, і багато інших питань у сфері економічних відносин між суб'єктами різних форм власності й організаційно-правових форм господарювання. Подібні дослідження потребують відповідного визначення кількісних і якісних параметрів спеціальних економічних знань в осіб, яких залучено до проведення судових експертиз цього виду.

Одним із аспектів, який зумовлює актуальність досліджуваного питання в науковій думці, є відсутність обґрунтованої позиції щодо обсягу спеціальних знань судового експерта загалом,

10.32353/khrife.2.2020.11 (дата звернення: 25.09.2021) ; Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе : монография. 3-е изд., доп. Москва, 2014. С. 7—23 ; Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 20. С. 110—120. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.07 (дата звернення: 25.09.2021) ; Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Там само*. 2018. Вип. 18. С. 240—248. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021) ; Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання та їх використання в ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду: теоретико-правові основи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 215—218 ; Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П., Бубліков А. В. Застосування спеціальних знань під час виявлення, профілактики й розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації та високих технологій (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2020. № 22. С. 162—178. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 (дата звернення: 25.09.2021) ; Чердніченко А. П. Межі компетенції судового експерта-економіста. *Незалежний аудитор*. 2012. № 11. С. 86—88 ; Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. С. 37—67 ; Його ж. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 18. С. 184—193. DOI: 10.32353/khrife.2018.20 (дата звернення: 25.09.2021) ; Щербаковський М. Г., Куриленко Д. В. Обізнані особи у судочинстві України. *Там само*. 2019. Вип. 19. С. 143—157. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.011 (дата звернення: 25.09.2021).

а також непостійність процесуального законодавства. Цей вид спеціальних знань перебуває на межі економічних наук і правових норм, які регламентують господарське життя. Саме таке їх «прикордонне» становище і спричиняє численні наукові дискусії щодо обсягу спеціальних знань судового експерта як учасника кримінального провадження під час розслідування правоохоронними органами економічних злочинів.

Досліджуючи це питання, розглянемо основні ключові елементи, які стосуються спеціальних знань судового експерта. Останні у вигляді взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих елементів є єдиною системою, що відображає їхню сутність крізь мету використання спеціальних знань, а також їхні форми залежно від прийнятого критерію класифікації, співвідношення між різними видами спеціальних знань, що забезпечує виявлення їх характерних ознак і особливостей тощо.

Згідно з п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України засади судової експертизи визначаються виключно законами України². Це свідчить про те, що питання використання спеціальних знань перебуває винятково в нормативно-правовій площині. Зазначимо, що сьогодні у вітчизняному законодавстві не закріплено визначення цього поняття.

Історична ретроспектива свідчить, що одними з перших, хто схарактеризував спеціальні знання, були такі відомі

правознавці й науковці, як В. Д. Спасович та А. Ф. Коні. Вони розглядали спеціальні знання як знання у сфері науки, техніки, мистецтва або ремесла³. Наразі це питання вже тривалий час є предметом дискусій у науковому світі та не втратило своєї актуальності до сьогодні.

Автором одного з найбільш цитованих в науковій літературі визначень цієї економіко-правової категорії є О. О. Ейсман: *«спеціальні знання — це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, не мають масового поширення, одним словом, це знання, які має обмежене коло спеціалістів, причому, імовірно, що глибокі знання у сфері, наприклад, фізики, є у зазначеному змісті «спеціальними» для біолога, і навпаки»*⁴ [Тут і далі переклад українською наш. — Автор.].

У мультимедійному підручнику «Криміналістика» зазначено, що спеціальні знання — це не пов'язані з веденням кримінального судочинства знання, які за змістом виходять за межі загальноосвітніх і спеціальних освітніх програм, використовуваних для досягнення юридичних цілей у кримінальному процесі⁵.

Узагальнюючи дослідження науковців-криміналістів щодо сутності спеціальних знань загалом, Г. О. Спіцина та Г. С. Бідняк розглядають такі їх характерні особливості⁶: 1) становлять комплекс знань і навичок у різних галузях; 2) містять систему відомостей

2 Конституція України : ратифік. Законом України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.09.2021).

3 Климович Л. П. Научные основы современной экономической экспертизы : монография. Москва, 2014. С. 8.

4 Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва, 1967. С. 91.

5 Криміналістика : мультимед. підруч. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kruminalist/lections/lection_3.24.html (дата звернення: 25.09.2021).

6 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. С. 241. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021).

із галузі науки, техніки й решти сфер людської діяльності; 3) використувані в досудовому розслідуванні й у судовому провадженні в разі й у порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством; 4) їх використовують у взаємозв'язку із науково-технічними засобами; 5) визначені суб'єкти кримінального судочинства реалізують їх у процесі практичної діяльності, спеціальної підготовки з урахуванням професійного досвіду; їх засновано на системі теоретичних знань у відповідній галузі; 6) здебільшого їх реалізація вимагає значних витрат часу й інтелектуальних зусиль; 7) сприяють розробленню технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для доказування.

На основі зазначеної вище систематизації Г. О. Спіцина та Г. С. Бідняк пропонують таке визначення спеціальних знань — це наукові, технічні й інші професійні знання, здобуті в результаті навчання, а також навички, набуті в процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності, які використовують одночасно із застосуванням науково-технічних засобів під час збирання та дослідженні слідів злочинів із метою отримання доказової й орієнтовної інформації, необхідної для розслідування злочинів⁷.

У монографічному дослідженні Л. П. Климович наведено таке визначення спеціальних знань — це професійний досвід обізнаних осіб (за виключенням професійної діяльності слідчого, судді),

який належить до певної галузі знань, що ним послуговуються в кримінальному судочинстві у визначених законом формах із метою отримати нову інформацію на підставі виявлення особливо специфічних або прихованих властивостей і взаємозв'язків об'єктів (явищ)⁸.

В. М. Ковбаса, спираючись на дослідження вчених, визначає такі основні цілі використання спеціальних знань: сприяння повному і швидкому розкриттю та розслідуванню злочинів; установлення істини у кримінальній справі; дослідження певних об'єктів і явищ; отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильних обґрунтованих рішень у справі; сприяння виявленню, фіксуванню та вилученню доказів і з'ясуванню спеціальних питань, що виникають під час проведення слідчих дій; розроблення тактичних і технічних засобів та методів збирання доказів тощо⁹.

Загалом наукова думка розглядає такі форми використання спеціальних знань: *першу форму* — зазначено і регламентовано кримінально-процесуальним законодавством, *другу форму* — передбачено, але не регламентовано кримінально-процесуальним законодавством (консультативно-довідкова діяльність фахівців з окремих галузей знань), *третю форму* — не передбачено і не регламентовано законодавством¹⁰. Щодо цього виникають певні дискусії — наприклад: якщо спеціальні знання не передбачено правовими нормами, то не має сенсу їх досліджувати через невизначення законодавством. У нормативно-правовому

7 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021).

8 Климович Л. П. Зазнач. твір. С. 20–21.

9 Ковбаса В. М. Криміналістична характеристика спеціальних знань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. 2014. № 2. С. 228.

10 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. С. 243. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021).

полі України не закріплено визначення форм використання спеціальних знань. Натомість у науковій літературі вчені розглядають різні їх форми залежно від критерію класифікації.

Слід зазначити, що форми застосованих спеціальних знань цілком залежать від кваліфікації правопорушення та від використання сталих або сучасних способів їх учинення, пристосованих до нових соціальних умов. Найпоширенішою формою є призначення судових експертів, якій потрібно віддавати перевагу¹¹.

У процесі системного дослідження Г. О. Спіцина та Г. С. Бідняк доходять висновку, що не існує єдиного підходу до форм використання спеціальних знань, але їх значно ширше відображено в законодавстві. За таких обставин науковиці класифікують форми застосування спеціальних знань за видом діяльності та виокремлюють такі їх форми: призначення судових експертів; довідково-консультаційна діяльність; ревізії та перевірка за обліками; залучення спеціаліста під час проведення слідчих дій; допит експерта; присутність слідчого під час проведення експертизи. Успіх їх використання цілком залежить від визначення їх своєчасності, оптимальної послідовності та доцільності проведення¹².

Аналізуючи це питання, важливо зауважити: спеціальні знання у сфері економіки можуть мати такі основні носії цих знань, як судові експерти (фахівці, які є працівниками державних спеціалізованих установ, а також ті, хто не є працівниками цих установ), аудитори (державні установи, приватні аудитори, аудиторські фірми), ревізори. Спіль-

ною базою, яка об'єднує ці різновиди спеціальних економічних знань, є економічна сфера, а саме багатоаспектність сучасної виробничо-господарської та фінансової діяльності суб'єктів господарювання, відображена насамперед у відповідних бухгалтерських документах. Визначальною та відмінною ознакою, яка розрізняє згадані види знань, є наявність чи відсутність процесуального характеру. Відповідно, судова економічна експертиза як специфічна галузь знань має процесуальний зміст, тоді як ревізії й аудит є різновидами фінансового контролю економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Ми погоджуємося із твердженням Н. І. Клименко про те, що нові економічні умови господарювання потребують комплексного використання спеціальних економічних знань із різних підгалузей економіки для успішного розкриття та розслідування економічних правопорушень¹³.

Якщо взяти до уваги історію становлення й застосування спеціальних знань, що має також важливе значення для нашого дослідження, то можна виокремити чинники, що впливають на цей процес: розвиток загальнотеоретичних знань; виникнення й розвиток на базі загальнотеоретичних знань криміналістичних, судово-медичних та інших прикладних (спеціальних) знань; залучення спеціалістів до процесу розслідування кримінальних проваджень; використання наукових знань під час проведення експертних досліджень, які є доказами у кримінальному провадженні¹⁴.

До цього переліку варто додати й такий важливий чинник, як відносини

11 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. С. 243–244. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021).

12 Там само. С. 247.

13 Клименко Н. І. Зазнач. твір. С. 57.

14 Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб. Київ, 2010. С. 13.

власності, що домінують в економічному середовищі, оскільки судова економічна експертиза здійснює свої дослідження у багатогранній економічній сфері, відповідно, зміна відносин власності, яка є фундаментальною для певного типу економічної системи господарювання та соціально-економічних відносин, впливає на методологічний інструментарій судової економічної експертизи, а відтак — і на розвиток спеціальних економічних знань.

Станом на сьогодні питання використання спеціальних економічних знань є предметом дослідження не лише фахівців юридичної сфери, а й науковців-економістів. Наприклад, Н. П. Михайлишин та Л. А. Будник вважають, що експерт повинен мати комплекс спеціальних знань в обсязі, необхідному для проведення якісного дослідження й надання висновку щодо поставлених йому питань. Відповідно, в основі спеціальних економічних знань вони розглядають бухгалтерський облік (фінансовий і управлінський), економіку й управління підприємством, фінанси і кредит, податки й оподаткування, банківську справу, економіку праці та ін., доповнені знаннями з криміналістики, господарського, цивільного і кримінального процесу, а також різних галузей права (цивільного, адміністративного, фінансового, земельного, трудового, кримінального тощо)¹⁵.

На думку В. В. Федчишиної, спеціальні економічні знання є знаннями, уміннями, навичками та практичним досвідом обізнаних у сфері економіки осіб із питань, які відображають сучасний рівень розвитку економічної науки, об'єктів, явищ і процесів¹⁶.

Л. П. Климович під спеціальними економічними знаннями розуміє професійний досвід обізнаних осіб, який належить до галузі економічних і судово-економічних знань і який використовують у кримінальному судочинстві в обумовлених законом формах із метою отримати нову інформацію на основі виявлення особливо специфічних або прихованих властивостей і взаємозв'язків об'єктів (явищ)¹⁷.

В. В. Федчишина зазначає, що спеціальний характер економічних знань, застосовуваних під час розслідування правопорушень, передбачає знання економічних наук. Відповідно до сучасної доктрини, визначаючи зміст спеціальних знань як знань не загальновідомих, необхідно зважати на чотири аспекти¹⁸:

- 1) характеристику економічних знань, які формують підґрунтя спеціальних економічних знань;
- 2) структуру спеціальних економічних знань;
- 3) способи здобуття спеціальних економічних знань;
- 4) мету використання спеціальних економічних знань.

Останній аспект — мета використання спеціальних економічних знань — має важливе теоретико-практичне значення, оскільки є тим вектором, який зумовлює розроблення методологічної бази цього виду судової експертизи та рівень ефективності її використання у судово-експертній діяльності.

Спеціальні економічні знання є теоретичною базою, що забезпечує вирішення експертних економічних завдань і появу нових теоретичних розробок, формує межі компетенції

15 Михайлишин Н. П., Будник Л. А. Зазнач. твір. С. 325.

16 Федчишина В. В. Зазнач. твір. С. 217.

17 Климович Л. П. Зазнач. твір. С. 30.

18 Федчишина В. В. Зазнач. твір. С. 216.

і компетентності судової економічної експертизи¹⁹.

Розглядаючи питання спеціальних економічних знань, неможливо оминати увагою такі співвідносні категорії, як *компетенція* та *компетентність* судового експерта (незалежно від галузі застосування його спеціальних знань). Завдяки своєму процесуальному статусу експерт-економіст має визначене коло прав і обов'язків, які сукупно можна представити як його компетенцію. Зі свого боку, під компетентністю розуміють уміння й навички, яких експерт набув під час практичної діяльності і які він вдосконалює в міру успішного вирішення ним дедалі складніших завдань. Тобто вдосконалення експертом-економістом своїх професійних знань зумовлює підвищення його компетентності.

На нашу думку, спеціальні економічні знання є органічним комплексом різнопрофільних прикладних економічних, а також юридичних знань, які експерт-економіст використовує в межах своєї компетенції для вирішення поставлених перед ним процесуальних завдань. Обсяг таких знань має стійку тенденцію до розширення у зв'язку із розвитком суспільного виробництва й удосконаленням його науково-технологічних можливостей.

Сама специфіка судово-експертної діяльності ставить експертів-економістів перед необхідністю здобути й застосовувати, крім економічних знань, також юридичні знання з метою проведення повного, об'єктивного й обґрунтованого дослідження для надання у вигляді висновку експерта доказової інформації у процесуальному полі.

Варто зазначити, що самі економічні знання, які базуються на теоретичних положеннях економічних наук, повинні мати практичний, прикладний характер. Це висуває відповідні вимоги до організації освітнього процесу під час професійної підготовки осіб, які матимуть право проводити судові економічні експертизи.

Потреба у використанні спеціальних економічних знань виникає здебільшого у разі, коли з'ясування судово-слідчими органами обставин учинення економічних злочинів неможливе без судово-економічних експертиз. В. С. Давиденко зазначає, що судово-бухгалтерську експертизу призначають у разі, якщо виникли сумніви щодо повноти, об'єктивності, професійності проведеної ревізії та застосованих ревізорами методів, а також за потреби перевірити правильність оформлення окремих фінансово-господарських операцій²⁰. Подібної думки дотримується М. Т. Білуха, який зауважує, що відповідальність за завдані суб'єктам господарювання і фізичним особам збитки встановлено законодавством, а функцію їх виявлення покладено на такі форми фінансового контролю, як ревізія й аудит. У спірних ситуаціях розмір матеріальних збитків має підтвердити судово-бухгалтерська експертиза²¹.

З огляду на наведене вище, розглядаючи багатогранну сутність спеціальних економічних знань судового експерта, установлення так званих граней, до уваги слід брати низку важливих аспектів, що дають змогу досягти цієї мети:

- процесуальний характер призначення і проведення судової економічної експертизи. Тобто

19 Федчишина В. В. Зазнач. твір. С. 215.

20 Давиденко В. С. Спеціальні знання в розслідуванні економічних злочинів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. Т. 12. № 2. С. 184.

21 Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ, 2004. С. 35.

вона не може існувати поза процесуальним полем, оскільки її виникнення є потребою правової системи, яка визначає також ключові моменти її розвитку;

- формування мети застосування спеціальних економічних знань. Цей аспект є логічним продовженням першого, оскільки основна мета використання спеціальних економічних знань — це забезпечення судово-слідчих органів обґрунтованими й неспростовними доказами у вигляді експертного висновку в процесі розслідування останніми економічних злочинів;
- співвідношення спеціальних знань експерта-економіста із ревізією й аудитом, у якому судова економічна експертиза є вторинною, а проведення ревізійних дій і аудиторських перевірок — первинними щодо встановлення матеріальних збитків в економічному середовищі.

У контексті сказаного варто звернути увагу на важливі ґносеологічні моменти, пов'язані із нашим дослідженням. Оцінюючи економічні відносини у сфері матеріального виробництва, можна виявити характерні залежності, що стосуються рівня ефективності використання спеціальних економічних знань, а також об'єктивної потреби судово-слідчих органів у цьому виді судової експертизи:

- ефективність використання спеціальних економічних знань у правовій системі зростає в міру забезпечення стабільності економічного середовища, регламентованого правовими нормами, і навпаки — ефективність

віддачі судово-експертної діяльності у судово-правовій системі зменшується в міру погіршення стабільності економічних відносин і зниження дієвості нормативно-правового законодавства. Така залежність є об'єктивним явищем розвитку соціально-економічних відносин;

- ускладнення господарських процесів як результат інтенсивного розвитку інформаційних технологій і комунікацій, а також алгоритмів скоєння економічних злочинів зумовлює зростання потреби в судових економічних експертизах, тобто у спеціальних економічних знаннях. Ця залежність характерна для товарно-грошового виробництва і непорушна у своєму розвитку.

Спеціальні економічні знання невід'ємні від економічної діяльності, оскільки їх базою є сукупність економічних наук, які пояснюють процеси суспільного виробництва як у матеріальній, так і в нематеріальній його сферах. Відповідно, розглядати цей вид знань потрібно одночасно із вивченням економічних умов господарювання, що, зі свого боку, зумовлено економічними законами.

За сучасного стану економічних відносин та інтенсивного впровадження й використання інформаційних технологій зазначене вище є надзвичайно актуальним, оскільки спеціальні економічні знання в найінтенсивніший період свого розвитку (від початку ХХ століття й до сьогодні) зазнавали відповідних трансформацій, що впливало на їхні якісні ознаки, а тому зупинимось на цьому аспекті докладніше. Насамперед зазначимо, що спеціальні економічні знання (які фахівець мав на межі ХІХ—ХХ століть, у 1950—1970-ті роки

та з початком інтенсивної інформатизації, зокрема цифровізації економічних відносин), з огляду на традиційну єдність у незмінній правовій природі свого використання, мають характерні особливості.

Щодо цього варто зазначити таке. Іще на початку XX століття знаний російський учений-бухгалтер С. Ф. Иванов у відомій праці «Бухгалтерська експертиза в судовому процесі...» щодо якостей бухгалтера-експерта доволі чітко й об'ємно зазначав: «Бухгалтер-експерт повинен мати ґрунтовні знання в рахівництві, визнаний досвід (стаж фахівця) і відомі внутрішні якості (науковий суддя фактів). Якщо взагалі «рахівником вважають того, хто, абсолютно присвячений науці рахівництва, має ще цілу низку знань у сфері математики, права, фінансів і політичної економії», то до бухгалтера-експерта слід висувати підвищені вимоги»²². Ця ретроспектива свідчить про рівень вимог до професійності бухгалтерів-експертів (експертів-економістів) іще на початку набуття бухгалтерською експертизою ознак науково-обґрунтованого дослідження, що є, звісно, актуальним і для умов сьогодення.

Зміна соціально-економічного укладу економіки після 1917 року й перехід на командно-адміністративну систему господарювання надзвичайно вплинули на розвиток судово-експертної діяльності. Причина полягає в такому: відносини власності (приватна, загальнодержавна або колективна) завжди відображають спосіб господарювання, для якого характерні свої елементи обліку й контролю, а тому заміна приватної власності загальнодержавною

призвела до побудови зовсім нової соціально-економічної моделі господарювання й судово-правової системи. За таких умов спеціальні економічні знання мали єдиний стратегічний напрям використання: допомога правосуддю у боротьбі проти розкрадання правопорушниками соціалістичної власності.

До першої половини XX століття спостерігалась автономність у розвитку форм використання спеціальних економічних знань, зумовлена відсутністю єдиної методологічної бази їх застосування. Створення 1948 року Бюро державної бухгалтерської експертизи, яке мало філії у союзних республіках і підпорядковувалося Міністерству фінансів СРСР, стало позитивним моментом у розвитку судової економічної експертизи. А зміна підпорядкування експертної структури у 1960-ті роки Міністерству юстиції значно пришвидшила прогресивну динаміку в розвитку судової експертної діяльності²³. Саме на цей період припало формування наукової бази із використання інформації бухгалтерського обліку в кримінальному процесі.

Згадані позитивні зміни пов'язують із іменем С. П. Фортинського — одним із відомих розробників методологічної бази судової бухгалтерії, який стверджував, що економічні знання, використовувані у судочинстві, крім знань бухгалтерського обліку мають містити також спеціальні знання з економічного аналізу, фінансів і кредиту, що є науково-обґрунтованим підходом. Тобто наголошував на комплексному аспекті використання економічних знань, продиктованому поступовим, але очевидним трансформуванням способу господарювання за умов планової

22 Иванов С. Ф. Бухгалтерская экспертиза в судебном процессе: пособие для юристов и бухгалтеров-экспертов. Санкт-Петербург, 1913. С. 12.

23 Коваленко О. В. Розвиток судово-економічної експертизи в Україні. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. 2013. Вип. 58 (2). С. 485.

економіки. Ця конструктивна пропозиція аж до кінця 1980-х років не знаходила свого теоретико-практичного застосування, оскільки, як зазначено вище, спеціальні економічні знання використовували найчастіше для визначення розміру нестач унаслідок розкрадання товарно-матеріальних цінностей матеріально-відповідальними особами, а також особами, відповідальними за ведення бухгалтерського обліку на підприємствах в умовах державної форми власності.

Фундаментальне реформування економічної системи (заміна в загальнодержавному масштабі планового виробництва ринковими засадами господарювання), створення нових умов господарських відносин (багатоукладного типу економіки як сукупності суб'єктів різних організаційних форм господарювання та власності), а також трансформування судово-правової системи сприяли докорінно новому напрямку розвитку теоретико-методологічної бази судової економічної експертизи, що безпосередньо стосувалося вдосконалення спеціальних економічних знань. Насамперед перед експертами-бухгалтерами (експертами-економістами) постала низка нових завдань, які в межах наявних спеціальних знань із відповідними способами та прийомами дослідження неможливо було вирішити остаточно через відсутність методологічного інструментарію. Наприклад, економічні дослідження у сфері інвестиційної діяльності, акціонування, паювання земельних і майнових паїв, приватизація об'єктів державної та комунальної власності тощо. Відповідно, вітчизняні фахівці звернулися до багатого досвіду судово-експертної діяльності розвинутих країн світу, а також

розробили власну теоретико-методологічну базу, яка враховувала вітчизняні історичні традиції та специфіку економічних відносин.

Рівень сучасних вимог до спеціальних економічних знань можна окреслити такими важливими аспектами: експерт-економіст має бути високоосвіченим фахівцем у галузі бухгалтерського й податкового обліку, економічного контролю й аналізу, фінансового й господарського права; він має поєднувати фундаментальну наукову підготовку та глибокі практичні навички, безперервно поповнювати свої професійні знання, мати високі громадянські якості ²⁴.

Інтенсивний розвиток господарських процесів під впливом цифровізації як складової інформаційних технологій потребує від судової економічної експертизи аналогічних змін у використанні спеціальних економічних знань. Передусім це стосується їх обсягу, який поповнюється новими способами та прийомами дослідження. Наприклад, дослідження документів в електронному форматі і/або бухгалтерських операцій, здійснених із використанням ІС Бухгалтерії, тощо.

Наразі спеціальні економічні знання, їхня структура та форми застосування поступово гармонізують із міжнародними стандартами в цій сфері, що є цілком очікуваним і логічним явищем, оскільки уніфікація міжнародних господарських відносин, зумовлена впливом інтенсивних глобалізаційних процесів, безпосередньо впливає на всі національні соціально-економічні процеси. Однак у цьому контексті слід зазначити, що подібну гармонізацію з міжнародними стандартами (у країнах Європейської спільноти наразі існує проблема впровадження міжнародних вимог

24 Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Зазнач твір. С. 277.

і стандартів здійснення судово-експертної діяльності²⁵, зумовлена неможливістю уніфікувати всі вимоги на національному рівні через ризик розбалансувати судово-правову систему, яка відображає усталену модель національної економіки) слід будувати за умови їх позитивного ефекту для вітчизняної судово-експертної діяльності.

Згідно з абз. 5 п. 2.3 розд. II Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (далі — *профільна Інструкція*), експертові заборонено «*вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами*»²⁶.

У цьому контексті доречно навести досвід судово-експертної діяльності в Німеччині. Так, згідно з § 75 розд. VII Кримінально-процесуального кодексу ФРН (*Strafprozeßordnung, StPO*; прийнято 1877 р., функціонує до сьогодні із численними змінами й доповненнями) призначена експертом особа повинна дотримувати призначення, якщо вона дає висновок експерта пев-

ного виду на підставі законодавства або здійснює професійну діяльність чи призначена або уповноважена державою для здійснення такої діяльності у тій сфері науки, мистецтва чи ремесла, знання яких є передумовою для надання висновку експерта²⁷. Щодо цього в німецькій професійній юридичній літературі вживають поняття *Scheuklappen*, яке в перекладі означає «шори» і яке трактують так: якщо суд доручає експертові дати експертний висновок, то той має суворо дотримувати відповідей на питання, поставлені йому судом, якому він має надати свій висновок²⁸.

Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом ФРН експертів, яких залучають для проведення експертизи, та їхню кількість визначає суд. Також суд укладає з ними домовленість щодо термінів надання експертного висновку. Якщо для певних видів експертних висновків призначають державних експертів, то інших осіб можуть вибрати, лише якщо цього потребують особливі обставини²⁹.

Призначення і проведення судової економічної експертизи є також процесом взаємодії експертів та ініціаторів проведення економічного дослідження.

25 Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання у правових системах Європи, Австралії та США. *Науковий огляд*. 2018. № 3 (46). С. 126.

26 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

27 Strafprozeßordnung (StPO): Gesetz von Bundesrepublik Deutschland 12.09.1950. Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 5. Oktober 2021 (BGBl. I S. 4607) geändert worden ist. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html#BJNR006290950BJNG000802311> (дата звернення: 15.09.2021).

28 Der gerichtliche Sachverständige und die ihm verordneten „Scheuklappen“. URL: <https://www.k3s-rechtsanwaelte.de/aktuelles/aktuelle-rechtsprechung/bauundarchitektenrecht/294-der-gerichtliche-sachverstaendige-und-die-ihm-verordneten-scheuklappen.html> (дата звернення: 15.09.2021).

29 Strafprozeßordnung (StPO) ... URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html#BJNR006290950BJNG000802311> (дата звернення: 15.09.2021).

Поставлені на експертизу питання охоплюють доволі широкий спектр виробничо-фінансової та господарської діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права³⁰. У цьому контексті некоректно поставлені питання для проведення судової економічної експертизи (наприклад, установлення кола винуватості осіб за умови нестачі товарно-матеріальних цінностей за результатами проведеної інвентаризації, трактування норм права, юридичні оцінювання та кваліфікування дій осіб, зокрема встановлення причиново-наслідкових зв'язків між цілеспрямованими діями і подальшими негативними наслідками тощо) вимагають від експерта вийти за межі його спеціальних знань.

Вирішення цих питань перебуває поза межами компетенції судових експертів, тому що вони вимагають тлумачення законодавства або спрямовані на кваліфікацію дій конкретних осіб, що для експерта є неприпустимим, оскільки є прерогативою судово-слідчих органів.

Експерти-економісти під час проведення досліджень повинні обмежуватися тільки констатуванням фактів про відображення певних операцій в обліку. Однак оцінювати достовірність і ступінь доведеності конкретних обставин не є їх компетенцією, оскільки оцінювання доказів є прерогативою судово-слідчих органів.

На особливу увагу заслуговує питання про визначення матеріальних збитків (шкоди), завданих учасникові

економічних відносин (підприємству, установі, організації), що їх ставлять на дослідження ініціатори проведення судових економічних експертиз. У цьому разі судовий експерт має право визначати розмір матеріальних збитків (шкоди), однак лише за наявності результатів перевірок контрольних органів (аудиторських довідок, актів перевірок тощо), оскільки проведення ревізійних дій виходить за межі компетенції експерта-економіста. Тобто експерти-економісти беруть до уваги лише економічний характер матеріальних збитків, що належить до їх спеціальних знань і не дає змоги вийти за межі їхньої компетенції. Відповідно до абз. 4—5 п. 2.3 розд. II фахової Інструкції експертові заборонено *«самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно»*³¹.

Обізнаність судово-слідчих органів із процесуальними можливостями судової економічної експертизи, предметом її дослідження, а також компетенцією експертів-економістів значною мірою впливає на коректність поставлених питань, які мають дослідити експерти-економісти, а відтак — і на повноту економічного дослідження, якість і терміни його проведення.

Висновки

Із метою проведення повного, обґрунтованого й об'єктивного економічного дослідження, яке в процесуальному полі здійснюють експерти-економісти, останні повинні мати

30 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

31 Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

комплексні різнопрофільні спеціальні економічні знання (бухгалтерського обліку; фінансів і кредиту; оподаткування; банківської справи; економіки праці, галузей промисловості, сільського господарства), бути обізнаними з основними програмними продуктами ведення бухгалтерського обліку на підприємствах усіх форм власності та господарювання, а також мати знання з різних галузей права (земельного, трудового тощо), що є важливим моментом результативної співпраці фахівців економічного профілю та судово-слідчих органів у розслідуванні останніми економічних злочинів. Також одним із важливих аспектів є чітке законодавче регламентування використання спеціальних знань за різними видами судочинства, узгодженість базових знань експертів-економістів з іншими галузями знань.

Подальші розвиток і вдосконалення застосування спеціальних економічних знань можливі лише за умови докладного вивчення теоретичних положень комплексу економічних наук, які мають практичний, прикладний характер і пояснюють суть господарських процесів динамічного економічного середовища за різними видами господарської діяльності.

К вопросу о специальных знаниях судебного эксперта-экономиста

Алексей Горлачук

Уровень эффективности практической деятельности судебных экспертов-экономистов в известной степени зависит от теоретической обоснованности специальных знаний и четкого их регламентирования нормативно-правовым законодательством.

Цель статьи — исследовать суть специальных экономических знаний, определить границы компетенции экспертов-экономистов. В процессе обобщения научного материала рассмотрены основные системные элементы, отражающие сущность специальных экономи-

ческих знаний — их формы, структуру и характерные особенности.

С помощью методов анализа, синтеза и обобщения установлена зависимость эффективности использования специальных экономических знаний и их востребованности от условий экономической среды. Выяснено, что экономические знания, основанные на теоретических положениях экономических наук, должны иметь практический, прикладной характер, что предъявляет соответствующие требования к организации образовательного процесса при профессиональной подготовке лиц, имеющих право проводить судебные экономические экспертизы. В свою очередь, уровень личной компетентности судебного эксперта-экономиста зависит от его практических умений и навыков и совершенствуется по мере проведения более сложных экспертных исследований.

Установлена невозможность исследования экспертами-экономистами вопросов, которые выходят за пределы специальных знаний и имеют правовой характер (установление круга виновности лиц, интерпретация норм права, юридическая оценка действий лиц, в том числе установление причинно-следственных связей между целенаправленными действиями и наступившими негативными последствиями), что лишает судебную экспертизу статуса объективного экономического исследования.

Ключевые слова: специальные знания; специальные экономические знания; судебная экономическая экспертиза; эксперт-экономист; экономические отношения.

On forensic economist specific expertise Alexiy Horlachuk

Effectiveness level of the practical activities of forensic economists to some extent depends on theoretical validity of specific expertise and their clear regulation by law.

This article purpose is to investigate the essence of special economic knowledge, to determine the boundaries of competence of forensic economists. While generalizing scientific content, the main systemic elements that reflect essence of special economic knowledge their forms, structure, characteristic features are considered.

With the help of methods of analysis and synthesis, generalization, effectiveness dependence of the use of special economic knowledge and

their relevance on the conditions of economic environment has been established. It was found that economic knowledge based on theoretical principles of economic sciences should be of a practical, applied nature, which makes appropriate requirements for organization of the educational procedure while professional training of persons entitled to conduct forensic economic examinations. In turn, the level of personal competence of a forensic economist depends on his practical skills and abilities and improves as more complex expert researches is carried out.

It has been established that it is impossible for forensic economists to study issues that go beyond specific expertise scope and have a legal nature (establishing the circle of culpability of persons, interpreting norms of law, legal assessment of the actions of persons, including the establishment of cause-and-effect relationships between targeted actions and the resulting negative consequences) which deprives the forensic examination of the status of objective economic research.

Keywords: specific expertise; special economic knowledge; forensic economics; forensic expert economist; economic relations.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

Bilukha, M. T. (2004). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza* [Forensic Accounting Examination]: pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].

Cherednichenko, A. P. (2012). Mezhi kompetentsii sudovoho eksperta-ekonomista [Limits of Competence of Forensic Economist]. *Nezaleznyi audytor*. № 11 [in Ukrainian].

Davydenko, V. S. (2016). Spetsialni znannia v rozsliduvanni ekonomichnykh zlochyniv [Specific Expertise Investigation of Economic Crimes]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. T. 12. № 2 [in Ukrainian].

Der gerichtliche Sachverständige und die ihm verordneten „Scheuklappen“. URL: <https://www.k3s-rechtsanwaelte.de/aktuelles/aktuelle-rechtsprechung/bauundarchitektenrecht/294-der-gerichtliche-sachverstaendige-und-die-ihm-verordneten-scheuklappen.html>.

Dikan, L. V., Ponikarov, V. D., Kozhushko, O. V. (2014). *Sudovo-ekonomichna ekspertyza* [Forensic Economics]: navch. posib. Kharkiv [in Ukrainian].

Ehisman, A. A. (1967). *Zakliuchenie ehksperta. Struktura i nauchnoe obosnovanie* [Forensic Expert Conclusion. Structure and Scientific Substantiation]. Moskva [in Russian].

Fedchyshyna, V. V. (2018). Spetsialni ekonomichni znannia ta yikh vykorystannia v khodi operativno-rozshukovoi diialnosti, dosudovoho rozsliduvannia i sudovoho rozghliadu: teoretyko-pravovi osnovy [Special Economic Knowledge and their use while Investigative Activities, Pre-trial Investigation and Trial: Theoretical and Legal Basis]. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii*. № 3 [in Ukrainian].

Fedchyshyna, V. V. (2018). Spetsialni ekonomichni znannia u pravovykh systemakh Yevropy, Avstralii ta SSHA [Special Economic Knowledge in Legal Systems of Europe, Australia and the United States]. *Naukovyi ohliad*. № 3 (46) [in Ukrainian].

Filipenko, N. Ye., Sniherov, O. P., Bublikov, A. V. (2020). Zastosuvannia spetsialnykh znan pid chas vyivlennia, profilaktyky y rozsliduvannia zlochyniv u sferi komp'uternoï informatsii ta vysokykh tekhnolohii (ohliadova stattia) [Specific Expertise Application in Detection, Prevention and Investigation of Crimes in the field of Computer Information and High Technology (Review Article)]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 [in Ukrainian].

Hurina, D. P., Kalinina, I. V. (2018). Dopytannia shchodo kompetentsii ta kompetentnosti sudovoho eksperta u kryminalnomu provadzhenni [On the Issue of Competence of a Forensic Expert in Criminal Proceedings]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 63 (1) [in Ukrainian].

Ivanov, S. F. (1913). *Bukhgalterskaia ehkspertiza v sudebnom protsesse: posobie dlia iuristov*

- i bukhgalterov-ehkspertov [Forensic accounting in litigation: a guide for lawyers and forensic accountants]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Klimovich, L. P. (2014). *Nauchnye osnovy sovremennoi ehkonomicheskoi ehkspertizy* [Scientific Bases of Current Forensic Economics] : monografiia. Moskva [in Russian].
- Klymenko, N. I., Fedchyshyna, V. V. (2016). Sudovo-ekonomichna ekspertyza: suchasnyi stan i aktualni pytannia [Forensic Economic Examination: Current Status and Current Issues]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (25) [in Ukrainian].
- Kovalenko, O. V. (2013). Rozvytok sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy v Ukraini [Development of Forensic Economics in Ukraine]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 58 (2) [in Ukrainian].
- Kovbasa, V. M. (2014). Kryminalistychna kharakterystyka spetsialnykh znan [Forensic Characteristics of Specific Expertise]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2 [in Ukrainian].
- Kryminalistyka [Criminalistics] : multymed. pidruch. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lection_3.24.html [in Ukrainian].
- Lekhanova, E. S. (2009). Nekotorye problemy primeneniia sudebno-ehkonomicheskikh znaniy v ugovnom protsesse [Some Issues of Application of Forensic Economic Knowledge in Criminal Proceedings]. *Probely v rossiiskom zakonodatelstve*. № 4 [in Russian].
- Mykhailishyn, N. P., Budnyk, L. A. (2017). Pravovyi status sudovoho eksperta-ekonomista, zmist yoho spetsialnykh znan i kompetentsii [Legal status of a forensic economist, the content of his specific expertise and competencies]. *Oblik, opodatkuvannia i kontrol: teoriia ta metodolohiia : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf.* (Ternopil, 30.06.2017). Ternopil [in Ukrainian].
- Perevozova, I. V. (2013). Ekonomichna ekspertyza yak spetsyficna haluz znan [Forensic Economics as a Specific Field of Knowledge]. *Ekonomika: realii chasu* : elektron. nauk. vyd. № 3 (8) [in Ukrainian].
- Petrova, I. A., Chekin, D. O., Sylenok, K. P. (2020). Protseusalni ta neprotseusalni formy zastosuvannia spetsialnykh znan u tsyvilnomu ta hospodarskomu protsesakh [Procedural and Non-procedural forms of Specific Expertise Application in Civil and Commercial Proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.11 [in Ukrainian].
- Romaniuk, B. V. (2010). *Uchast spetsialista na stadii dosudovoho slidstva* [Professional Participation at the stage of pre-trial investigation] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Rossinskaia, E. R. (2014). *Sudebnaia ehkspertiza v grazhdanskom, arbitrazhnom, administrativnom i ugovnom protsesse* [Forensic Science in Civil, Arbitration, Administrative and Criminal Proceedings] : monografiia. Moskva [in Russian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzheni* [Conducting and Using Forensic Examinations in Criminal Proceedings] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2018). Sutnist, struktura ta tsili vykorystannia spetsialnykh znan u sudochynstvi [Essence, Structure and Purposes of Specific Expertise Use in Legal Proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.20 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H., Kurylenko, D. V. (2019). Obiznani osoby u sudochynstvi Ukrainy [Expert Witnesses in Legal Proceedings of Ukraine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.011 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2019). Do pytannia pro vvedennia u kryminalne protsesualne zakonodavstvo poniattia «vysnovok spetsialista» [On Introduction of Concept of Expert Opinion into Criminal Procedural Law]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 20. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.07 [in Ukrainian].
- Spitsyna, H. O., Bidniak, H. S. (2018). Formy vykorystannia spetsialnykh znan [Forms of Specific Expertise Use]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 [in Ukrainian].
- Strafprozeßordnung (StPO): Gesetz von Bundesrepublik Deutschland 12.09.1950. Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 5. Oktober 2021 (BGBl. I S. 4607) geändert worden ist.* URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.htm> l#BJNR006290950BJNG000802311.
- Vinogradova, M. M. (2010). Spornyie voprosy opredeleniia predelov kompetentsii sudebnykh ehkspertov-ehkonomistov [Controversial Issues of Determining Competence Limits of Forensic Economists]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 10 [in Russian].

Горлачук, О. (2021). До питання про спеціальні знання судового експерта-економіста. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 136—151. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.09.

Проблемні аспекти використання висновку експерта за результатами судової експертизи нещасних випадків електротравмування

Олег Мешков *

* Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3046-6018>, e-mail: meshkov@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.10 УДК 343.98

Надійшло 19.08.2021 / Рецензовано 29.09.2021 / Прийнято до друку 07.10.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Розглянуто актуальну та водночас дискусійну тему використання висновку експерта за результатами судової експертизи нещасних випадків електротравмування.

Метою статті є аналіз проблемних питань, що виникають під час оцінки висновку експерта за результатами досліджень випадків електротравмування, і розроблення пропозицій щодо їх вирішення.

Оцінка та перевірка висновку експерта (як одного із джерел доказів) є неодмінною умовою неупередженості, об'єктивності й усебічності проведення розслідування в межах кримінального провадження та судового розгляду справи. Оцінка та перевірка висновку складаються з вирішення двох загальних груп питань: 1) процесуальна оцінка; 2) змістовна оцінка.

Складність правильної змістовної оцінки висновку експерта з боку слідчих органів чи суду зумовлена тим, що вони не мають спеціальних знань у певній галузі науки й техніки. Зауважено, що вирішення такого питання особливо ускладнено через відсутність апробованих методик або під час застосування нових видів експертиз.

Визначено шляхи вирішення окремих складних аспектів змістовної оцінки висновку експерта з боку слідства чи суду, запропоновано внести певні зміни до процесуального законодавства щодо незалежного рецензування висновку експерта.

Ключові слова: *судова інженерно-технічна експертиза; електротехнічна експертиза; експертиза з безпеки життєдіяльності; нещасні випадки, пов'язані з електротравмуванням; експертиза як джерело доказів.*

Постановка наукової проблеми

Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — *КПК України*) серед джерел доказів передбачено висновки експерта, який ґрунтується на наукових, технічних або інших спеціальних знаннях і дає змогу встановити обставини, що належать до предмета доказування, а також інші юридично значущі для кримінального провадження обставини¹. Практика свідчить, що успішне розслідування та судовий розгляд значної кількості справ неможливі без використання знань у формі висновку експерта.

Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, за своєю природою має інтеграційний характер використання різних спеціальних знань, зокрема в галузях безпеки життєдіяльності й електротехніки. Під час проведення таких досліджень зазвичай вирішують типові експертні завдання, які загалом збігаються з типовими завданнями експертизи з безпеки життєдіяльності. Проте, характерною особливістю експертизи випадків електротравмування є одночасне поєднання та нерозривність розв'язання двох завдань — діагностичного (визначення технічного стану електроустаткування, що стало джерелом небезпечного чинника електричної природи) і ситуаційного (установлення механізму й умов травмування, причини нещасного випадку та кола причиново-наслідкових зв'язків)².

Експертне дослідження випадків електротравмування передусім пов'язане з вирішенням ситуаційного завдан-

ня, під час якого експерт спирається на вихідні дані, які значною мірою обумовлені суб'єктивізмом джерела інформації (показання свідків і постраждалого, інших осіб, причетних до події, тощо). Сприйняття певної інформації людиною залежить від багатьох обставин, зокрема від психічного стану, віку, статі, освіти, розумових здібностей. Значною мірою у показаннях не виключені окремі неточності, помилки, розбіжності з дійсним перебігом події. Нерідко зустрічається намагання навмисно викривити факти, увести в оману, зумовлене бажанням уникнути відповідальності.

Використання висновку експерта за результатами дослідження нещасних випадків електротравмування неможливе без його всебічної оцінки, перевірки шляхом аналізу та співставлення з іншими зібраними у кримінальному провадженні доказами.

На сучасному етапі розвитку судової експертизи питання оцінки висновку експерта й досі залишається дискусійним, його актуальність не зменшується, хоча щодо цього проведено немало досліджень і багато видатних науковців у своїх працях розглядали цю проблему. Оскільки висновок експерта ґрунтується на спеціальних знаннях у галузі науки й техніки, які має обмежене коло людей, то це спричиняє різні (інколи протилежні) точки зору науковців-процесуалістів на зміст і процедуру оцінки висновку.

Окремою серйозною проблемою оцінки висновку експерта є поява нових видів експертних досліджень, що обумовлено потребами слідчої практики та розвитком науки й техніки. Часто нові

1 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2021).

2 Мешков О. О., Шинкаренко И. Р. К вопросу о теоретической сущности судебной экспертизы случаев электротравмирования. *LEGEA ȘI VIAȚA*. 2019. № 4/1. С. 57—59.

види експертиз не забезпечені апробованими методиками проведення подібних досліджень, що ускладнює змістовну оцінку висновку.

Пропоноване дослідження є результатом міркувань автора, побудованих на власному експертному досвіді й аналізі наукових і нормативних джерел, вивченні експертної, слідчої та судової практики проведення експертних досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням, та використання висновків експерта.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Теоретичні та практичні проблеми процесу доказування у кримінальних справах досліджували відомі науковці як цього, так і попереднього століття, зокрема: Л. Ю. Ароцкер, Т. Є. Балинян, Ю. М. Грошевий, О. Ю. Грошева, Л. М. Дереча, Р. Кацзор, Ю. К. Орлов, О. С. Паневін, Д. В. Пучко, Е. Б. Сімакова-Єфремян, С. М. Стахівський, М. Г. Щербаковський та ін.³ Вони приділили значну увагу сутності та кри-

теріям предмета доказування, його межах і суб'єктам, докладно розглянули теоретичні та прикладні питання процесу оцінювання висновку експерта за певними видами експертиз і методик проведення судової експертизи, а також проблему використання висновку експерта як доказів у кримінальних провадженнях.

Проте, сьогодні в наукових колах процесуалістів, експертологів і практичних працівників відсутня однастайність у розумінні питання оцінки висновку експерта: зокрема, його змісту, повноти, обґрунтованості та правильності. Наявні проблемні питання в цій сфері зумовлюють актуальність цього дослідження.

Мета статті

Окреслити наявні проблемні питання щодо оцінювання й використання слідчим або судом висновку експерта (експертів) за результатами досліджень нещасних випадків електротравмування та визначити шляхи їх вирішення.

3 Див. наприклад: Ароцкер Л. Е. Сущность криминалистической экспертизы. *Криминалистическая экспертиза*. 1966. Вып. 1. С. 51–54 ; Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 10. С. 159 ; Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ, 2006. С. 45 ; Грошева О. Ю. До питання про оцінку судом комплексних судових біолого-трасологічних експертиз. *Legal Practice in EU Countries and Ukraine at the Modern Stage* : International scientific and practical conference (Arad, Romania, January 25–26, 2019). Vasile Goldis Western University of Arad: Romania, 2019. Р. 496–499 ; Kaczor R. Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym. *Prokurator*. 2010. № 1–2 (41–42). С. 41–55 ; Орлов Ю. К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам) : учеб. пособ. Москва, 1995. 64 с ; Паневін О. С., Сухова Г. Є. Судова експертиза в кримінальних справах // Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995–1997) ; відп. ред. В. Т. Маляренко. Київ, 1998. С. 131–145 ; Пучко Д. В. К вопросу об оценке заключения эксперта как источника доказательств. *Армянский журнал судебной экспертизы и криминалистики*. 2020. № 4. С. 123–133 ; Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с.

Викладення основного матеріалу дослідження

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України визначає завдання кримінального провадження, які полягають у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоби кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, було притягнуто до відповідальності в міру його вини, щоби жодного невинуватого не обвинуватили і/або не засудили, щоби жодну особу не було піддано необґрунтованому процесуальному примусу⁴. Усі ці завдання реалізують шляхом доказування, яке пронизує всі стадії кримінального процесу та є підґрунтям для прийняття всіх процесуальних рішень.

Як джерело доказів за КПК України висновок експерта, наданий на основі спеціальних знань, дає змогу встановити обставини, що належать до предмета доказування, та інші обставини, які мають значення для провадження. Успішне розслідування й вирішення кримінальних проваджень у багатьох випадках неможливі без використання цього доказу. Так, протягом 2018, 2019 та 2020 років Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині — Національний науковий центр «Инсти-

тут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») проведено в межах кримінальних проваджень відповідно 29 943, 36 147 і 37 215 експертиз та експертних досліджень⁵. Отже, чітко простежується тенденція до збільшення кількості експертиз та експертних досліджень.

Квінтесенцією, результатом будь-якого експертного дослідження в межах проведеної експертизи є висновок експерта. Особливого значення під час проведення досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження набуває саме використання умовиводів експерта. Дійсно, процедури призначення, проведення дослідження й оформлення висновку судового експерта нічого не варті, якщо з різних причин висновок експерта неможливо використати у процесі доказування — якщо його відхиляє або не бере до уваги уповноважена особа, орган.

Визначальні засади оцінки доказів однакові на всіх стадіях кримінального провадження та передбачені ст. 94 КПК України:

«1. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

4 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2021).

5 Звіт про роботу інституту за 2018 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ХНДІСЕ. 2018. С. 148—150 ; Звіт про роботу інституту за 2019 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ХНДІСЕ. 2019. С. 162—164 ; Звіт про роботу Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» за 2020 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Харків, 2020. С. 157—159.

2. Жоден доказ не має наперед встановленої сили»⁶.

Внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді — це тверда впевненість, сформована ними щодо правильності оцінювання всіх доказів, відомостей і встановлених під час провадження фактів, у правильності зроблених ними висновків з усіх питань, які виникли під час розслідування.

Звісно, внутрішнє переконання має подвійну природу, оскільки воно, з одного боку, характеризується певним суб'єктивізмом, тому що є упевненістю цілком конкретної людини — суб'єкта кримінального судочинства. З іншого боку, воно має об'єктивну основу. Таким базисом є докази, їх достовірність і правильність зроблених висновків, що є результатам аналізу й ретельної оцінки всієї сукупності фактичних даних та обставин, які мають юридичне значення для вирішення справи.

Як будь-який інший доказ, висновок експерта має бути оцінено з точки зору належності, допустимості й достовірності.

Під належністю висновку розуміють можливість використання його у провадженні з метою з'ясувати фактичні дані й обставини, що підлягають доказуванню. Як зазначено в спеціальній літературі, належність доказу — це така його внутрішньо властива якість, завдяки якій цей доказ здатен встановити обставини, не-

обхідні для повного та правильного вирішення провадження⁷.

Статтею 85 КПК України обумовлено: «Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів»⁸.

Допустимість висновку експерта — це така його властивість, яка характеризується дотриманням процесуального порядку призначення та проведення експертизи. Також слід враховувати, що дослідженню та використанню в межах проведення експертизи можуть бути піддані лише такі об'єкти й вихідні дані, які здобуто згідно з процесуальним законодавством. У разі встановлення недопустимості використання певних об'єктів дослідження, висновок експерта також визнають недопустимим доказом і він утрачає свою доказовість. Висновок також потрібно належно оформити, надавши йому всі необхідні реквізити, які передбачено процесуальним законодавством та іншими правовими актами⁹.

На нашу думку, найбільш вдалим є таке формулювання достовірності доказу: «*достовірність доказу — це властивість фактичних даних, що становлять зміст доказу, встановлювати*

6 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2021).

7 Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / Ю. М. Грошевий [та ін.] ; ред. Ю. М. Грошевий, В. М. Хотенець // Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Акад. прав. наук України. Харків, 2000. 296 с.

8 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2021).

9 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, заснована на внутрішньому переконанні суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження»¹⁰.

Дотепер у наукових колах відсутня однастайність щодо можливості повної й об'єктивної перевірки та оцінки висновку експерта саме слідчим, прокурором або судом. Проте зауважимо, що обов'язковість такої оцінки, її значущість та роль у подальшому розгляді справи підтримують і підкреслюють науковці та практичні працівники правоохоронних органів.

Як зазначає Ю. К. Орлов, висновок експерта містить певні складнощі щодо його оцінки саме для осіб, які не мають спеціальних знань. Він зауважує, що на практиці це призводить до надмірної довіри до висновку експерта, завищення оцінки його доказового значення¹¹.

Відомий науковець-процесуаліст Л. Є. Владимиров підтримує концепцію, згідно з якою фактично висновки експерта не підлягають оцінюванню судом, оскільки їх дано на підставі спеціальних наукових знань, для розуміння яких необхідні глибокі знання саме в цій галузі. Він зазначає, що оскільки судді вільні у виборі експерта, то мають сприймати їх висновки беззаперечно як достовірні та правильні¹².

А. Р. Белкін також не погоджується з тим, що особа, яка не має певних знань у конкретній галузі науки (слідчий, про-

курор, суддя), може повно й усебічно оцінити висновок експерта. Учений зазначає, що у спеціальній літературі й методичних посібниках слідчим і суддям рекомендовано оцінювати висновок, виходячи з оцінки компетенції експерта, сучасного рівня застосовуваних методів розслідування, логічної та наукової обґрунтованості висновку, його повноти¹³.

Пленум Верховного Суду України (далі — *ВС України*) зобов'язує суди під час перевірки й оцінки висновку експерта керуватися такими критеріями:

- чи було дотримано вимог законодавства під час призначення та проведення експертизи;
- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;
- компетентністю експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;
- достатністю поданих експертів об'єктів дослідження;
- повнотою відповідей на порушені питання та їх відповідністю іншим фактичним даним;
- узгодженістю між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованістю експертного висновку та його узгодженістю з іншими матеріалами справи¹⁴.

Аналіз зазначених вище критеріїв оцінки висновку експерта дає підстави згуртувати їх за двома напрямками: 1) критерії оцінки загально-процесуальних правил призначення, проведення

10 Сергеева, Д. Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України*. 2014. № 1 (26). С. 91.

11 Орлов Ю. К. Указ. соч.

12 Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Тула, 2000.

13 Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособ. Москва, 1999. 429 с.

14 Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

експертизи та складання висновку експерта; 2) критерії оцінки безпосередньо висновку експерта — його змістовна оцінка.

Аналогічний підхід до оцінки висновку експерта характерний також для законодавства інших країн.

Наприклад, Верховний Суд Республіки Польща щодо оцінки висновку експерта зазначає, що вони є авторитетним умовиводом. Проте на суд покладено обов'язок здійснювати аналіз та оцінку висновку з точки зору принципів логічного мислення, повноти дослідження, повноти наданих на дослідження матеріалів, правильності та прийнятності застосування у конкретному випадку методів дослідження¹⁵.

З огляду на цю позицію Верховного Суду Польщі, учений Роберт Кацзор запропонував оцінювати висновок експерта за такою схемою. Спочатку необхідно визначити, чи дотримано форму висновку, а також її відповідність нормам кримінально-процесуального законодавства. Наступним етапом є аналіз висновку за критеріями повноти, а також за додатковими критеріями — неоднозначність висновків експерта, наявність суперечностей як у самому висновкові, так і іншим висновкам експерта.

У разі з'ясування невідповідностей певному критерію необхідно допитати експерта, призначити додаткову експертизу або доручити проведення досліджень іншому експертові¹⁶.

Звісно, що під час здійснення перевірки й оцінки висновку слідчим, прокурором або судом, найскладнішим є змістовне оцінювання висновку, його наукової обґрунтованості, відповідності судово-експертним методикам, а також достатності вихідних даних для зроблених висновків, ефективності застосованих експертом методів і способів дослідження, відповідності висновків проведеному дослідженню¹⁷.

Застосування експертом під час проведення дослідження надійних, апробованих часом і практикою судово-експертних методик має важливе значення під час перевірки й оцінювання висновку експерта як джерела доказів: *«Обґрунтованість висновків експерта та достовірність одержаних результатів залежать від надійності використаних методик»*¹⁸.

1993 року Верховний суд Сполучених Штатів Америки ухвалив правила (*Daubert ruling*) для суддів щодо висновків судової експертизи. Цими правилами, зокрема, визначено, що будь-яка судово-експертна методика повинна мати чітко визначену вірогідність помилок. Після цього у США почали реалізовувати заходи щодо приведення методологічного забезпечення проведення експертиз у відповідність з *Daubert ruling*¹⁹.

2009 року, після проведених досліджень, Національна академія наук Сполучених Штатів оприлюднила доповідь, де розкритикувала застосовувані у кримінальному судочинстві

15 Kaczor R. Ibid.

16 Там само.

17 Головченко Л. Н. Некоторые вопросы оценки заключения криминалистической экспертизы следователем и судом // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. Киев, 1993. С. 49—52.

18 Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Зазнач. твір.

19 Смирнова С. А., Усов А. И. Повышение научной обоснованности методического обеспечения судебной экспертизы — один из важных международных трендов. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2017. № 12 (2). С. 11—17.

експертні методики, викрила численні помилки, яких припустилися експерти, що призвело до неправосудних вироків. При цьому зазначалося, що однією з причин винесення таких вироків є некритичний підхід до оцінки наукової обґрунтованості й об'єктивності висновків судових експертів²⁰.

Як зазначає М. Г. Щербаковський, важливим є встановлення відповідності висновків експерта іншим доказам, одержаним у кримінальному провадженні. Якщо протиріч між підсумковими висновками експерта (експертів) і матеріалами кримінального провадження немає, то висновок використовують у доказуванні. Наявність протиріч вимагає перевірки висновку. Протиріччя можуть бути обумовлені як помилками, яких фахівці припустилися під час експертного дослідження, так і недоброякісністю інших доказів²¹.

Проте перевірка на узгодженість і відповідність висновків експерта іншим доказам, фактам та обставинам, зафіксованим у кримінальному провадженні, може спричинити значні труднощі й дуже часто стає справжньою проблемою для слідчого та суду.

Проведення експертного дослідження може встановити нові фактичні обставини, які мають юридичне значення для справи. Тобто експерт може встановити нові докази, які відсутні у матеріалах справи, нові ознаки кримінального правопорушення. Експертне завдання може передбачати встановлення фактичних даних, необхідних для пра-

вильної класифікації правопорушення. Наприклад, визначення експертом категорії робіт (із підвищеною небезпечкою або ні), під час яких стався нещасний випадок, дає підстави слідчому правильно кваліфікувати злочин за ознаками ст. 271 або 272 Кримінального кодексу України.

Під час проведення дослідження за фактами нещасного випадку, пов'язаного з електротравмування, експерт встановлює наявність з технічної точки зору причиново-наслідкового зв'язку дій/бездіяльності конкретної посадової особи з подією. Цей факт, установлений експертом, слугуватиме підставою для притягнення особи до відповідальності.

Окремою характерною ознакою судової інженерно-технічної експертизи з безпеки життєдіяльності є вирішення під час її проведення прогностичних завдань, коли недотримання певних правил і нормативних вимог загрожує настанням загибелі чи травмуванням людей або іншими тяжкими наслідками²².

У такому разі експерт під час дослідження встановлює (з технічної точки зору) окремі елементи об'єктивного й суб'єктивного боків складу злочину, що дає слідчому підстави для ухвалення відповідних процесуальних рішень.

Як убачається із наведеного вище, перевірка й оцінка висновку експерта на відповідність та узгодженість з іншими доказами у справі у таких випадках спричинить певні труднощі для слідчого або суду.

20 Хазиев Ш. Н., Усов А. И. О докладе Национальной академии наук США «Об укреплении судебно-экспертной науки в США» и его значении для международного судебно-экспертного сообщества. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2010. № 2 (18). С. 196–202.

21 Щербаковський М. Г. Зазнач. твір. С. 368.

22 Мешков О. О. Об'єкт, предмет і завдання судової інженерно-технічної експертизи нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 367–378. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.28 (дата звернення: 10.08.2021).

Станом на сьогодні у процесуальному законодавстві передбачено окремі механізми вирішення такого беззаперечно складного, відповідального та важливого завдання, як усебічна оцінка й перевірка доказів на належність, допустимість і достовірність. До таких механізмів належать, зокрема, допит експерта з метою надання ним роз'яснень висновку, призначення повторної експертизи тощо.

Процесуальний аспект допиту експерта в суді регламентовано ч. 3 ст. 356 КПК України, також цією нормою визначено, що «експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку»²³. Також у суді можуть бути допитані водночас двоє або більше експертів за певних умов.

Відповідно до п. 11 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8:

«Повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи <...>. <...>

В ухвалі (постанові) про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта.

Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експертові»²⁴.

Отже, передбачено доволі дієві механізми оцінки та перевірки висновку експерта, які спрямовано на встановлення об'єктивної істини у справі та є гарантією правильності висновку²⁵.

Проте, трапляються випадки, коли допит експерта не дає змоги усунути окремі неточності та суперечності, не переконує суд у правильності обраної методики чи способів вирішення завдання, а призначення повторної експертизи затягує розгляд справи чи з певних причин є неможливим або недоцільним (наприклад, відсутність інших судових експертів цього фаху). Перед судом постає складне питання перевірки правильності висновку, особливо коли дослідження зрештою встановлює елементи складу злочину і/або коли відсутні апробовані методики таких досліджень.

У практичній діяльності окремі фахівці для перевірки й оцінки висновку експерта використовують його рецензування.

Слово «рецензія» походить від німецького *rezension*, латинського *resensio*, англійського *review*, що означає огляд, оцінка. У загальному розумінні **рецензія** — це аналіз, розбір, певна критична оцінка публікації, твору або продукту.

23 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2021).

24 Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

25 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 03.08.2021).

Процедуру рецензування висновків експерта регламентовано Порядком проведення рецензування висновків судових експертів, затвердженим наказом Міністерства України від 03.02.2020 р. № 335/5 (далі — *Порядок рецензування*)²⁶. Відповідно до цього Порядку метою рецензування висновку експерта «є вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості та обґрунтованості їх висновків. Рецензування не проводиться з метою спростування чи підтвердження висновків [Підкреслено нами.— Автор.]». Також Порядком рецензування зумовлено, що рецензія має містити «розгорнуту характеристику висновку щодо його відповідності вимогам нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та методикам проведення судових експертиз»²⁷.

Отже, рецензування висновку судового експерта не є тим інструментом, за допомогою якого можна визнати висновок експерта неналежним, недопустимим доказом і/або таким, що не відповідає дійсності.

Рецензент не може спростувати або підтвердити висновок, а Порядок рецензування не передбачає проведення рецензування для розгляду суду чи слідства.

Статтею 71 КПК України визначено, що «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповід-

них спеціальних знань і навичок»²⁸. Саме спеціаліст як особа, що має спеціальні знання в певній галузі науки, може надати відомості про технічну можливість, доцільність застосування певних методик для вирішення конкретних завдань, повідомити про сучасні методи та способи їх вирішення.

Важливо також те, що спеціаліст не може давати оцінку висновку експерта з точки зору застосованих методів і способів вирішення експертного завдання, оскільки «визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик (методів дослідження)) належить до компетенції експерта»²⁹.

Такий консультаційний висновок, наданий спеціалістом, слугуватиме для уповноваженої особи чи органу додатковим, опосередкованим інструментом для комплексної змістовної оцінки висновку експерта. Ґрунтуючись на комплексній оцінці висновку експерта, можна ухвалити певне процесуальне рішення.

Пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 71 КПК України положенням про те, що спеціаліста можна залучати для «надання консультаційного повідомлення про технічну можливість і доцільність застосування певних методик (методів, способів) для вирішення конкретних завдань».

Висновки

Висновок експерта, який є джерелом доказів, передбачених КПК України,

26 Порядок проведення рецензування висновків судових експертів : затв. наказом Міністерства України від 03.02.2020 р. № 335/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#Text> (дата звернення: 10.03.2021).

27 Там само.

28 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2021).

29 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

наданий на основі певних спеціальних знань, дає змогу встановити обставини, що належать до предмета доказування, а також інші обставини, що матимуть значення для судового провадження.

Висновок експерта (як найбільш кваліфікована форма застосування спеціальних знань) у багатьох випадках є вирішальним доказовим засобом під час досудового розслідування або судового розгляду справи.

Проте, висновок експерта, як і інші докази, не має наперед визначеної сили, тому його слід досліджувати на основі принципу всебічної оцінки доказів за внутрішнім переконанням учасників кримінального провадження. Перевірка й оцінка достовірності висновку експерта має запобігти можливості використання недоброякісних результатів досліджень.

Доведено, що аналіз висновку експерта та його оцінка складають значні труднощі для осіб, які не мають спеціальних знань.

Визначення достовірності результатів умовиводів експерта відбувається в результаті складної пізнавальної діяльності, яка передусім пов'язана із перевіркою обґрунтованості та правильності висновків.

На нашу думку, ефективними інструментами перевірки висновку експерта є допит експерта та призначення повторної або додаткової експертизи.

Запропоновано доповнити ч. 2 ст. 71 КПК України положенням про те, що спеціаліста можна залучати для «надання консультаційного повідомлення про технічну можливість і доцільність застосування певних методик (методів, способів) для вирішення конкретних завдань».

Проблемные аспекты использования заключения эксперта по результатам судебной экспертизы несчастных случаев электротравмирования

Олег Мешков

Рассмотрена актуальная и дискуссионная тема использования заключения эксперта по результатам судебной экспертизы несчастных случаев электротравмирования.

Оценка и проверка заключения эксперта как одного из видов доказательств, полученных на основании научных знаний, — неперемное условие непредвзятого, объективного и всестороннего расследования в рамках уголовного производства и судебного рассмотрения дела. Оценка и проверка заключения состоят из решения двух общих групп вопросов: 1) оценка и проверка соблюдения процессуальных норм и требований при назначении и проведении судебной экспертизы, а также предоставления заключения эксперта — процессуальная оценка; 2) оценка и проверка правильности, научной обоснованности и достоверности проведенного исследования и сделанного заключения — оценка содержания.

Сложность правильной оценки, а также проверки достоверности и научной обоснованности заключения эксперта со стороны следствия и суда обусловлена тем, что заключение — это умозаключение эксперта, сделанное на основании специальных знаний в определенной области науки и техники. Такими знаниями следователь и/или суд не обладают. Зачастую они не могут объективно оценить и проверить содержание заключения на предмет правильного применения методики, использованных способов и методов решения задания. Подчеркивается, что решение такого вопроса следствием или судом представляет особую сложность в отсутствие апробированных методик или же при проведении новых видов экспертиз.

В статье приведены отдельные аспекты проверки установленных в заключении фактических обстоятельств на согласованность их с иными обстоятельствами и доказательствами по делу. Акцентировано внимание, что проверить факты, установленные в процессе исследования несчастных случаев, связанных с электротравмированием, на согласованность с другими доказательствами по делу

часто невозможно, особенно если экспертиза устанавливает такие фактические обстоятельства, которые иным образом установить невозможно, либо когда экспертиза устанавливает определённые элементы состава преступления.

Определены пути решения отдельных сложных аспектов оценки содержания заключения эксперта со стороны следствия или суда, предложено внести определённые изменения в процессуальное законодательство.

Ключевые слова: судебная инженерно-техническая экспертиза; электротехническая экспертиза; экспертиза безопасности жизнедеятельности; несчастные случаи, связанные с электротравмированием; экспертиза как источник доказательств.

Problematical aspects of using forensic expert conclusion on results of the forensic examination of electric shock accidents

Oleh Mieshkov

The article is devoted to topical and at the same time debatable topic of using forensic expert conclusion based on forensic examination results of electric shock accidents.

Evaluation and verification of forensic expert conclusion, as one of the sources of evidence obtained on the basis of scientific knowledge is a prerequisite for impartiality, objectivity and comprehensiveness of the investigation in criminal proceedings and court proceedings. Conclusion assessment and verification consists of the solution of two general groups of issues: 1) compliance with procedural rules and requirements while appointment, forensic examination and conclusion submission: procedural assessment; 2) correctness, scientific validity and reliability of research and the conclusion is a meaningful assessment.

Difficulty of correctly assessing and verifying reliability and scientific validity of forensic expert conclusion by investigative bodies or the court is due to the fact that conclusion is an expert's deduction made on the basis of specific expertise in a particular field of science and technology. Certainly, investigator or the court does not have such knowledge. Sometimes they cannot objectively assess and verify the conclusion content for correct choice of methodology, methods used and methods of problem solving. It is emphasized that solution of such issue by investigation or the court is especially

difficult in default of proven methods, or when applying new types of examinations.

The article presents some aspects of verification of the facts established in the conclusion, their consistency with other circumstances and evidence in the case. Emphasis is placed on the fact that it is often difficult to verify the facts established in while investigation of electric shock accidents, consistency of these facts with other evidence in the case, if forensic examination establishes such facts, or when examination establishes certain crime elements.

The ways of solving some complex aspects of the substantive assessment of forensic expert conclusion by investigation or the court are identified; it is proposed to make certain changes in procedural legislation regarding the independent review of forensic expert conclusion.

Keywords: forensic engineering examination, forensic electrical examination, life safety examination, electric shock accidents, examination as a source of evidence.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Arotsker, L. E. (1966). Sushchnost kriminalisticheskoi ehkspertizy [The essence of forensic examination]. *Kriminalisticheskaya ehkspertiza*. Vyp. 1 [in Russian].
- Belkin, A. R. (1999). *Teoriya dokazyvaniya* [The theory of proof] : nauch.-metod. posob. Moskva [in Russian].

- Golovchenko, L. N. (1993). Nekotorye voprosy otsenki zakliuchenii kriminalisticheskoi ehkspertizy sledovatelem i sudom [Certain issues of the assessment of forensic examination conclusion by investigator and the court]. *Aktualnye problemy sudebnoi ehkspertizy i kriminalistiki*. Kiev [in Russian].
- Hrosheva, O. Yu. (2019). Do pytannia pro otsinku sudom kompleksnykh sudovykh biolohotrasolohichnykh ekspertyz [To the issue regarding the court's assessment of multidisciplinary forensic biological and trace evidence analyses]. *Legal Practice in EU Countries and Ukraine at the Modern Stage : International scientific and practical conference* (Arad, Romania, January 25–26, 2019). Vasile Goldis Western University of Arad: Romania [in Ukrainian].
- Hroshevyi, Yu. M., Stakhivskyi, S. M. (2006). *Dokazy i dokazuvannia u kryminalnomu protsesi* [Evidence and proof while criminal proceeding] : nauk.-prakt. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Kaczor, R. (2010). Etapy i kryteria oceny opinii bieglego w postępowaniu karnym. *Prokurator*. № 1–2 (41–42) [in Polish].
- Khaziev, SH. N., Usov, A. I. (2010). O doklade Natsionalnoi akademii nauk SSHA «Ob ukreplenii sudebno-ehkspertnoi nauki v SSHA» i ego znachenii dla mezhdunarodnogo sudebno-ehkspertnogo soobshchestva [On the report of the National Academy of Sciences of the USA: On strengthening forensic science in the United States and its significance for the international forensic community]. *Teoriia i praktika sudebnoi ehkspertizy*. № 2 (18) [in Russian].
- Kryminalnyi protses Ukrainy* [The Criminal Process of Ukraine] (2000) : pidruch. dla stud. yuryd. spets. vyshchykh zakl. osvity / Yu. M. Hroshevyi [ta in.] ; red. Yu. M. Hroshevyi, V. M. Khotenets // Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho, Akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
- Meshkov, O. O., Shinkarenko, I. R. (2019). K voprosu o teoreticheskoi sushchnosti sudebnoi ehkspertizy sluchaev ehlektrotravmirovaniia [To the question concerning theoretical essence of forensic examination of electric shock accidents]. *LEGEA ȘI VIAȚA*. № 4/1 [in Russian].
- Mieshkov, O. O. (2019). Obiekt, predmet i zavdannia sudovoi inzhenerno-tekhnichnoi ekspertyzy neshchasnykh vypadkiv, poviazanykh z elektrotravmuвання [Object, subject and tasks of judicial engineering and technical examination of accidents related to electrical injury]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.28 [in Ukrainian].
- Orlov, Iu. K. (1995). *Zakliuchenie ehksperta i ego otsenka (po ugovnym delam)* [Expert conclusion and its assessment (in criminal cases)] : ucheb. posob. Moskva [in Russian].
- Panievin, O. S., Sukhova, H. Ye. (1998). Sudova ekspertyza v kryminalnykh spravakh [Forensic examination in criminal cases] // *Komentar sudovoi praktyky v kryminalnykh ta administratyvnykh spravakh. Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy (1995–1997)* ; vidp. red. V. T. Maliarenko. Kyiv [in Ukrainian].
- Puchko, D. V. (2020). K voprosu ob otsenke zakliuchenii ehksperta kak istochnika dokazatelstv [To the issue of assessing forensic expert conclusion as a source of evidence]. *Armianskii zhurnal sudebnoi ehkspertizy i kriminalistiki*. № 4 [in Russian].
- Serhieieva, D. B. (2014). Poniattia ta sutnist dostovirnosti dokazu yak yoho vlastyvoli [The concept and essence of credibility of evidence as its feature]. *Yuryst Ukrainy*. № 1 (26) [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Performing and using forensic examinations while criminal proceeding] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B., Balyin, T. Ye., Derecha, L. M. (2010). Pro kryterii otsiniuvannia metodykh provedennia sudovykh ekspertyz v Ukraini [On the criteria for evaluating methods of conducting forensic examinations in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 10 [in Ukrainian].
- Smirnova, S. A., Usov, A. I. (2017). Povyshenie nauchnoi obosnovannosti metodicheskogo obespecheniia sudebnoi ehkspertizy — odin iz vazhnykh mezhdunarodnykh trendov [Enhancing scientific validity of the methodological support of forensic science is one of important international trends]. *Teoriia i praktika sudebnoi ehkspertizy*. № 12 (2) [in Russian].
- Vladimirov, L. E. (2000). *Uchenie ob ugovnykh dokazatelstvakh* [The doctrine of criminal evidence]. Tula [in Russian].

Мешков, О. (2021). Проблемні аспекти використання висновку експерта за результатами судової експертизи нещасних випадків електроtraвмування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 152–164. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.10.

Особливості оцінювання посмертного інтервалу для розслідування злочинів

Едгар Григорян *^a, Анжела Стащак **^b, Німа Резаї ***^c

* Аспірант, Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5634-015X>, e-mail: meduniver@knmu.edu.ua

** Доцент, Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2854-4520>, e-mail: ay.stashchak@knmu.edu.ua

*** Професор, Тегеранський університет медичних наук, м. Тегеран, Іран, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-1827>, e-mail: dira_ysia@tums.ac.ir

^a Написання оригінального проекту.

^b Методологія, концепція.

^c Адміністрування проекту, нагляд.

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.11 УДК 343.98

Надійшло 30.09.2021 / Рецензовано 05.10.2021 / Прийнято до друку 08.11.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Поміж інших, до обов'язків слідчих поліції належить розслідування насильницьких смертей, коли бракує інформації про особливості настання смерті. Огляд трупа необхідний у більшості випадків настання насильницької смерті, саме тому існує потреба у правильному оцінюванні різноманітних ознак на трупі, оскільки це може допомогти слідчим — надати важливу інформацію про вбивство, якщо таке сталося. До судово-медичних експертів можуть виникнути різні запитання, одним з яких є визначення давності настання смерті.

Метою цього дослідження є надання рекомендацій щодо використання методів оцінювання посмертних змін за даними судово-медичної експертизи відповідно до стану тіла, особливостей навколишнього середовища місця події й решти чинників, які необхідно зафіксувати на місці знаходження трупа.

Методичні рекомендації, розміщені у цьому матеріалі, складено відповідно до вимог чинного законодавства, яке визначає правила й порядок проведення судово-медичних експертиз.

Ключові слова: судово-медична експертиза трупів; судово-медична танатологія; давність настання смерті; оцінювання посмертного інтервалу.

Постановка наукової проблеми

Судово-медична експертиза трупів переважно ґрунтується на наказі Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» (далі — наказ Мінорони здоров'я № 6) ¹. Під час зовнішнього огляду необхідно описати тілесні ушкодження та деякі ознаки на трупі. Час смерті зазвичай оцінюють відповідно до рекомендацій ², використовуючи динамометрію та ректальне вимірювання температури. Однак на результати оцінювання часового інтервалу за допомогою згаданих вище методів можуть вплинути різні зовнішні чинники й окремі індивідуальні особливості трупа. Крім того, існують певні обмеження для визначення часових інтервалів за допомогою цих методів. Тому для кожного

конкретного випадку необхідно використовувати специфічні методи дослідження трупа на місці його знаходження залежно від різних ознак (оточення, наявність і розвиток гнильних змін та ін.).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Свого часу різні методи оцінювання давності настання смерті (далі — ДНС) аналізували М. С. Бокаріус ³, Rijen Shrestha та ін. ⁴; методам визначення ДНС на основі ентомології присвятили свої праці М. Harvey, N. Gasz, S. Voss ⁵, а також R. Sharma зі співавторами ⁶; гістохімічні методи оцінювання ДНС досліджували С. Guerrero-Urbina, M. del Sol, G. M. Fonseca ⁷, а також R. Elgawish зі співавторами ⁸; танатохімічні методи оцінювання

- 1 Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ Мінорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text> (дата звернення: 29.09.2021).
- 2 Гуров О. М., Кондратенко В. Л., Бурчинський В. Г., Гладких Д. В. Сучасний алгоритм судово-медичної діагностики давності настання смерті у ранній постмортальний період : метод. рек. Київ, 2017. 36 с.
- 3 Бокариус Н. С. Сведения к практическим работам, необходимые при выполнении и сдаче их студентами медицинского факультета Харьковского университета на производимых ими практических занятиях по судебной медицине. Вып. 13. Сведения к составлению протокола судебно-медицинского вскрытия. Харьков, 1918. 16 с. ; Его же. Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании. Харьков, 1925. 542 с.
- 4 Shrestha R., Kanchan T., Krishan K. Methods of Estimation of Time Since Death. *StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing*. 2021. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK549867> (дата звернення: 29.09.2021).
- 5 Harvey M., Gasz N., Voss S. Entomology-based methods for estimation of postmortem interval. *Research and Reports in Forensic Medical Science*. 2016. Vol. 6. Pp. 1—9. DOI: 10.2147/RRFMS.S68867 (дата звернення: 29.09.2021).
- 6 Sharma R., Garg R. K., Gaur J. R. Various methods for the estimation of the post mortem interval from Calliphoridae: A review. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. 2015. Vol. 5. Is. 1. Pp. 1—12. DOI: 10.1016/j.ejfs.2013.04.002 (дата звернення: 29.09.2021).
- 7 Guerrero-Urbina C., Sol M. del, Fonseca G. M. Histochemical and Immunohistochemical Methods for the Postmortem Interval Estimation in Human Tissues: A Review. *International Journal of Morphology*. 2020. Vol. 38. No. 2 Pp. 241—246. DOI: 10.4067/S0717-95022020000200241 (дата звернення: 29.09.2021).
- 8 Elgawish R., Abdelrazek H. M., Desouky A., Mohamed R. M. Determination of postmortem interval through histopathological alterations and collagen evaluation in the prostate of Wistar

ДНС вивчали Н. F. A. Salam, E. A. Shaat, M. H. Abdel Aziz, A. A. Moneim Sheta, H. A. S. Mohammed Hussein ⁹.

Мета роботи

Надати рекомендації щодо вибору методу оцінювання патологоанатомічних змін за даними судово-медичної експертизи, а також відповідно до стану тіла, особливостей оточення й інших чинників, які необхідно зафіксувати на місці знаходження трупа відповідно до чинного законодавства, яким обумовлено порядок і правила дослідження трупа.

Викладення основного матеріалу дослідження

Відповідно до наказу Мінохорони здоров'я № 6 судово-медична експертиза трупа має бути зафіксована в протоколі, включно з обставинами справи, узагальненою інформацією, що має значення для дослідження, відомостями з медичних та інших документів.

Використання динамометрії трупних плям для оцінювання ДНС може бути недостатньо точним, якщо після настання смерті минуло 12 годин. Angi M. Christensen та ін. зауважили, що трупні плями зазвичай з'являються приблизно за 30 хв або 4 год після настання смерті: вони стають найбільш помітні-

ми приблизно за дванадцять годин після смерті ¹⁰. Stephanie R. Dillon у своєму курсі під назвою «Хімія для ліберальних досліджень — Академія судової експертизи» зазначає, що «коли минуло понад 12 годин після настання смерті, складно визначити час настання смерті за допомогою трупних плям; також менш корисними вони стануть у тому разі, якщо тіло знайдено за дні або тижні після настання смерті». В одному з останніх досліджень у цій галузі Y. Usumoto зі співавторами, використовуючи спектрофотометричні значення кольору крові, визначили точність посмертного інтервалу: $\pm 8,84$ год (незалежно від віку померлого) ¹¹. Отже, підсумовано: дослідження трупних плям демонструє, що ступінь точності посмертного інтервалу, розрахованого за допомогою трупних плям, у деяких випадках не може задовольнити потреби слідчих.

Коли йдеться про вимірювання ДНС з використанням перепаду температури посмертного охолодження, то дослідження, проведене С. Henssge та ін., підтвердило потребу в додатковій інформації (зокрема, про масу тіла; товщину й кількість шарів одягу на трупі; підстилку для трупа (місце, де перебував труп); сухе чи вологе, нерухоме чи проточне повітря), тому вплив цих чинників на зниження температури трупа можна було б враховувати під час розрахунку часу від моменту настання

albino rats. *Zagazig Journal of Forensic Medicine and Toxicology*. 2021. Vol. 19. Is. 2. Pp. 1—12. DOI: 10.21608/ZJFM.2021.63677.1071 (дата звернення: 29.09.2021).

- 9 Salam H. F. A., Shaat E. A., Abdel Aziz M. H., Moneim Sheta A. A., Mohammed Hussein H. A. S. Estimation of postmortem interval using thanatochemistry and postmortem changes. *Alexandria Journal of Medicine*. 2012. Vol. 48. Is. 4. Pp. 335—344. DOI: 10.1016/j.ajme.2012.05.004 (дата звернення: 29.09.2021).
- 10 Christensen A. M., Passalacqua N. V., Bartelink E. J. *Forensic Anthropology: Current Methods and Practice*. Amazon.com Services LLC, 2014.
- 11 Usumoto Y., Kudo K., Tsuji A., Ihama Y., Ikeda N. Predictive equation to estimate post-mortem interval using spectrophotometric blood-colour values. *Medicine, Science and the Law*. 2019. Vol. 59. Is. 1. Pp. 36—41. DOI: 10.1177/0025802418819611 (дата звернення: 29.09.2021).

смерті¹². Безумовно, для отримання такої інформації (із метою визначити правильний посмертний інтервал) потрібні додаткові інструменти для того, щоб виміряти ці параметри доволі точно, що потребує забезпечення судових експертів усім необхідним обладнанням для проведення подібних оцінювань.

Методи оцінювання посмертного інтервалу, які базуються на гістологічних, біохімічних та імуногістохімічних змінах трупа, демонструють можливість їх застосування в пізньому посмертному інтервалі, коли більшість застосовуваних сьогодні методів не може бути використана¹³. Науковці зауважили можливість визначення ДНС за 6 днів після настання смерті, оцінюючи морфологічні зміни деяких внутрішніх органів. Використання комп'ютерних програм для оцінювання гістологічних мікропрепаратів є перспективним напрямом, а програми штучного інтелекту, які вже ефективно використовують

(наприклад, в онкології) також можна активно впроваджувати в роботу судових гістологів.

Використання комп'ютерних програм, що дають змогу судовому експерту комбінувати декілька методів для отримання більш точних результатів, доволі докладно висвітлено в сучасних публікаціях на тему посмертного інтервалу. Наприклад, С. Cordeiro зі співавторами розробили комп'ютерну програму, що підраховує час після настання смерті шляхом оцінювання біохімічного складу склоподібного тіла, температури та маси тіла¹⁴, а J. I. Muñoz-Barús та ін.— програму, яка вимірює концентрацію калію, гіпоксантину та сечовини у склоподібному тілі¹⁵.

Висновки

Робота судово-медичних експертів під час оцінювання часу настання смерті повинна охоплювати різні чинники, які

- 12 Henssge C., Madea B. Estimation of the time since death in the early post-mortem period. *Forensic Science International*. 2004. Vol. 144. Is. 2—3. Pp. 167—175. DOI: 10.1016/j.forsciint.2004.04.051 (дата звернення: 29.09.2021).
- 13 Григорян Е. К., Мирошниченко М. С. Особливості післясмертних морфологічних змін матки. *Morphologia*. 2020. Т. 14. № 4. С. 90—94 ; Elgawish R., Abdelrazek H. M., Desouky A., Mohamed R. M. *Ibid*. DOI: 10.21608/ZJFM.2021.63677.1071 (дата звернення: 29.09.2021) ; Salam H. F. A., Shaat E. A., Abdel Aziz M. H., MoneimSheta A. A., Mohammed Hussein H. A. S. *Ibid*. DOI: 10.1016/j.ajme.2012.05.004 (дата звернення: 29.09.2021) ; Olkhovsky V., Grygorian E., Myroshnychenko M., Kozlov S., Suloiev K., Polianskyi A., Kaplunovskyi P., Fedulenkova Yu., Borzenkova I. Morphological features of the uterus in women at different time intervals of the postmortem period as diagnostic criteria for establishing the postmortem interval. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Vol. 74. Is. 4. Pp. 821—827 ; Коновал Н. С. Закономірності постмортальних структурно-біохімічних змін м'язової тканини діафрагми: значення для судово-медичної діагностики давності настання смерті. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії*. 2019. Т. 19. № 1 (65). С. 71—77. DOI: 10.31718/2077-1096.19.1.71 (дата звернення: 29.09.2021).
- 14 Cordeiro C., Ordóñez-Mayán L., Lendoiro E., Febrero-Bande M., Vieira D. N., Muñoz-Barús J. I. A reliable method for estimating the postmortem interval from the biochemistry of the vitreous humor, temperature and body weight. *Forensic Science International*. 2019. Vol. 295. Pp. 157—168. DOI: 10.1016/j.forsciint.2018.12.007 (дата звернення: 29.09.2021).
- 15 Muñoz-Barús J. I., Rodríguez-Calvo M. S., Suarez-Peñaranda J. M., Vieira D. N., Cadarso-Suárez C., Febrero-Bande M. PMICALC: an R code-based software for estimating post-mortem interval (PMI) compatible with Windows, Mac and Linux operating systems. *Ibid*. 2009. Vol. 194. Pp. 49—52. DOI: 10.1016/j.forsciint.2009.10.006 (дата звернення: 29.09.2021).

варто враховувати у кожному конкретному випадку. Для отримання точних результатів слід використовувати кілька методів. Застосування комп'ютерних програм або впровадження мобільних додатків із цією метою могло б полегшити та пришвидшити роботу судово-медичних експертів.

Особенности оценивания посмертного интервала

для расследования преступлений

Едгар Григорян, Анжела Стащак, Нима Резаи

Помимо прочего в обязанности следователей полиции входит расследование насильственных смертей, когда недостаточно информации об особенностях наступления смерти. Осмотр трупа необходим в большинстве случаев наступления насильственной смерти, именно поэтому существует необходимость в правильном оценивании различных признаков на трупе, поскольку это может помочь следователям — предоставить важную информацию об убийстве, если таковое имело место. К судебно-медицинским экспертам могут возникнуть разные вопросы, одним из которых является определение давности наступления смерти. Целью настоящего исследования является предоставление рекомендаций по использованию методов оценивания посмертных изменений по данным судебно-медицинской экспертизы в соответствии с состоянием тела, особенностями окружающей среды места происшествия и другими факторами, которые необходимо зафиксировать на месте нахождения трупа. Методические рекомендации, содержащиеся в этом материале, составлены в соответствии с действующим законодательством, определяющим правила и порядок проведения судебно-медицинских экспертиз.

Ключевые слова: судебно-медицинская экспертиза трупов; судебно-медицинская танатология; давность наступления смерти; оценивание посмертного интервала.

Features of postmortem interval evaluation for the crime investigation

Edgar Grygorian, Anzhela Stashchak, Nima Rezaei

The work of police investigators includes investigation of violent deaths, when there is

scarce information on peculiarities of death. The examination of corpse is essential in most of violent death cases; thus, there is a need to correctly evaluate signs on the corpse as soon as they could help investigators obtain important information about a murder. There could be various questions to be answered by forensic medical examiners; one of which is determination of time since death. The study is aimed to present guidelines on choosing the evaluation method for postmortem changes based on forensic medical data, in accordance with condition of the body, features of surroundings and other factors that have to be noted at the place of corpse's finding. Guidelines are composed in accordance with current legal procedures on forensic medical examinations.

Keywords: forensic medical examination of corpses, forensic thanatology, time since death, postmortem interval evaluation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bokarius, N. S. (1918). Svedeniia k prakticheskim rabotam, neobkhodimye pri vypolnenii i sdache ikh studentami meditsinskogo fakulteta Kharkovskogo universiteta na proizvodimyykh imi prakticheskikh zaniatiakh po sudebnoi meditsine [Information on practical works required when performing and passing them by students of the medical faculty of Kharkiv

- University at conducted by them practical classes in forensic medicine]. Vyp. 13. *Svedeniia k sostavleniiu protokola sudebno-meditsinskogo vskrytiia*. Kharkov [in Russian].
- Bokarius, N. S. (1925). *Pervonachalniyi naruzhnyi osmotr trupa pri militseiskom i rozysknom doznanii* [The initial external examination of the corpse while police and crime investigation inquiry]. Kharkov [in Russian].
- Christensen, A. M., Passalacqua, N. V., Bartelink, E. J. (2014). *Forensic Anthropology: Current Methods and Practice*. Amazon.com Services LLC.
- Cordeiro, C., Ordóñez-Mayán, L., Lendoiro, E., Febrero-Bande, M., Vieira, D. N., Muñoz-Barús, J. I. (2019). A reliable method for estimating the postmortem interval from the biochemistry of the vitreous humor, temperature and body weight. *Forensic Science International*. Vol. 295. DOI: 10.1016/j.forsciint.2018.12.007.
- Elgawish, R., Abdelrazek, H. M., Desouky, A., Mohamed, R. M. (2021). Determination of postmortem interval through histopathological alterations and collagen evaluation in the prostate of Wistar albino rats. *Zagazig Journal of Forensic Medicine and Toxicology*. Vol. 19. Is. 2. DOI: 10.21608/ZJFM.2021.63677.1071.
- Guerrero-Urbina, C., Sol, M. del, Fonseca, G. M. (2020). Histochemical and Immunohistochemical Methods for the Postmortem Interval Estimation in Human Tissues: A Review. *International Journal of Morphology*. Vol. 38. No. 2. DOI: 10.4067/S0717-95022020000200241.
- Harvey, M., Gasz, N., Voss, S. (2016). Entomology-based methods for estimation of postmortem interval. *Research and Reports in Forensic Medical Science*. Vol. 6. DOI: 10.2147/RRFMS.S68867.
- Henssge, C., Madea, B. (2004). Estimation of the time since death in the early post-mortem period. *Forensic Science International*. Vol. 144. Is. 2–3. DOI: 10.1016/j.forsciint.2004.04.051.
- Hryhorian, E. K., Myroshnychenko, M. S. (2020). Osoblyvosti pislasmertnykh morfolohichnykh zmin matky [Features of postmortem morphological changes of the uterus]. *Morphologia*. T. 14. № 4 [in Ukrainian].
- Hurov, O. M., Kondratenko, V. L., Burchynskyi, V. H., Hladkykh, D. V. (2017). *Suchasnyi alhorytm sudovo-medychnoi diahnostryky davnosti nastannia smerti u rannii postmortalnyi period* [Modern algorithm on forensic diagnosis of prescription of death coming in the early postmortem period] : metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
- Konoval, N. S. (2019). Zakonomirnosti postmortalnykh strukturno-biokhimichnykh zmin miazovoi tkanyny diafrahmy: znachennia dla sudovo-medychnoi diahnostryky davnosti nastannia smerti [Patterns of postmortem structural and biochemical changes of diaphragm muscle tissue: significance for forensic diagnosis of prescription of death coming]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny: Visnyk Ukrainsoi medychnoi stomatolohichnoi akademii*. T. 19. № 1 (65). DOI: 10.31718/2077-1096.19.1.71 [in Ukrainian].
- Muñoz-Barús, J. I., Rodríguez-Calvo, M. S., Suarez-Peñaranda, J. M., Vieira, D. N., Cadarso-Suárez, C., Febrero-Bande, M. (2009). PMICALC: an R code-based software for estimating post-mortem interval (PMI) compatible with Windows, Mac and Linux operating systems. *Forensic Science International*. Vol. 194. DOI: 10.1016/j.forsciint.2009.10.006.
- Olkhovsky, V., Grygorian, E., Myroshnychenko, M., Kozlov, S., Suloiev, K., Polianskyi, A., Kaplunovskiy, P., Fedulenkova, Yu., Borzenkova, I. (2021). Morphological features of the uterus in women at different time intervals of the postmortem period as diagnostic criteria for establishing the postmortem interval. *Wiadomości Lekarskie*. Vol. 74. Is. 4.
- Salam, H. F. A., Shaat, E. A., Abdel Aziz, M. H., Moneim Sheta, A. A., Mohammed Hussein, H. A. S. (2012). Estimation of postmortem interval using thanatochemistry and postmortem changes. *Alexandria Journal of Medicine*. Vol. 48. Is. 4. DOI: 10.1016/j.ajme.2012.05.004.
- Sharma, R., Garg, R. K., Gaur, J. R. (2015). Various methods for the estimation of the post mortem interval from Calliphoridae: A review. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. Vol. 5. Is. 1. DOI: 10.1016/j.ejfs.2013.04.002.
- Shrestha, R., Kanchan, T., Krishan, K. (2021). *Methods of Estimation of Time Since Death*. StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK549867>.
- Usumoto, Y., Kudo, K., Tsuji, A., Ihama, Y., Ikeda, N. (2019). Predictive equation to estimate post-mortem interval using spectrophotometric blood-colour values. *Medicine, Science and the Law*. Vol. 59. Is. 1. DOI: 10.1177/0025802418819611.

Григорян, Е., Стацак, А., Резаї, Н. (2021). Особливості оцінювання посмертного інтервалу для розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 165—170. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.11.

Ефективне адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності в умовах євроінтеграції

Інеса Овсянникова *

* Аспірант, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3351-7781>, e-mail: hniise@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.12 УДК 343.98

Надійшло 08.09.2021 / Рецензовано 30.09.2021 / Прийнято до друку 04.10.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Ефективне адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності залежить від поставлених мети та завдань. Українське суспільство почало докорінно перебудовувати свою національну правову систему, закріпивши 1996 року в Конституції принцип верховенства права та ратифікувавши 1997 року Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод.

Мета статті полягає у визначенні основних цілей і завдань держави для забезпечення ефективної судово-експертної діяльності в умовах євроінтеграції.

Зобов'язання України перед європейською спільнотою розбудовувати розвинуту та сталу демократію й ринкову економіку вимагають від неї передусім спрямування усієї національної системи права на такі європейські цінності, як демократія, повага до людини та її основоположних прав і свобод, верховенство права та ін. Для нашої держави принцип верховенства права пов'язаний із практикою Європейського Союзу, тому основним стратегічним напрямом є євроінтеграція.

У межах європейського співробітництва особливого значення набувають сфера юстиції загалом і правоохоронні й судові органи зокрема. Ефективне проведення судової реформи й боротьба з корупцією сьогодні є пріоритетними напрямками розвитку нашої держави на шляху до євроінтеграції.

Важливою складовою реалізації поставленої мети є створення сучасної системи експертного забезпечення правосуддя, яка повинна ефективно функціювати завдяки вчасному та правильному виконанню поставлених суб'єктами судово-експертної діяльності цілей і завдань.

Ключові слова: ефективність; адміністративно-правове регулювання; судово-експертна діяльність; цілі; завдання; євроінтеграція.

Постановка наукової проблеми

Останнім часом головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України є євроінтеграція. Перспектива набуття Україною членства в Європейському Союзі (далі — ЄС) задає вектор для стратегічних перетворень у державі, який спрямовано на європейську модель соціально-економічного й політичного розвитку. Прямуючи закріпленим у Конституції курсом на членство в ЄС, Україна вибудовує свій законодавчий шлях згідно з європейськими вимогами. Сучасна демократія багатьох європейських країн дотримується основних принципів ліберальної політичної системи: конституціоналізму, розподілу влади, свободи особистості, прав людини, автономії меншин тощо¹. Приведення законодавства нашої держави у відповідність до *acquis communautaire* (надбання європейської інтеграції у політичній, правовій і економічній сферах, які ґрунтуються на європейських спільних цінностях) є необхідною умовою для повноцінної євроінтеграції й основою для зростання національної економіки та рівня життя українців.

Процес реформування й адаптації національного законодавства до загальноєвропейських стандартів висуває проблему ефективності адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності, що по-

лягає, зокрема, у правильності визначення наріжних принципів, функцій і завдань регулювання залежно від визначених державою основних напрямів здійснення політики у цій сфері та ступеня їх досягнення у визначені строки.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Розбудова сучасної правової демократичної країни прямо пов'язана із комплексною судовою реформою, що вимагає здійснення певних кроків для підвищення ефективності судово-експертної діяльності. Станом на сьогодні система правосуддя в Україні перебуває на стадії реформування передусім через кризу легітимності. Ураховуючи, що ця система є визначальним елементом національного механізму правового захисту, рівень її законності є показником ефективності судової влади крізь призму ст. 3 Конституції України, згідно з якою утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави². Як зауважує О. І. Жеребко, реформування системи судочинства, наближення законодавства України до міжнародних стандартів передбачає сьогодні не тільки внесення змін до всіх сфер законодавства, а й удосконалення законодавчих норм, якими врегульовано судово-експертну діяльність³.

- 1 Plakhotniuk N., Koruts U., Doroshenko E. Constitutional Restriction on Human Rights and Freedoms in the Development of Liberal Democracy in Europe. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 3. № 11. P. 131. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.3-n000075 (дата звернення: 29.09.2021).
- 2 Stefanchuk M., Hladun O., Stefanchuk R. Establishing Trust in the Court in Ukraine as a Strategic Task for Judicial Reform. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 3. № 11. P. 102. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.3-n000073 (дата звернення: 29.09.2021).
- 3 Жеребко О. І. Сутність й зміст судово-експертної діяльності: вітчизняний досвід. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : зб. мат-лів VIII міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 152. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/15401/1/zbirnyk_27_11_19.pdf (дата звернення: 04.03.2021).

Т. О. Коломоець і П. О. Баранчик зазначають, що проблема верховенства права (за сучасних світових тенденцій глобалізації) виходить за межі державних кордонів. Науковці зауважують, що істотні перспективи в сучасній Україні можливі саме в поєднанні зовнішніх і внутрішніх вимірів усвідомлення принципу верховенства права та концентрації уваги на його теоретичних і практичних аспектах у державі, зокрема на його реалізації в процесах публічного управління⁴. Інші вчені вважають, що важливим для впровадження верховенства права, яке покращить судову діяльність і якість судової експертизи як однієї з основних форм використання специфічних знань у сучасному правосудді, є міжнародне співробітництво судово-експертних установ⁵. Схожої думки й Е. Б. Сімакова-Єфремян, яка стверджує, що глобалізація збільшує взаємозалежність країн світу та перетворює їх на єдиний глобальний організм. Не оминаючи питання розвитку права та юридичних наук, процеси глобалізації мають свою специфіку в різних сферах, зокрема в галузі судової експертизи. Процеси глобалізації в цій галузі варто реалізовувати, на думку науковиці, передусім завдяки адаптації національного законодавства, яким урегульовано судово-експертну діяльність,

до європейського, а окрім того, завдяки уніфікації для всіх судово-експертних установ України методик експертних досліджень шляхом їх акредитації згідно з міжнародними стандартами якості⁶.

Н. І. Кліменко та О. А. Купрієвич також зазначають неможливість існування судової експертизи в межах окремої держави. Вони наголошують на відповідності судово-експертної діяльності держав не тільки національним принципам, а й міжнародним правовим і професійним стандартам. До того ж акцентують увагу на тому, що висновок експерта однієї держави повинен мати доказову силу для іноземних судів⁷.

На думку професора О. М. Ключова, одним із засобів створення системи забезпечення прав і свобод людини є ефективне запровадження традиційних і новітніх видів судових експертиз із активним використанням міжнародно-правових інструментів Ради Європи щодо справедливості правосуддя, що неможливо без проведення комплексних наукових досліджень на основі системного аналізу судово-експертної діяльності⁸.

Аналіз наукових думок свідчить, що більшість учених вважає судово-експертну діяльність надзвичайно важливою в кожній демократичній державі

4 Коломоець Т. О., Баранчик П. О. Принципи адміністративного права : монографія. Запоріжжя, 2012. С. 69.

5 Filipenko N., Spitsyna H., Shynkarenko I., Tsymbalistyi V. Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions. *Electronic Scientific Journal Socrates*. 2021. Vol. 1. № 19. P. 35. DOI: 10.25143/socr.19.2020.1.032-038 (дата звернення: 29.09.2021).

6 Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про взаємозалежність європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 152–158.

7 Кліменко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 131.

8 Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 102–117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 (дата звернення: 29.09.2021).

для ефективного та якісного захисту прав і свобод людини та громадянина без їх порушень⁹. Запровадження європейських стандартів охорони прав і свобод людини повинно спрямувати думки наукової спільноти на більш уважне дослідження питань, пов'язаних із розробленням теоретичних засад судової експертології, методик проведення окремих видів судових експертиз, питань адміністративно-правового забезпечення судово-експертної діяльності тощо.

Мета роботи

Визначити основні цілі й завдання держави для забезпечення ефективної судово-експертної діяльності в умовах євроінтеграції.

Викладення основного матеріалу дослідження

Однією з вимог завершення переходу України до дієвої ринкової економіки є поступова інтеграція її адміністративно-правових норм до законодавства ЄС. Відповідно, стратегічною метою України є євроінтеграція та членство в Євросоюзі, адже це — найліпший шлях реалізації національних інтересів і роз-

будови економічно розвинутої та демократичної держави, а також укріплення позицій у світовій системі міжнародних відносин¹⁰. Для того щоб процес євроінтеграції України відбувався швидше, громадяни можуть голосувати за політичні сили, які чітко заявляють про свою підтримку європейської інтеграції, активно висловлювати свою позицію, вимагаючи від Верховної Ради ухвалення необхідних законів, а від решти органів влади (зокрема, місцевих) — їх виконання. Аналіз статистичних даних свідчить, що більшість українців підтримує стратегію держави, спрямовану на євроінтеграцію (загальнонаціональний рівень підтримки коливається в межах 60—70 %) ¹¹.

Для досягнення поставленої мети (вступу України до ЄС) наша держава як претендент має пройти кілька етапів:

- виконання до визначеного строку умов Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони;
- досягнення відповідності умовам членства в ЄС (так званим Копенгагенським критерієм),

9 Див., напр.: Олійник О. О. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Митна справа*. 2013. № 4 (88). С. 270 ; Русецький А. А. Про організацію судово-експертної діяльності: міжнародний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 160 ; Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон, 2015. С. 10 ; Скорик А. Л., Бірюков М. А. Поняття та сутність криміналістичної експертизи. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : мат-ли III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27.02.2020). Київ ; Маріуполь, 2020. С. 269.

10 Корнеев С. М. Сучасні проблеми розвитку судової експертизи в аспекті євроінтеграції України. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. мат-лів круглого столу (Київ, 23.04.2015). Київ, 2015. С. 180—183. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/sudovo-ekspertna-diyalnist-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku.html> (дата звернення: 04.03.2021).

11 Суспільно-політичні орієнтації населення України (за даними Київського міжнародного інституту соціології за квітень 2020 р.). URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20200406_pressconf/politics_april%202020.pdf (дата звернення: 10.03.2021).

а саме: забезпечення стабільності демократії в країні, верховенство права, дотримання прав людини і захист прав меншин. Також важливо поділяти глобальні цілі ЄС у сфері політики й економіки, зокрема: дотримуватися принципів ринкової економіки зі значною часткою малого бізнесу, мати розвинену інфраструктуру, якісні освіту й науку¹².

Важливою ознакою європейської інтеграції є також чітке визначення цілей і послідовність здійснюваних етапів зближення політико-правових і соціально-економічних систем держав-членів¹³.

За підсумками двостороннього саміту України та ЄС, що відбувся 6 жовтня 2020 р. у Брюсселі (Бельгія), Європейський Союз визнав значний прогрес нашої держави на шляху до поставленої мети та погодився з необхідністю подальшого прискорення зусиль, спрямованих на досягнення євроінтеграційних цілей і проведення подальших реформ. Водночас у тексті «Спільної заяви за підсумками 22-го Саміту Україна — ЄС» зазначено: *«Ми домовились про важливість прискорення та посилення зусиль щодо реформ, зокрема судової влади (включаючи реформування Вищої ради правосуддя та незалежного добору доброчесних суддів) та боротьби з корупцією, забезпе-*

*чуючи сильні й незалежні антикорупційні інституції»*¹⁴. Така позиція свідчить про недостатність докладених Україною зусиль щодо досягнення нею поставлених цілей і завдань, які стосуються судової реформи й боротьби з корупцією, і про пріоритетність цього напрямку. Саме тому одним із пріоритетів у взаєминах України та ЄС є співробітництво у сфері юстиції.

Сьогодні в Україні триває комплексна реформа юстиції. Правове співробітництво між Україною та ЄС у цій галузі спрямовано на формування довіри до української судової системи всередині країни й у міжнародних партнерів. Метою такого співробітництва є розширення загальноєвропейського простору справедливості та безпеки, який гарантував би стійкий розвиток міжособистісних відносин і ділових зв'язків між громадянами України та ЄС¹⁵.

Одним із основних міжнародно-правових документів, спрямованих на встановлення й розвиток міжнародного співробітництва України та ЄС, є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, у преамбулі якої визначено, що політична асоціація й економічна інтеграція нашої держави з ЄС залежатиме від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу

12 Коли Україна стане членом Європейського Союзу? (за даними Урядової кампанії EUКраїна). URL: https://association4u.in.ua/?utm_source=search&utm_medium=cpc&utm_campaign=association4u_search_mpb&utm_term=21.12.20&gclid=Cj0KCQiA1pyCBhCtARIsAHaY_5eATqpzx0LNxnsKcLWlrPbqFS4f3imPdqqDRnD_a5ksTzBzEJ0SPwAaAhLHEALw_wcB#european_integration (дата звернення: 10.03.2021).

13 Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С. 44.

14 Проект плану дій між Україною та ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ: практичний результат до 2025 року. URL: <https://minjust.gov.ua/m/proekt-planu-diy-mij-ukrainoyu-ta-es-u-sferi-yustitsii-ta-vnutrishnih-sprav-praktichniy-rezultat-do-2025-roku> (дата звернення: 12.03.2021).

15 Там само.

в наближенні до ЄС у політичній, економічній та правовій сферах, зокрема у сфері юстиції¹⁶. Угодою також обумовлено, що співробітництво у сфері юстиції відбуватиметься на принципах основоположних свобод і поваги до прав людини, а в межах співробітництва у сфері юстиції особливе значення матимуть посилення верховенства права та зміцнення інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема (ст. 14, розд. III), що відповідає конституційним принципам України. Віддзеркалюючи підпорядкованість держави та її інститутів (органів державної влади, посадових і службових осіб) праву та його верховенство щодо них, зазначені принципи стають пріоритетними у правовій державі. Водночас утвердження верховенства права й укріплення інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема неможливо без співробітництва у галузі судової експертизи¹⁷.

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну правову політику з питань експертного забезпечення правосуддя в Україні, є Міністерство юстиції України (далі — *Мін'юст України*)¹⁸, відповідно до стратегічного плану діяльності якого однією з його

стратегічних цілей є створення сучасної системи експертного забезпечення правосуддя. Ефективне вирішення цієї стратегічної мети вимагає виконання таких основних завдань:

- забезпечення принципу незалежності судово-експертної діяльності під час проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях, справах про адміністративні правопорушення, а також адміністративних, цивільних і господарських справах;
- застосування єдиних методичних підходів до виконання судових експертиз¹⁹;
- комплексне оновлення нормативно-правової бази, що регламентує здійснення судово-експертної діяльності;
- вирівнювання повноважень приватних і державних судових експертів та підвищення рівня конкуренції між ними;
- утілення міжнародних стандартів у проведенні судових експертиз (зокрема, завдяки забезпеченню науково-дослідних установ судових експертиз сучасним криміналістичним обладнанням)²⁰.

16 Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифік. із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 12.03.2021).

17 Овсянникова І. М. Судово-експертна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 274. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.017 (дата звернення: 12.03.2021).

18 Положення про Міністерство юстиції України : Постанова КМУ від 02.07.2014 р. № 228 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF> (дата звернення: 12.03.2021).

19 Стратегічний план діяльності Міністерства юстиції України на 2019—2022 роки (за даними Міністерства юстиції України). URL: https://minjust.gov.ua/objectives_of_public_policy (дата звернення: 12.03.2021).

20 План діяльності Міністерства юстиції України на 2021—2023 роки (за даними Міністерства юстиції України). URL: https://minjust.gov.ua/objectives_of_public_policy (дата звернення: 12.03.2021).

Ідентифікатором досягнень стратегічної програми є ефективність судово-експертної діяльності, підтверджена ступенем досягнення її суб'єктами поставлених цілей і завдань.

Відповідно до норм чинного законодавства, що регулює судово-експертну діяльність у державі, таку діяльність здійснюють спеціалізовані державні установи України та їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності. Також таку діяльність можуть здійснювати судові експерти, які не є працівниками державних експертних установ, та інші фахівці (експерти) за відповідними галузями знань на умовах і в порядку, визначених ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»²¹. Водночас у цьому Законі підкреслено важливість проведення лише державними спеціалізованими установами криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, що робить ці установи головними суб'єктами судово-експертної діяльності.

Відповідно ч. 2 ст. 7 згаданого Закону до державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Мініюсту України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України (далі — *МОЗ України*); експертні служби Міністерства внутрішніх справ України (далі — *МВС України*), Міністерства оборони України (далі — *Міноборони України*), Служби безпеки України (далі — *СБ*

України) та Державної прикордонної служби України (далі — *Держприкордонслужба України*)²².

Аналіз чинного законодавства України свідчить, що мету й завдання діяльності державних спеціалізованих установ визначено їх статутами і/або положеннями про них, вони мають бути узгодженими з такими основними цінностями, якими керується Мініюст: верховенство права; забезпечення дотримання прав і свобод людини та громадянина; законність; відкритість і прозорість; відповідальність і підзвітність; професійність і постійне вдосконалення²³.

Так, наприклад, метою діяльності Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ICE*) Мініюсту України (відповідно до його статуту) є задоволення потреб органів досудового розслідування, судових органів, інших державних органів, а також юридичних і фізичних осіб у забезпеченні їх незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки й техніки²⁴. Для реалізації поставленої мети ННЦ ICE здійснює діяльність, спрямовану на підвищення ефективності наукових досліджень у галузі теорії та практики судової експертизи і криміналістики, розроблення й удосконалення методології та методик судової експертизи для максимального використання її можливостей під час

21 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 04.03.2021).

22 Там само.

23 Бачення, місія, цінності (за даними Міністерства юстиції України). URL: <https://minjust.gov.ua/pages/mission> (дата звернення: 12.03.2021).

24 Статут Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (за даними ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»). URL: <https://www.hniise.gov.ua/14136-statut.html> (дата звернення: 10.03.2021).

проведення досудового розслідування та здійснення судового розгляду за кримінальними провадженнями, судового розгляду цивільних, господарських, адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення, виконавчого провадження, а також під час вирішення питань, які потребують застосування спеціальних знань за межами судочинства²⁵.

До головних завдань діяльності ННЦ ІСЕ належать:

- 1) безпосереднє проведення судових експертиз (зокрема, пов'язаних із оцінкою майнових прав і майна, а також із дослідженням наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів), призначених у кримінальних провадженнях, господарських, цивільних, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення й під час виконавчого провадження;
- 2) проведення експертних досліджень (результати яких оформлюють як висновки експертних досліджень) із застосуванням засобів і методів судової експертизи, що здійснюють на замовлення фізичних або юридичних осіб (зокрема, проведення оцінки майна та майнових прав);
- 3) науково-дослідна робота в галузі судової експертизи та криміналістики і практичне впровадження здобутих результатів в експертну, слідчу й судову діяльність;
- 4) забезпечення функціонування Мін'юсту України, інших державних органів у встановленому законодавством порядку;

- 5) підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації в галузі судової експертизи, криміналістики та права;
- 6) підготовка фахівців у галузі судової експертизи з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта;
- 7) проведення науково-методичної й інформаційної діяльності в галузі судової експертизи, права та криміналістики;
- 8) здійснення заходів щодо міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи та криміналістики відповідно до чинного законодавства України;
- 9) метрологічне забезпечення науково-дослідної й експертної діяльності;
- 10) підвищення кваліфікації експертних кадрів, зокрема в галузі права, за освітньою програмою з теоретичних, організаційних, процесуальних питань судової експертизи²⁶.

Схожими є завдання Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності у м. Києві (який також належить до сфери управління Мін'юсту України), метою діяльності якого є задоволення потреб судів і органів досудового розслідування, інших державних органів, а також юридичних і фізичних осіб у забезпеченні їх належною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, експертними дослідженнями й оцінюванням із використанням сучасних досліджень науки та техніки²⁷.

Завданнями Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року (далі — *Стратегія*)

25 Статут ... URL: <https://www.hniise.gov.ua/14136-statut.html> (дата звернення: 10.03.2021).

26 Там само.

27 Буклет Центру 2021 р. (за даними Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України). URL: https://intellect.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/buklet_czentru-2021.pdf (дата звернення: 12.03.2021).

є створення безпечного середовища розвитку вільного суспільства, забезпечення високої ефективності діяльності органів системи МВС, зміцнення суспільної довіри до неї з урахуванням визначальної ролі громадянина у розбудові України як безпечної європейської держави²⁸. У Стратегії зазначено, що реалізація стійкого функціонування, керованості й ефективності роботи органів системи МВС має базуватися на оптимальних рішеннях з урахуванням позитивного досвіду та кращої практики провідних держав. Належне кадрове забезпечення органів системи МВС забезпечують заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, заклади охорони здоров'я, підприємства, науково-дослідні експертно-криміналістичні центри й наукові установи, що належать до сфери управління МВС.

Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (далі — ДНДЕКЦ) і його територіальні підрозділи (науково-дослідні експертно-криміналістичні центри, далі — НДЕКЦ) складають Експертну службу МВС²⁹. Відповідно до Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, до основних завдань Експертної служби МВС належать: безпосереднє здійснення судово-експертної діяльності; забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду; проведення сертифікаційних та інших випробувань, а також оцінювання відповідності продукції, процесів і послуг, виконан-

ня інших робіт (у межах своєї компетенції); проведення експертних досліджень на договірних засадах (у межах компетенції) із питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених чинним законодавством; проведення відповідно до чинного законодавства оцінки майна, майнових прав і здійснення професійної оціночної діяльності; забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, оброблення персональних даних, забезпечення режиму доступу до інформації (у межах повноважень, визначених законом); забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів; здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт із пошуку і знешкодження вибухонебезпечних предметів, пристроїв, які використовують із терористичною метою; здійснення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Експертної служби МВС як судових експертів, спеціалістів-вибухотехніків і спеціалістів-криміналістів³⁰.

Із метою вдосконалення судово-експертного забезпечення наказом Центрального управління Служби безпеки України від 29.05.2015 р. № 371 затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України, згідно з якою до експертних підрозділів СБУ належать:

- Центр судових і спеціальних експертиз (далі — ЦСЦЕ) Українського науково-дослідного інституту

28 Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження КМУ від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

29 Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1343 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 10.03.2021).

30 Там само.

спеціальної техніки та судових експертиз СБ України (далі — ІСТЕ СБУ);

- відокремлені експертні підрозділи (експертні сектори й зональні експертні сектори) ІСТЕ СБУ у регіональних органах СБУ (далі — ВЕП ІСТЕ СБУ)³¹.

ІСТЕ СБУ є державною спеціалізованою експертною науково-дослідною установою, яка здійснює судово-експертну, наукову, науково-організаційну, науково-технічну діяльність і виконує функції експертної служби СБУ, забезпечує виготовлення спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (далі — СТЗ) і спеціальної техніки та бере участь у їх впровадженні.

Основні завдання ІСТЕ СБУ: створення, виготовлення й участь у впровадженні спеціальної техніки та СТЗ для потреб підрозділів і органів СБУ, інших суб'єктів сектору безпеки й оборони України; судово-експертне забезпечення діяльності підрозділів та органів СБУ, інших правоохоронних органів і суду; здійснення попередньої ідентифікації товарів у галузі державного експертного контролю; випробування, спеціальні (тематичні) дослідження, науково-технічна експертиза СТЗ і спеціальної техніки, оцінювання відповідності технічних засобів сфері акредитації ІСТЕ СБУ; виконання заходів із технічного регулювання у сфері СТЗ³².

Із метою судово-експертного забезпечення діяльності органів Держприкордонслужби України, інших пра-

воохоронних органів із запобігання, виявлення й розслідування кримінальних та інших правопорушень у сфері охорони державного кордону, наказом Адміністрації Держприкордонслужби України від 11.08.2010 р. № 617 затверджено Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України, згідно з яким Головний експертно-криміналістичний центр Держприкордонслужби України (далі — ГЕКЦ ДПС) є державною спеціалізованою установою, що (відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу») є експертною службою Держприкордонслужби України, метою якої є проведення судової експертизи й експертних досліджень паспортних документів, що їх згідно із законодавством використовують під час перетинання державного кордону України.

До основних завдань ГЕКЦ ДПС належать: безпосереднє проведення судової експертизи й експертних досліджень паспортних документів для органів Держприкордонслужби України, інших правоохоронних органів задля виявлення, запобігання й розслідування кримінальних та інших правопорушень у сфері здійснення охорони державного кордону, а також виконання інших робіт у межах компетенції Центру; організація науково-методичного й інформаційного забезпечення діяльності органів Держприкордонслужби України у сфері охорони державного кордону; здійснення методичного й організаційно-правового управління

31 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : затв. наказом Центр. упр. СБ України від 29.05.2015 р. № 371 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

32 Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ (за даними Служби безпеки України). URL: <https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-institut> (дата звернення: 12.03.2021).

діяльністю експертних підрозділів ГЕКС ДПС; ведення криміналістичного обліку; провадження пошукових досліджень у сфері судово-експертного забезпечення; здійснення експлуатаційно-технічного та метрологічного забезпечення техніко-криміналістичних засобів органів Держприкордонслужби України; дослідна експлуатація технічних засобів, які використовують під час проведення судової експертизи й експертних досліджень, та забезпечення їх використання в практичній діяльності³³.

Відповідно до чинного законодавства до системи судово-медичної служби України належать: Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України; Республіканське бюро судово-медичної експертизи (Автономна Республіка Крим); Бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів³⁴.

Завданнями бюро судово-медичної експертизи та республіканського бюро (Автономної Республіки Крим) є: забезпечення та проведення судово-медичних експертиз трупів у разі підозри на застосування насильства або у випадках насильницької смерті, а також за інших обставин, якими обумовлено необхідність проведення експертизи, для вирішення питань, поставлених особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, суддею чи судом; забезпечення й проведення судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб щодо визначення характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, щодо ста-

тевих злочинів, а також для вирішення інших питань, поставлених особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, суддею чи судом; забезпечення й проведення судово-медичної експертизи речових доказів; забезпечення та проведення судово-медичної експертизи за матеріалами кримінальних і цивільних справ; забезпечення участі судово-медичних експертів як фахівців у галузі судової медицини під час проведення невідкладних та інших слідчих дій, а також у судових засіданнях; підвищення якості експертизи за допомогою впровадження у судово-медичну практику нових методів дослідження, затверджених МОЗ України, і постійним удосконаленням діяльності судово-медичних експертів; забезпечення проведення експертиз у встановлені строки; систематичне інформування керівників закладів охорони здоров'я щодо всіх дефектів і недоліків у наданні медичної допомоги населенню, виявлених під час проведення судово-медичних експертиз; забезпечення участі судово-медичних експертів у клінічних і клініко-анатомічних конференціях; термінове оповіщення відповідних служб охорони здоров'я щодо виявлених випадків гострозаразних (зокрема, особливо небезпечних) захворювань; узагальнення й аналіз судово-медичного матеріалу задля проведення органами охорони здоров'я заходів із профілактики виробничого, вуличного й побутового травматизму, алкоголізму, отруєнь, наркоманії, токсикоманії, раптової смерті та з інших питань, що можуть сприяти поліпшенню медичного

33 Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України : затв. наказом Адміністр. Держприкордонслужби України від 11.08.2010 р. № 617 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

34 Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

обслуговування населення; проведення заходів щодо підвищення кваліфікації та спеціалізації судово-медичних експертів за допомогою періодичного проходження підготовки в інститутах удосконалення лікарів та інших відповідних закладах охорони здоров'я; систематичне проведення роботи з підвищення ділової кваліфікації працівників бюро³⁵.

Судово-психіатричні експертизи проводять державні спеціалізовані судово-психіатричні установи МОЗ України з метою надання відповіді на запитання, поставлені особою або органом, яка (який) залучила (залучив) експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи³⁶.

Із метою провадження наукової й науково-педагогічної діяльності у галузі судово-психіатричної експертизи створено державну науково-дослідну установу Науково-дослідний інститут психіатрії Міністерства охорони здоров'я України, до основних завдань (що стосуються судової експертизи) якого належать: розроблення теоретичних і методичних аспектів судово-психіатричної експертизи; участь у створенні й виконанні інноваційних проєктів і програм у галузі судово-психіатричної експертизи; визначення напрямів наукової діяльності у сфері судово-психіатричної ек-

спертизи (зокрема, організація й участь у роботі науково-практичних конференцій, нарад, конгресів, симпозіумів за зазначеним профілем); видання фахових журналів, методичних рекомендацій, інформаційних листів, навчальних посібників, монографій тощо³⁷.

Щодо діяльності судово-експертних служб Міноборони маємо зазначити, що на цьому етапі євроінтеграційного спрямування України здійснюється реформування цих служб. Якщо раніше до структур експертної служби Міноборони України належали Центр судових експертиз Міноборони України (головна установа, що здійснювала науково-методичні функції) і судово-медичні лабораторії за напрямками оперативного командування Збройних сил України, то з 2013 р. Центр судових експертиз Міноборони України ліквідовано, а всі дослідження для судово-слідчих органів спрямовано до цивільних експертних установ МОЗ України. Хоча у чинному Переліку закладів охорони здоров'я в системі Міністерства оборони України зберігається визначення таких судово-експертних служб, як Центр судових експертиз та судово-медичні лабораторії (усіх найменувань)³⁸, проте ані Положенням про Міністерство оборони України, ані Положенням

35 Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим) : затв. наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

36 Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 08.05.2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

37 Про зміну найменування та затвердження Статуту Державної установи «Науково-дослідний інститут психіатрії Міністерства охорони здоров'я України» (нова редакція) : затв. наказом МОЗ України від 07.08.2018 р. № 1462. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-07082018--1462-pro-zminu-najmenuvannja-ta-zatverdzhennja-statutu-derzhavnoi-ustanovi-naukovo-doslidnij-institut-psihiatrrii-ministerstva-ohoroni-zdorovja-ukraini-nova-redakcija> (дата звернення: 12.03.2021).

38 Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я в системі Міністерства оборони України : затв. наказом Міноборони України від 23.03.2017 р. № 168 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0511-17#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

про Генеральний штаб Збройних сил України здійснення судово-експертної діяльності наразі не передбачено³⁹.

Висновки

Зважаючи на викладене вище, євроінтеграція — основний стратегічний напрям України на її шляху до зміцнення демократичних принципів, що базуються на верховенстві права, законності й підпорядковані інтересам людини, захисту її прав та основоположних свобод. Реалізація цієї мети здебільшого залежить від створення сучасної системи експертного забезпечення правосуддя й ефективної ролі судово-експертної діяльності в ній. Водночас визначення напрямів підвищення такої ефективності вбачається у з'ясуванні змісту й особливостей діяльності основних її суб'єктів, передусім — судово-експертних установ, які повинні ефективно функціювати завдяки вчасному та правильному виконанню поставлених перед ними завдань.

Эффективное административно-правовое регулирование судебно-экспертной деятельности в условиях евроинтеграции Інесса Овсянникова

Эффективное административно-правовое регулирование судебно-экспертной деятельности зависит от поставленных целей и задач. Украинское общество начало кардинально перестраивать свою национальную систему права, закрепив в 1996 году в Конституции принцип верховенства права и ратифицировал в 1997 году Конвенцию о защите прав человека и основополагающих свобод.

Цель статьи заключается в определении основных целей и задач государства для обеспе-

чения эффективной судебно-экспертной деятельности в условиях евроинтеграции.

Обязательства Украины перед европейским сообществом выстраивать развитую и устойчивую демократию и рыночную экономику требуют от неё прежде всего нацеленности всей национальной системы права на такие европейские ценности, как демократия, уважение к человеку и основополагающим правам и свободам, верховенство права и др. Для нашего государства принцип верховенства права связан с практикой Европейского Союза, поэтому основным стратегическим направлением является евроинтеграция.

В рамках европейского сотрудничества особое значение приобретают сфера юстиции в целом и правоохранные и судебные органы в частности. Эффективное внедрение судебной реформы и борьба с коррупцией в настоящее время являются приоритетными направлениями нашего государства на пути к евроинтеграции.

Важной частью реализации поставленной цели является создание современной системы экспертного обеспечения правосудия, которая должна эффективно функционировать благодаря своевременному и правильному выполнению поставленных перед субъектами судебно-экспертной деятельности целей и задач.

Ключевые слова: эффективность; административно-правовое регулирование; судебно-экспертная деятельность; цели; задачи; евроинтеграция.

Effective administrative and legal regulation of forensic activities in the context of European integration Inessa Ovsiannykova

Effective administrative and legal regulation of forensic activity depends on the goals and objectives. Ukrainian society began to radically restructure its national system of law, enshrining the principle of the rule of law in the Constitution in 1996 and ratifying in 1997 the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

39 Положення про Міністерство оборони України : затв. Постановою КМУ від 26.11.2014 р. № 671 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.03.2021) ; Положення про Генеральний штаб Збройних сил України: затв. Указом Президента України від 30.01.2019 р. № 23/2019 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

This article purpose is to define the main goals and objectives of the state to ensure effective forensic activities in the context of European integration.

Ukrainian obligations to European community to build a developed and sustainable democracy and market economy require it, first of all, to focus the entire national system of law on such European values as democracy, respect for people and fundamental rights and freedoms, the rule of law, etc. For our state, the principle of the rule of law is related to the practice of the European Union, therefore, the main strategic direction is European integration.

Within the framework of European cooperation, the field of justice in general and law enforcement and judicial authorities in particular are acquiring particular importance. Effective implementation of judicial reform and the fight against corruption are currently the priority areas of our state on the way to European integration.

An important part of implementation of this goal is creation of a modern system of forensic science support of justice that should function effectively through the timely and proper implementation of the goals and objectives set before the subjects of forensic science.

Keywords: efficiency; administrative and legal regulation; forensic science activity; goals; tasks; European integration.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Авторка внесла свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bachennia, misiia, tsinnosti (za danymy Ministerstva yustyttsii Ukrainy) [Vision, Mission, Values (according to the Ministry of Justice of Ukraine)]. URL: <https://minjust.gov.ua/pages/mission> [in Ukrainian].
- Buklet Tsentru 2021 r. (za danymy Naukovo-doslidnoho tsentru sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti Ministerstva yustyttsii Ukrainy). URL: https://intelect.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/buklet_czentru-2021.pdf [in Ukrainian].
- Filipenko, N., Spitsyna, H., Shynkarenko, I., Tsybalisty, V. Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions. *Electronic Scientific Journal Socrates*. Vol. 1. № 19. DOI: 10.25143/socr.19.2020.1.032-038.
- Klimenko, N. I., Kuprievych, O. A. (2015). Mizhnarodne spivrobotnytstvo sudovo-ekspertnykh ustanov [International Cooperation of Forensic Science Institutions]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 4 [in Ukrainian].
- Kliuiev, O. M. (2019). Udoskonalennia ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiini aspekty [Improving Forensic Science Support of Justice: Theoretical, Legal and Organizational Aspects]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 [in Ukrainian].
- Kolomoiets, T. O., Baranchyk, P. O. (2012). *Pryntsypy administratyvnoho prava* [Principles of Administrative Law] : monohrafiia. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Koly Ukraina stane chlenom Yevropeiskoho Soiuzu? (za danymy Uriadovoi kampanii EUKraina) [When will Ukraine Become a Member of European Union? (according to the EU Government Country Government Campaign)]. URL: https://association4u.in.ua/?utm_source=search&utm_medium=cpc&utm_campaign=association4u_search_mpb&utm_term=21.12.20&gclid=Cj0KCQiA1pyCBhCtARIsAHaY_5eATqpzx0LNXnsKcLWlrPbqFS4f3imPdqqDRnD_a5ksTzBzEJ0SPwAaAhLHEALw_wcB#european_integration [in Ukrainian].
- Kornieiev, S. M. (2015). Suchasni problemy rozvytku sudovoi ekspertyzy v aspekti yevrointehratsii Ukrainy [Current Issues of Forensic Science Development in the Aspect of Ukraine European integration]. *Sudovo-ekspertna diialnist: suchasnyi stan ta perspektvy rozvytku* : zb. mat-liv kruhloho stolu (Kyiv, 23.04.2015). Kyiv. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/sudovo-ekspertna-diyalnist-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku.html> [in Ukrainian].

- Oliinyk, O. O. (2013). Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuvannia sudovo-ekspertnoi diialnosti [Foreign Experience of Administrative and Legal Regulation of Forensic Activity]. *Mytna sprava*. № 4 (88) [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. O., Halunko, V. V., Yeshchuk, O. M. (2015). *Administratyvno-pravove rehuliuvannia sudovo-ekspertnoi diialnosti* [Administrative and Legal Regulation of Forensic Activity] : monohrafiia. Kherson [in Ukrainian].
- Ovsianynkova, I. M. (2020). Sudovo-ekspertna diialnist yak ob'ekt administratyvno-pravovoho rehuliuvannia [Forensic Activity as Object of Administrative and Legal Regulation]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.017 [in Ukrainian].
- Plakhotniuk, N., Koruts, U., Doroshenko, E. (2021). Constitutional Restriction on Human Rights and Freedoms in the Development of Liberal Democracy in Europe. *Access to Justice in Eastern Europe*. Vol. 3. № 11. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.3-n000075.
- Rusetskyi, A. A. (2017). Pro orhanizatsiiu sudovo-ekspertnoi diialnosti: mizhnarodnyi aspekt [On Management of Forensic Activities: International Aspect]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 17 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). Do pytannia pro vzaïmozalezhnist yevropeïskykh inteɦratsiïnykh protsesiv i tendentsii inteɦratsii spetsialnykh znan v Ukraini [On the Issue of Interdependence of European Integration Processes and Trends in Integration of Specific Expertise in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 17 [in Ukrainian].
- Skoryk, A. L., Biriukov, M. A. (2020). Poniattia ta sutnist kryminalistychnoi ekspertyzy [Concept and Essence of forensic Science]. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: matly III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27.02.2020). Kyiv ; Mariupol [in Ukrainian].
- Statut Natsionalnogo naukovoho tsentru «Instytut sudovykh ekspertyz im. Zasl. prof. M.S. Bokariusa» (za danymy NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa») [Charter of National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» «(according to NSC «Hon. Prof. M. S. Bokarius FSI»)]. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14136-statut.html> [in Ukrainian].
- Stefanchuk, M., Hladun, O., Stefanchuk, R. (2021). Establishing Trust in the Court in Ukraine as a Strategic Task for Judicial Reform. *Access to Justice in Eastern Europe*. Vol. 3. № 11. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.3-n000073.
- Suspilno-politychni orïentatsii naselennia Ukrainy (za danymy Kyïvskoho mizhnarodnogo instytutu sotsiologii za kviten 2020 r.) [Social and Political Orientations of Ukrainian Population of (according to Kyiv International Institute of Sociology in April 2020)]. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20200406_pressconf/politics_april%202020.pdf [in Ukrainian].
- Ukrainskyi naukovo-doslidnyi instytut spetsialnoi tekhniki ta sudovykh ekspertyz SBU (za danymy Sluzhby bezpeky Ukrainy) [Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Science of the Security Service of Ukraine (according to the Security Service of Ukraine)]. URL: <https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-institut> [in Ukrainian].
- Yakoviuk, I. V. (2014). *Pravovi osnovy yevropeiskoi inteɦratsii ta yii vplyv na derzhavno-pravovyi rozvytok Ukrainy* [Legal bases of European Integration and its Influence on State and Legal Development of Ukraine]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Zherebko, O. I. (2019). Sutnist y zmist sudovo-ekspertnoi diialnosti: vitchyzniani dosvid [Essence and Content of Forensic Activity: Domestic Experience]. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti* : zb. mat-liv VIII mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27.11.2019). Kyiv. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/15401/1/zbirnyk_27_11_19.pdf [in Ukrainian].
- Овсянникова, І. (2021). Ефективне адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності в умовах євроінтеграції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 171—185. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.12.

Участь співробітників Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» у програмі обміну *CEPOL*

CEPOL — це розгалужена мережа спеціальних установ у країнах — членах ЄС, які здійснюють підготовку кадрів для правоохоронних органів, забезпечують інформаційний обмін і міжвідомчу співпрацю. У межах діяльності *CEPOL* існує спеціальна програма обміну — *CEPOL Exchange Program*, яка функціонує з 2007 року. Мета програми — обмін досвідом і знаннями між правоохоронцями різних країн — членів ЄС шляхом насиченого тижневого стажування.

Програма виконує одне із провідних завдань діяльності *CEPOL* — розвиток культури діяльності європейських правоохоронних органів. Зокрема, робота *CEPOL* спрямована на зміцнення співпраці в боротьбі зі злочинністю за допомогою навчання та дає учасникам змогу ознайомитися з методами роботи інших країн, сприяючи зміцненню довіри та співробітництва між правоохоронцями всієї Європи та за її межами.

2021 року співробітники Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» узяли участь у програмі обміну *CEPOL* у Грузії (завідувач відділу *Олена Агапова*, завідувач сектору *Ігор Сич*, старший науковий співробітник *Армен Казаров*, завідувач сектору *Михайло Можжаєв*) та Вірменії (судовий експерт *Анастасія Сініцина*, завідувач сектору *Вікторія Булавіна*). Обмін відбувся у такий спосіб: упродовж 30.08—03.09.2021 року

делегатія Експертно-криміналістичного департаменту МВС Грузії (далі — *ЕКД МВС Грузії*) у складі *Давида Гратіашвілі*, *Петре Цинскаладзе*, *Іраклія Квантачіані* та *Георгія Твалавадзе* ознайомилася з методами проведення комп'ютерно-технічної експертизи, дослідження наркотичних речовин, дактилоскопії, автотехнічної експертизи та ін. у ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

Зокрема, *Іраклій Квантачіані* під час стажування в ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» збагатив свій фаховий досвід практичними навичками виявлення відбитків папілярних узорів рук людини хімічними реактивами. Він ознайомився з методами підготовки відбитків пальців рук та особливостями проведення порівняльних досліджень відбитків пальців рук, а також із дослідженнями папілярних узорів нігтьової фаланги пальців рук і долонь людини, дослідженнями слідів ніг людини (у взутті, шкарпетках, босих ніг) та дослідженнями слідів матеріалів (рукавички) тощо. Варто зазначити, що за відповідною програмою підготовки проходила стажування в ЕКД МВС Грузії *Олена Агапова*, у процесі якого опанувала досвід іноземних колег.

Давид Гратіашвілі в ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», а *Михайло Можаяєв* у ЕКД МВС Грузії вивчали дослідження носіїв інформації на жорстких магнітних дисках, методи пошуку інформації за ключовою послідовністю. Програма стажування дала змогу ознайомитися з методами відновлення видаленої інформації, дослідження флеш-накопичувачів і SSD-накопичувачів, визначення технічних характеристик накопичувачів. Експерти також удосконалили навички дослідження мобільної техніки (смартфонів, планшетів) тощо.

У процесі стажування *Петре Цинскаладзе* ознайомився із законодавчим урегулюванням обігу наркотичних засобів, психоактивних речовин і прекурсорів в Україні. Оскільки законодавства України та Грузії мають певні відмінності у цьому питанні, їх знання є важливим аспектом стажування експертів. Відповідно, *Ігор Сич* у ЕКД МВС Грузії вивчав законодавчі особливості Грузії щодо обігу подібних речовин. Експерти ознайомилися з методами виявлення та попередження наркообігу, відбору проб і дослідження психоактивних речовин (зокрема, раніше не зареєстрованих). Отже, значне місце у програмі взаємного стажування приділили особливостям дослідження нових психоактивних речовин.

За напрямом автотехнічної експертизи в ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» стажування проходив *Георгій Твалавадзе*, який вивчав особливості використання програмних комплексів для встановлення швидкості руху транспортних засобів. Актуальним як для України, так і для Грузії також є дослідження наїздів транспортних засобів на пішоходів на пішохідних переходах, визначення місця зіткнення, наїзду, вирахування кута між поз-

довжніми осями транспортних засобів у момент первинного контакту. Відповідну актуальну тематику вивчав також *Армен Казаров* в ЕКД МВС Грузії.

У межах подальшого стажування колег-експертів (за експертною спеціалізацією кожного з них) 31 серпня 2021 року у приміщенні Харківського дипломатичного клубу відбулася зустріч, присвячена реалізації європейської програми обміну *CEPOL*. У заході взяли участь директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України *Олександр Ключев*, президент дипломатичного клубу, почесний консул Республіки Казахстан у м. Харкові *Емін Наджафлі*, почесний консул Грузії у м. Харкові *Олександра Чихладзе*, почесний президент Харківського дипломатичного клубу *Сергій Чернов*, очільниця патрульної поліції Харківської області *Альона Стрижак*, судові експерти ЕКД МВС Грузії та працівники ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» — учасники програми обміну *CEPOL*.

Мета зустрічі — обговорення питань судово-експертної діяльності й порівняння методів підготовки експертів в Україні та Грузії, обмін досвідом, налагодження українсько-грузинського співробітництва у сфері експертного забезпечення правосуддя.

13 вересня 2021 року в межах програми обміну *CEPOL* Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» приймав експертів Державної некомерційної організації «Національне бюро експертиз» Національної академії наук Республіки Вірменія (далі — *ДНО «НБЕ» НАН Республіки Вірменія*).

Делегація *ДНО «НБЕ» НАН Республіки Вірменія* у складі *Ари Галстяна* та *Гарника Гамбаряна* ознайомилась із роботою експертів Центру. Подальше стажування колег-експертів із Вірменії за програмою обміну тривало 12—17.09.2021 року (відповідно до експертної спеціалізації кожного з гостей).

За планом стажування програми обміну *Ара Галстян*, послуговуючись технічним обладнанням ННЦ «ІСЕ

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», здобув практичні навички із хроматографічних методів дослідження (газової хроматографії, рідинної хроматографії); спектральних методів дослідження (молекулярної спектроскопії, атомної спектроскопії), а також з інших спеціальних інструментальних видів дослідження. Відповідно, судовий експерт ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» *Анастасія Сініцина* під час стажування у ДНО «НБЕ» НАН Республіки Вірменія покращувала свої навички за відповідними напрямками, послуговуючись досвідом, набутим вірменськими колегами.

Програму стажування із дослідження відбитків матеріалів на різних поверхнях, методології хроматографічних досліджень барвників волокнистих матеріалів та оцінювання виявлених результатів тощо, відповідно, опановували: *Гарник Гамбарян* — у ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», *Вікторія Булавина* — у ДНО «НБЕ» НАН Республіки Вірменія. Українські та вірменські колеги також не оминули увагою техніку підготовки відбитків матеріалів.

14 вересня 2021 року учасників програми обміну вітали у Харківському дипломатичному клубі. У заході взяли участь: директор ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України *Олександр Ключев*, директор ДНО «НБЕ» НАН Республіки Вірменія, кандидат медичних наук, доцент *Аргам Овсепян* (в онлайн-режимі), почесний консул Почесного консульства Республіки Вірменія в Харківській і Сумській областях *Армен Асланян*, помічник почесного консула Вірменії *Гамлет Оганесян*, почесний консул Грузії у м. Харкові *Олександра Чихладзе*, почесний президент Харківського дипломатичного клубу *Сергій Чернов*, учасники програми обміну CEPOL — судові експерти ДНО «НБЕ» НАН Республіки Вірменія та співробітники ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса».

На зустрічі обговорили етапи реалізації європейської програми обміну CEPOL, у межах якої протягом робочого тижня судові експерти з Вірменії та України обмінюватимуться досвідом, напрацьованими методами й методиками проведення експертних досліджень, що, безумовно, сприятиме подальшому зміцненню співпраці між нашими установами, експертами України та Вірменії.

Інформацію підготувала науковий співробітник
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Катерина Силенок

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

Зважаючи на дослідницьку, презентаційну, оцінну чи комунікативну функції наукової публікації, до друку приймають **власне наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (тексти, у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні** (статті, у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти), **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в **проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях** — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу загальноприйнятний — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті (*Title*);
- анотація із зазначенням ключових слів (*Abstract and Keywords*).
Тексти анотацій (резюме) повинні складати не менше ніж 1800 знаків (окремо мовою статті та англійською). Анотація (резюме) має містити: окреслення наукової проблеми, мету, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, мають відповідати змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження; *Introduction*);
- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо, якщо містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті; *Materials and Methods*);

- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора (-ів) дослідження; *Results and Discussions*);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою; *Conclusions*);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою й оформлений згідно з Міжнародним стандартом APA (*American Psychological Association Style*); див., наприклад, на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища(прізвищ) автора (-ів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, підрядкові бібліографічні посилання, розширені резюме, *References*) має складати не менше ніж 20 сторінок.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською, російською або англійською мовою.

Текст статті повинен бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; шрифт *Times New Roman*, розмір — 14 pt; орієнтація сторінок: книжкова. Текст не має містити переносів і мароксів.

У статті інформацію необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: прізвище та ім'я, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений пункт, країна, *ORCID* або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRediT (Contributor Roles Taxonomy)*, докладніше: <https://casrai.org/credit/>). Шифр за Універсальною десятиковою класифікацією (скорочені таблиці УДК українською див. за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>).

Назву статті потрібно подавати без скорочень та аббревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це слід повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в закордонних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (-ів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючись вимог до загальних правил цитування й посилання на використані джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне чи вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові бібліографічні посилання, розміщуючи як примітки в нижній частині сторінки та відмежовуючи від основного тексту горизонтальною рисою. Їх необхідно пов'язувати з текстом документа за допомогою знаків виносних, які подавати на верхній лінії шрифту після відповідного фрагмента в тексті (наприклад: Текст ¹⁾ і перед підрядковим посиланням (наприклад: ¹ Посилання). Під час нумерування підрядкових бібліографічних посилань слід застосовувати наскрізне нумерування в межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули).

Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу), вони повинні бути однаково інформативними як у кольоровому, так і в чорно-білому вигляді.

Формули потрібно виконувати з використанням редактора формул *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Перелік джерел посилання (*References*) розміщують після тексту статті за абеткою. Після кожного посилання необхідно в дужках зазначити мову оригіналу джерела, наприклад: [in Ukrainian] або [in Russian]. Транслітерацію потрібно здійснювати залежно від мови оригіналу джерела: для української — офіційну транслітерацію, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 (<https://slovnyk.ua/translit.php> або <http://ukrlit.org/transliterate#source=0LrQvtC80L9g0Y7RgtC10YDQvdCw>);

для російської — транслітерацію за вимогами наказу МЗС Росії від 12.02.2020 р. № 2113 (<https://transliteration.pro/zagranpasport>).

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»).

У довідці слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь (шифр наукової спеціальності); учене звання (назва кафедри або шифр спеціальності); посаду; місце роботи; населений пункт, країну; ORCID або Researcher ID (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Звертаємо увагу, що авторів (співавторам) не потрібно надсилати рецензії доктора (кандидата) юридичних наук, який є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики поданого матеріалу, та рекомендацію до оприлюднення у формі витягу з протоколу засідання кафедри (відділу) закладу вищої освіти (наукової установи), оскільки кожному подану для видання друком у збірнику статтю піддають якісному незалежному подвійному сліпому рецензуванню (англ. *double-blind peer review*).

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті, та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладених у наданій статті не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї роботи та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (24)

Відповідальний за випуск А. О. Полянський

Редакторка Т. В. Кінушева

Верстальник І. В. Луцук

Дизайн обкладинки А. С. Тяпкін

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018

Підписано до друку 09.12.2021

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.

Друк офсет. Ум. друк. арк. 15,6. Наклад 100 прим.

Вид. №

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна

Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

вул. Чернишевська, 80-А, м. Харків, 61002, Україна

Тел./факс: +38 (057) 716-45-53

Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»

вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна

Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017